

**MÜ'MİN SÛRESİNİN ANA TEFSİR KAYNAKLARINA
GÖRE KONULU TEFSİR BAĞLAMINDA TAHLİLİ**

Harun AKSAKAL

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı**

Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

2022

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**MÜ'MİN SÛRESİNİN ANA TEFSİR KAYNAKLARINA GÖRE KONULU TEFSİR
BAĞLAMINDA TAHLİLİ**

(Analysis of Surah Mü'min in the Context of Themed Tafsir According to Main Tafsir
Sources)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Harun AKSAKAL

Danışman: Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

Bayburt

Kasım, 2022

KABUL VE ONAY TUTANAĐI

Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU danışmanlığında 182108022 numaralı Harun AKSAKAL tarafından hazırlanan “Mü’min Sûresinin Ana Tefsir Kaynaklarına Göre Konulu Tefsir Bağlamında Tahlili” adlı bu çalışma, .././..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ali YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAYA

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliđi’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Murat KUL

ETİK BİLDİRİM VE İNTİHAL BEYAN FORMU

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Mü’min Sûresinin Ana Tefsir Kaynaklarına Göre Konulu Tefsir Bağlamında Tahlili” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim

13 / 01/ 2023

İmza

Harun AKSAKAL

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans öğrenimimin her aşamasında olduğu gibi, yüksek lisans tez konumun belirlenmesinde ve yürütülmesi aşamasında yakın ilgisi, yönlendirici katkısı ve değerli yardımları için danışman hocam Sayın Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU hocama saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Harun AKSAKAL

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MÜ'MİN SÛRESİNİN ANA TEFSİR KAYNAKLARINA GÖRE KONULU TEFSİR
BAĞLAMINDA TAHLİLİ**

Harun AKSAKAL

Danışman: Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

Kasım 2022, 150 sayfa

Çalışmamızın ana konusunu Mü'min sûresinin muhteva analizi oluşturmaktadır. Araştırmamız boyunca Mü'min sûresi içerisinde yer alan itikat, ibadet, ahlak ve âhîret ahvali gibi konular ele alınmıştır.

Bir önceki sûre Zümer sûresinde Kur'ân'ın kendi katından indirildiği şekliyle yer alan bir sonraki Mü'min sûresinde ise bu konuyu pekiştirmek, şüpheleri ortadan kaldırmak, inanılması yönüyle ehemmiyetini ortaya koymak için Arap dilinde önemli bir yere sahip olan te'kid, yemin gibi mânalara gelen huruf-ı mukattaa ile başlayıp Kur'ân'ın tenzili bu harflerden sonra tekrar edilmiştir.

İnanan, tevbe eden ve Allah'ın rahmetini umanlar için af ve mağfiret, inkâr edip asi olanlar için de gazap sıfatlarının sıralanmasıyla son kitabın Allah kelâmı olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra son peygamberden Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberliğini onaylama ve tebliğ vazifesinde oluşabilecek sıkıntılara karşı peygamberi teselli, peygamber asrındaki inkârcıların akıbetlerini geçmiş kavimlerden misallerle uyarmakta, inkârın sonunu, kaybediş ve hüsrân sahnelerini, geçmiş kavimler ve helâk olan toplumları misal göstererek insanlığı uyarmaktadır. Çalışmamızda Mü'min sûresinin tahlili objektif bir üslupla, metodolojik olarak ele alınmış, muhteva konular tarihsel akışa bağlı kalınarak örneklendirme yöntemiyle vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır. Amacımız Mü'min sûresinin muhteva analizini yaparken üzerinde çalışmış olduğumuz Konulu Tefsir bağlamında sûrenin içerisinde yer alan konuları, o konuyla alâkalı âyetleri konu bütünlüğü içerisinde başlıklar halinde ele almak. Böylece okuyucunun o konuyla alâkalı ihtiyaç duymuş olduğu bilgileri bir araya toplamak suretiyle konu bütünlüğünü oluşturmaktır. Bunu yaparken konumuz olan Mü'min sûresi ile ilgili Ana Tefsir kaynaklarında yer alan yorum farklılıklarını bir araya getirdik. Bununla birlikte kendi yorumumuzu da delillendirmek suretiyle kattık, Ayrıca konuyu desteklemek amacıyla o konuyla alâkalı Kur'ân-ı Kerimdeki diğer âyetleri ve hadis-i şerifleri de bir arada zikretmek suretiyle konumuz olan sûrenin muhteva analizini konu bütünlüğü bakımından zenginleştirmeye gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Konulu Tefsir, Mü'min sûresi, Âhîret, Cennet, Cehennem.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

ANALYSIS OF SURAH MÜ'MIN IN THE CONTEXT OF THEMED TAFSIR ACCORDING TO MAIN TAFSIR SOURCES

Harun AKSAKAL

Supervisor: Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

Kasım 2022, 150 pages

The main subject of our study is the content analysis of the believer period. Throughout our research, subjects such as creed, worship, morality and the hereafter, which are included in the period of the believer, have been discussed. Huruf-ı, which means ta'kid, oath, which has an important place in the Arabic language, was used to reinforce this issue, to remove doubts and to reveal its importance in terms of belief, in the period of Mü'min, which started after the Zumar Sura, which started with the Qur'an being revealed from its own level in the previous period. Beginning with the mukatta, the denunciation of the Qur'an is repeated with this taqid.

It has been emphasized that the last book is the word of Allah by listing the attributes of forgiveness and forgiveness for those who believe, repent and hope for Allah's mercy, and wrath among those who deny and rebel. Then from the last prophet Hz. Prophet Muhammad (pbuh) consoles the prophet against the troubles that may arise in his duty of confirming and conveying his prophethood, he warns the fate of the unbelievers in the age of the prophet with examples from past nations, he warns humanity by showing the end of denial, scenes of loss and disappointment, past tribes and destroyed societies. In our study, the analysis of the believer's time has been handled methodologically with an objective style, and the content has been tried to be clarified by the method of exemplification by adhering to the historical flow. Our aim is to deal with the subjects in the Surah and the verses related to that subject in the context of The Tafsir, which we have worked on while analyzing the content of the Mûmin Surah, under the titles within the unity of the subject. Thus, it is to create the integrity of the subject by gathering together the information that the reader needs about that subject. While doing this, we brought together the differences of interpretation in the main Tafsir sources about the chapter of Mü'min. In addition, we tried to enrich the content analysis of the surah, which is our subject, in terms of subject integrity, by citing other verses and hadiths in the Qur'an that are related to that subject in order to support the subject.

Keywords: Themed Tafsir, Surah Believer, Hereafter, Paradise, Hell.

İÇİNDEKİLER

ETİK BİLDİRİM VE İNTİHAL BEYAN FORMU.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Kaynakları ve Metodu	2

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİR İLMİ, TEFİR ÇEŞİTLERİ VE KONULU TEFİRİN ÖNEMİ

1.1. Tefsir İlmî	3
1.1.1. Tefsir	3
1.1.1.1. Klasik Dönem Tefsiri	4
1.1.1.2. Çağdaş Dönem Tefsiri	4
1.1.2. Te'vil	5
1.2. Tefsir Çeşitleri	6
1.2.1. Mevdi'î (Konumlu) Tefsir.....	6
1.2.2. İcmalî Tefsir	6
1.2.3. Tafsili Tefsir.....	6
1.2.3.1. Rivayet Tefsiri	6
1.2.3.2. Dirayet (Re'y ve Aki) Tefsiri	7
1.2.3.2.1. Mezhebi Tefsir ve Ekolü	7
1.2.3.2.2. İşâri Tefsir	7
1.2.3.2.3. Fıkhi Tefsir	7
1.2.3.2.4. İçtimâî Tefsir	8
1.2.4. Mevdû'î (Konulu) Tefsir.....	8
1.2.4.1. Konulu Tefsir'in Terim Mânası.....	8
1.3. Konulu Tefsir Metodunun Tarihçesi, Amacı ve Diğer Tefsir Metotlarından Farkları.....	10
1.3.1. Tarihçesi.....	10

1.3.2. Konulu Tefsir'in Amacı ve Metodu	12
1.3.3. Konulu Tefsir Metodunun Diğer Tefsir Metotlarıyla Arasındaki Farkı	12
1.3.4. Konulu Tefsir'in Önemi ve Faydaları	13
1.3.5. Konulu Tefsir'e Yapılan Eleştiriler ve Yanıtlar	16
1.4. Konulu Tefsir Çeşitleri	18
1.4.1. Kur'ân Çerçevesi Konulu Tefsir	18
1.4.2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir	18
1.4.2.1. Sûrede Seçilmiş Tek Bir Konunun Tefsiri	18
1.4.2.2. Sûredeki Tüm Konuların Tefsiri	18
1.5. Mü'min Sûresi'nin Teknik ve Teorik Alanı	19
1.5.1. Sûrenin Mekkî, Medeni Oluşu, Nüzul Yeri ve Zamanı	19
1.5.2. Mü'min Sûresi'nin İsimlendirilmesi	20
1.5.3. Sûredeki Esbâb-ı Nüzuller	22
1.5.3.1. Sebeb-i Nüzulleri Bilmenin Faydaları	22
1.5.4. Fezâilü'l- Kur'ân Açısından Sûrenin Faziletiyle İlgili Rivayetler	25
1.5.5. Mü'min Sûresi'nin Konusu	28
1.5.6. Münasebetü'l Kur'ân Açısından Sûre	29
1.5.6.1. Mü'min Sûresi'nin Kendisinden Önceki Sûreyle Olan Münâsebeti	30
1.5.6.2. Mü'min Sûresi'nin Kendisinden Sonraki Sûreyle Arasındaki Münâsebeti	31
1.5.6.3. Mü'min Sûresi'nin Kendi Âyetleri Arasındaki Münâsebeti	32
1.5.7. Belâgat Açısından Mü'min Sûresi	32
1.5.7.1. Tıbak	33
1.5.7.2. Mukâbele	33
1.5.7.3. Cinâs	34
1.5.7.4. Mecâz-ı Mürsel	34
1.5.7.5. İsti'âre	35
1.5.7.6. Kin'âye	35
1.5.7.7. Hasr	35

İKİNCİ BÖLÜM

MÜ'MİN SÛRESİ'NİN MUHTEVA ANALİZİ

2.1. İtikadî Meseleler.....	36
2.1.1. Kur'ân' ve Vahiy.....	36
2.1.2. Kur'ân'ın Tarifi.....	37
2.1.3. Kur'ân-ı Kerim'in İçerdiği Özellikler.....	38
2.1.4. Kur'ân'ın İsimleri.....	38
2.1.5. Kur'ân'ın Vasıfları.....	39
2.2. Vahiy ve Çeşitleri.....	39
2.2.1. Vahyin İmkânı ve Meydana Gelmesi.....	39
2.2.2. Vahyin Mânası.....	40
2.2.2.1. Vasıtalı Olan Vahiy.....	41
2.2.2.2. Vasıtasız Olan Vahiy.....	41
2.3. Sûrenin Konularına Göre Tasnifi.....	42
2.3.1. Hurûf-ı Mukatta.....	42
2.3.1.1. Hurûf-ı Mukattaa'nın Mânası Hakkında Farklı Görüşler.....	43
2.4. Kur'ân-ı Kerim'in İlâhî Bir Kitap Olması.....	45
2.4.1. Kur'ân'ın Mucize Oluşunun Delilleri.....	52
2.6. Allah Tasavvuru.....	55
2.6.1. Varlıkların Özellikleri.....	55
2.6.1.1. Vâcibü'l Vücûd.....	55
2.6.1.2. Mümkinü'l Vücûd.....	56
2.6.1.3. Mümteniü'l Vücûd.....	56
2.6.2. Allah'ın Varlığı ve Birliğine İşaret Eden Deliller.....	56
2.6.3. Dini, Allah'a Has Kılmak.....	57
2.6.4. Allah'tan Başkasına Kulluğun Nehyi.....	59
2.6.5. Hükümrân Sahibi Olan Allah.....	61
2.6.6. Allah'ın Yaratması.....	63
2.6.6.1. Gökyüzü ve Yeryüzünün Yaratılışının İnsanoğlunun Yaratılışıyla Mukayese Edilmesi.....	64
2.6.6.2. Allah'ın Gökten Rızık İndirmesi.....	65
2.6.6.3. Allah'ın Geceyi Dinlenme, Gündüzü Maişet İçin Yaratması.....	66
2.6.6.4. Allah'ın Hayvanları Çeşitli Menfaatler İçin Yaratması.....	67

2.6.6.5. Allah'ın İnsanı Evreler Hâlinde Yaratması	68
2.6.6.6. Allah'ın İnsanı En Güzel Rızıklarla Donatıp, Fiziki Güzellik Bakımından Diğer Canlılardan Üstün Kılması	70
2.7. Peygamber Tasavvuru	72
2.7.1. Peygamberlik Kesbi Değil Vehbidir	72
2.7.2. Peygamberlerin Allahın Koruması Altında Olması	74
2.7.3. Peygamberlere Kitap Verilmesi	77
2.8. Melek Tasavvuru	78
2.8.1. Meleklerin Mü'minlere Duası	79
2.9. Âhirete İman	84
2.9.1. Âhirete İnanmanın Faydaları	87
2.10. İman ve Küfür Mukayesesi	89
2.10.1. İnanan ile İnkâr Edenin Bir Olmadığı	89
2.11. İbadet	89
2.11.1. Kullukta Samimiyet	89
2.11.2. Allah'a Kulluk Konusunda Kibrin Nefyi	91
2.12. Ahlâk	92
2.12.1. İnsanoğlunun Nankör Tutumu	92
2.12.2. Kâfirlerin Hakka Karşı Batılla Mücadeleleri	93
2.12.3. Nuh Kavmi ve Ondan Sonraki Kavimlerin Allah'a Karşı Şirk Koşmaları	94
2.12.4. Allah'ın İnkârcıların Âkıbetleri Hususunda İnsanları İbret Almaya Dâveti	97
2.13. Geçmiş Ümmetlerin Kıssaları	99
2.13.1. Firavun ve Kavminin Hakka Karşı İnkârcı Tutumları	99
2.14. Firavun Hanedanından Mü'min Kişinin Akli Deliller Aracılığıyla Hakka Dâvet Metodu	105
2.14.1. Mü'min Kişinin Nuh ve Sonraki Kavimlerin İnkârları Sebebiyle Helâklarını Misal Göstermesi	107
2.14.2. Azap Geldikten Sonra Geriye Dönüşün ve Kurtuluşun Olmayacağıın Beyan Edilmesi	108
2.14.3. Firavun'un Kavminin Aklını Bulandırmak ve Şüphe Oluşturmak için Birtakım Yollar Araması	111
2.14.4. İnanan Kişinin Firavun Kavmini Kendisine Uymaya Dâvet Etmesi	112
2.14.5. Dünya Hayatının Fânî, Âhiretin Bâkî Olması	113

2.14.6. İnanan Kişinin Herkesin Yaptığının Karşılığını Alınacağı Hususunu Dile Getirmesi.....	114
2.14.7. İnanan Kişiyile İnkârcıların Birbirini Kendi Dinlerine Dâvet Etmeleri.....	115
2.14.8. İnanan Kişinin İnkârcılara Karşı Dâvetinin Karşılık Bulmaması	117
2.14.9. Allah'ın İnanan Kişiyi Onların Hilelerinden Koruması ve Firavun Halkını Helâk Etmesi.....	119
2.14.10. Firavun Kavminin Âhiretteki Azap Şeklinin Tasviri.....	119
2.15. Kafirlerin İnkâr Eden Kavimlerin Helâkından Öğüt Almaması.....	120
2.16. Hakkın Üstün Geleceğinin Müjdesi	121
2.16.1. Allah'ın Peygamberlere Sabrı, İstiğfarı ve Kullukta Devamlılığı Tavsiye Etmesi	122
2.16.2. Allah'ın Peygamber'i Tesellisi ve İnkârcıların Âkıbetlerini Göstereceği Yönündeki Bildirgesi	122
2.17. Kıyâmet ve Âhiret Ahvali.....	124
2.17.1. Kıyâmet Gününün Dehşetli Senaryoları	124
2.17.2. O Gün Hiçbir Şey Gizli Kalmayacak.....	126
2.17.3. Hesap ve Mizan.....	128
2.17.4. Allah'ın O Gün Adaletle Hükmetmesi.....	130
2.18. İnkârcıların Ahiret Âlemindeki Diyalogu.....	131
2.18.1. İnkârcıların Allah ile Diyalogu	131
2.18.2. İnkârcıların Günaharını İtiraf Edip Pişmanlıklarını Dile Getirmeleri.....	132
2.18.3. Allah'ın İnkârcıların Suçlarını Yüzlerine Vurması	134
2.18.3.1. Allah'ın Âyetleriyle Mücadele Edenlerin Âhiretteki Son Halleri ve Allah'ın Onlara Hazırlamış Olduğu Azaptan Kesitler	135
2.18.4. İnkârcıların Birbirleriyle Diyalogu	136
2.18.5. İnkârcıların Cehennem Melekleriyle Diyalogu.....	139
2.18.6. İnkârcıların Tüm Mazeretlerinin Geçersiz Kılınması	141
2.19. İnkârcıların Azabı Gördüklerinde Allah'a İmanların Kabul Edilmemesi ve Son Pişmanlığın Fayda Vermemesi	142
2.19.1. İnkârcıların Son Pişmanlıkları ve Kendilerini Kınamaları.....	143
SONUÇ	144
KAYNAKÇA.....	146
ÖZGEÇMİŞ	150

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

a.g.e	:	Adı geçen eser
a.s	:	Aleyhi's-Selam
b.	:	İbn
bkz	:	Bakınız
c.c	:	Celle Celalühü
çev	:	Çeviri.
DEÜ	:	Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİBY.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
ekev	:	Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
fak.	:	Fakültesi
h.	:	Hicri
hz.	:	Hazreti
m.ü.	:	Marmara Üniversitesi
ö.	:	Ölümü
r.a.	:	Radiyallahu anh
s.a.v.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
sad	:	Sadeleştiren
sbe.	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü.
ŞİA	:	Şamil İslam Ansiklopedisi.
t.y.	:	Yayın tarihi yok.
TDVY	:	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
üni.	:	Üniversitesi
trc.	:	Tercüme
thk.	:	Tahkik
vd.	:	Ve diğerleri
y.y.	:	Yayın evi yok.
y.y.	:	Yayın yeri yok.
ts.	:	Tarihsiz

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsanların dünya ve âhiret saadetini sağlamaya çalışan Kur'ân-ı Kerim çağlara hitap eden üslubu ve benzerinin getirilemeyeceği i'cazı ile üstün bir değer taşımaktadır. Böylece Kur'ân-ı kerim geçmişten günümüze insanların ihtiyaçlarına evrensel çözümler sunan bir kaynak olmuştur.

Konulu tefsir ele alınış şekilleri bağlamında incelendiğinde Kur'ân özelinde farklı yöntemlerin uygulandığı müşahede edilmektedir. Kur'ân'ın belirli konularının başlıklar halinde ele alınan yöntemleri olduğu gibi, sadece bir sürenin muhtevi olduğu konuları tahlil etmek suretiyle konu çerçeveli tefsirler de yapılmaktadır. Tefsir ilmi Kur'ân'ın anlaşılmasında ve hayata tatbikinin kolaylaştırılmasında önemi haiz ilimlerden biridir. Bünyesinde Arap dili, kıraat, sarf ve nahiv gibi ilimleri bilmeyi barındıran tefsir ilmi diğer ilimler içerisinde de en şerefli ilim olarak kabul edilmiştir. Son yüzyılda revaç bulan ve önemi her geçen gün artan tefsir yöntemlerinden biri de konulu tefsirdir. Mü'min sûresi ise muhtevi olduğu konular bakımından incelendiğinde itikat, amel, ahlak konularını içermesi, insanlığa bir örnek mesabesinde olan geçmiş ümmetlerin durumlarından bahsetmesi ve âhiret ahvaline yönelik betimlemeleri ile önemli sûrelerden biridir.

Bizde çalışmamızda hem kadim çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlamayı hem de Mü'min sûresini tüm yönleriyle ele almayı ve kadim tefsirlerinden birkaçı bağlamında sûreyi tahlil etmeyi uygun gördük. Amacımız kısa ölçekli bir sûre bağlamında da olsa temel Kur'ân konularını gözler önüne sermek ve bu bağlamda zihinlerde oluşabilecek istifhamlara çözümler bulmaktır. Ayrıca bu çalışmamızda, konulu tefsirle ilgili ve süre ile alakalı yapılacak yeni çalışmalara bir nebze olsun katkı sağlamayı ve akla gelebilecek sorulara cevap bulmayı hedeflemekteyiz.

II. Araştırmanın Kaynakları ve Metodu

Kur'ân-ı Kerim'in ele alınıp ve tahlil edilmeye çalışılan her çalışma birçok ilim dalının muhtevi konuları içermelidir. Evrensel bir yapıya sahip olan Kur'ân-ı Kerim her çağa hitap eden ve her başvuranın kendisi hakkında birtakım çıkarımlar sağladığı ve aradığını bulduğu bir yapıya sahiptir.

Çalışmamızda kadim tefsirlerin öncü kaynakları olan, Kadı Beydavi'nin (ö.685/1286) Envârü't Tenzil'i, Fahreddîn er Râzî'nin (ö.606-1210) Mefatihü'l Gayb'ı Neseî'nin (ö.710/1310) Medarikü't Tenzil'i, Ebû Mansûr Mâturidi'nin (ö.333/944)Te'vilatü'l Kur'ân'ı,

Zamahşerî'nin (ö.538/1444) el-Keşşâf'ı başta olmak üzere geçmişten günümüze birçok tefsirden yararlanılmıştır.

Her ilim dalı belli bir usul ve yöntem gerektirmektedir. Usûlsüz vusûl olmaz kaidesi gereğince kadim usûl eserleri de çalışmamızda yararlandığımız kaynakların başında gelmektedir. Bunlardan bazıları; birinci bölümde Mü'min sûresinin kimliğini bütün yönleriyle ortaya koyarken ez-Zerkeşî'nin (ö.794/1392) "el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân", ez-Zürkânî'nin (ö.1367/1948) "Menâhîlu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l Kur'ân", Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (ö.748/1348)"et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn",es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) "el-İtkân fî U'lûmi'l-Kur'ân", el-Bikâî'nin (ö.885/1480) "Nazmu'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver" ve Türkçe kaynaklar olan Şahin Güven'in Çağdaş Tefsir araştırmalarında Konulu Tefsir eserleri başucu kitaplarımız arasındadır.

Ayrıca Mü'min sûresinin muhtevasında yer alan farklı okuma biçimlerini ortaya koymak için tefsir kaynaklarının yanında müracaat ettiğimiz temel kıraat kaynakları da bulunmaktadır. Bu kaynakların en önemlileri birisi de Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö.437/1045) "Kitâbu'l-Keşf 'an Vucûhi'l-Kırââti's-Seba ve 'İlelihâ ve Hicecihâ" adlı eseri oldu. Züheylî'nin (ö.1436/2015) "et-Tefsîru'l-Münîr fî'l Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec" ve içeriğinde birçok ilme muhtevi olan Sâbûnî'nin (ö.1443/2021) "Safvetü't-Tefâsir" adlı eserleri de sûrenin belâgat açısından değerlendirilmesinde nirengi noktamız olan temel kaynaklar olmuşlardır.

Araştırmamızı metot açısından değerlendirdiğimizde modern çalışmalardaki literatür taraması usûl ve esaslarını kullandık. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı yöntemi, kaynakları ve özet sunum yer almaktadır.

Birinci bölümde tefsir türleri ve tanımları, tefsir türü olarak çalıştığımız konulu tefsirin tanımı, metodu, diğer tefsir metodları arasındaki farklılıkları, ortaya çıkış sürecindeki tarihçesi, konulu tefsirin faydaları ve hakkında yapılan eleştirileri ve bu eleştirilere verilen cevaplara yer verdik. Mü'min sûresinin teknik ve teorik alanı bağlamında sûrenin Mekkî ve Medenîliği ve bu özellikleri bakımından içermiş olduğu konu ve şekil farklılıkları, esbabı nüzuller ve sûrenin fazileti, sûrenin münasebet, belâgat ve anlatım metotlarının incelenmesi gibi ulûmul Kur'ân ile alakalı kısımlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde sûrenin muhtevi olduğu İtikat, ibadet ve ahlak konuları, kıssalar, Kıyâmet ve âhîret ahvali, zihinlerdeki Allah tasavvuruna yönelik istifhamların giderilmesine yönelik âyetler ve salih amel konuları etraflıca ele alınmış ve farklı yorumlar muvacehesinde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİR İLMİ, ÇEŞİTLERİ VE KONULU TEFİR'İN ÖNEMİ

1.1. Tefsir İlmî

Kur'ân-ı Kerim, Allah Teâlâ katından, vahiy getirmekle görevli olan Cebrail vasıtasıyla Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e 23 yılda inmesi tamamlanan ilahi bir kelimedir. Kur'ân-ı Kerim'in bu sürede inmesinin birtakım hikmetleri vardır. İnsan hayatını ön planda tutan dinimiz, kâinatın halifesi olarak yaratılmış insanoğlunun beşikten mezara kadar tüm sosyal hayatının içine dâhil olmuştur. Allah Teâlâ, insanların günlük hayatta karşılaşmış olduğu problemler ve olayları, dinimizin gereklerine uygun bir şekilde çözümleyip doğru yolu göstermek için kitaplar ve dini konuda rehberlik yapan, hayatıyla örnek olan peygamberler göndermiştir. Kur'ân-ı Kerim'in de 23 yılda inmesinin en önemli sebebi insanların karşılaştıkları bu durumlarda, onlara çıkış yolu sunarak, insanların hayatlarının dini emir ve gereklerine göre şekillenmesine imkân vermektir.

Tefsir ilmi ise, Kur'ân-ı anlamak ve muradı ilahiye göre hayatı şekillendirmek hem dünyada hem de âhirette ilahi rızaya mazhar olmak için ortaya çıkmış bir ilim dalıdır.

1.1.1. Tefsir

Tefsir kelimesi f-s-r kelimesinden türemiş olup tef 'il vezninin mastarı olarak gelmekte olup; lügatte izah etmek, açıklamak, beyan etmek mânalarına gelmektedir.¹ İbn Arabî,(638/1240) tefsir ile te'vil'in mâna bakımından aynı mânada kullanıldığını bildirmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de geçen " Ne zaman ki onlar sana bir misal ile gelmiş olmasınlar ki biz sana onu en iyi açıklamış olmayalım²" mealindeki âyeti kerimede bu mânada kullanılmıştır. Daha sonra bu kavramlar kullanım konusunda birbirinden farklı olarak: Tefsir, müphem olan lafızdan murad olunan mânayı ortaya çıkarmak için, Te'vil ise zahir mânada eş olan iki mânadan herhangi birini ifade etmek için kullanılmıştır.

Tüm bu açıklamalar çerçevesinde şimdi de müfessirlerin tefsir için yapmış oldukları çeşitli istidlali tanımlarına bakalım.

Zerkâşi;"(ö.794/1392) âyetlerin nüzul sebeplerini, sûrelerini, kıssaları ve bunların delalet etmiş olduğu mânaları inceleyen ve aynı zamanda bu âyetlerin ve sûrelerin Mekkî ve

¹ Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 265.

²el-Furkan,25/33

Medenîliğini tertip eden muhkem, müteşabih, nasih, mansuh, amm, has, mutlak mukayyet mücmel ve müfesserini araştıran ilim dalıdır”

Zürkani;”(ö.1367/1948) Arap Delinin imkânı ve beşerin gücü ölçüsünde Kur’ân-ı Kerim'in Allah'ın muradına delalet eden sözünün araştırılmasını kapsayan ilim dalıdır”³ şeklinde tarif ederken, İsfahani, “bir şeyden makul olan mânanın ortaya çıkarılması” şeklinde tanımlamıştır.⁴

Tefsir ilmi, doğup geliştiği dönem bakımından ikiye ayrılmaktadır.

1.1.1.1 Klasik Dönem Tefsiri

M./7-19. asırlar Klasik Dönem Tefsiri’ni ele alınmış olduğu dönemdir. Bu dönemde hadis ilmi dâhil bütün ilim dallarını kapsamaktadır. Bu sebeple hadis ilminin içerisindeki tefsire ait bilgiler tefsir ilminin ilk olarak yazılı eserlerinden kabul edilmektedir. Bu dönemde müfessirlerin eserlerini ortaya koymadaki ortak noktaları ise tefsirin Peygamberimiz (s.a.v.), sahabe, tabiin ve onlardan sonraki dönemden isnat metodu kullanarak rivâyet etmeleridir⁵

Yine bu dönemin ilk zamanlarında ansiklopedik anlamında tefsir metodu hâkimken sonraki asırlarda günümüzdeki akademik eserlerinde de hâkim metot olan çalışmaların ilk örneklerinden sayılabilecek tefsir türleri oluşmuş ve her bir müfessir tefsirini hâkim olduğu alanla sınırlandırma gayreti içerisinde olmuştur.⁶

1.1.1.2. Çağdaş Dönem Tefsiri

İslam dünyasının 19. yüzyıldan itibaren geçirmiş olduğu değişim, Çağdaş Dönem Tefsir anlayışının oluşmasına neden olduğu söylenebilir. Bu dönem tefsirlerinde hem şekil hem de muhteva açısından önemli değişimler yaşanmış, tefsire bazı işlevler eklenmiştir. Bu eklemeler ile birlikte müfessirler tefsir çalışmalarında, ortaya çıkan ihtiyaç ve problemlere çözüm arama ve cevaplandırma yoluna gitmişlerdir.⁷ Bu nedenle son dönem tefsirlerinde siyasal, sosyal ve ideolojik içerikler daha çok yer bulmuştur. Bunun sonucu olarak da İslam'ın inanç esasları ve toplumsal düzenlemelere yönelik eleştirilere cevap niteliği taşıyan savunmacı ve meşrulaştırıcı

³ Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fîkr, (Beyrut, 2009), 2/162-163.

⁴ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibu'l-Kur'ân*,(Beyrut-Dımeşk, Daru'l Kalem-Dâru's-Şamiyye, H. 1412), 636.

⁵ Mennâ' Halil Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2009), 311-312.

⁶ Ercan Şen, "*Çağdaş Bir Tefsîr Olarak Konulu Tefsîr Ekolü ve Örnek Bir Konulu Tefsîr Denemesi: Kur'ân'da Fetih Kavramı*", 4.(Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı 4", 2015) ,162

⁷ Mehmet Paçacı, *Çağdaş dönemde Kur'ân ve Tefsire ne oldu?*(İstanbul: Klasik Yayınları, , 2008), 45-69.

çaba bu dönem tefsirlerinde ağırlıklı olarak hâkim olmuştur. Bu nedenlerden dolayı Çağdaş Dönem Tefsiri'nin Klasik Dönem Tefsirinden farklı yönleri bulunmaktadır.⁸

1.1.2. Te'vil

Te'vil, e-v-l kökünden türemiş olup, tef 'il vezninden mastardır. Lügat mânası “ bir şeyin aslına dönmesi, bir şeyi en uygun amaca ulaştırmak⁹, açıklamak, beyan etmek”¹⁰ gibi mânalarda kullanılmaktadır. Tefsir ıstılahında ise “ âyetleri muhtemel mânalarına döndürmek”¹¹ demektir.

Bazı âlimler tefsir ile te'vi'i aynı mânada kullanmışlardır. İbn-i Cerir et- Taberi'nin (ö.310/923) “Cemiû'l Beyân an Te'vili Âyî'l -Kur'ân “ adlı eserinde her âyetin tefsirini yaparken “te'vil ehli ihtilaf etti” veya “âyetin te'vili “şeklinde kullanmış olduğu cümleler bu durumu desteklemektedir.

Bu iki kelimenin farklı mânalara geldiğini söyleyen âlimler de vardır. Bu görüşte olan âlimlerden Zehebi,(ö.748/1348) rivâyete dayanan kaynakların tefsir, dirâyete dayanan kaynakların ise te'vil olarak adlandırılmasının gerektiği görüşündedir.¹² Bu iki kelimeyi mâna bakımından ayıran diğer bir durum, Peygamberimiz ve Sahâbe-i Kirâm'dan gelen rivâyetlerin tefsir, içtihadî görüşlere dayanan rivâyetlerin ise te'vil olarak isimlendirilmesidir.¹³

Özet olarak belirtmek gerekirse tefsir ve te'vil kelimeleri çeşitli zamanlarda birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Tefsir kelimesi daha özel, te'vil kelimesi ise daha geneldir. Tefsir rivâyete dayanan yorumlarda te'vil ise dirâyet ve içtihadî dayanan yorumların ismini almıştır. Tefsir ıstılahı olarak te'vil kelimesinden çok daha önce kullanılmıştır. İslam'ın ilk asırlarında hadis ilminden başka ilimler henüz gelişmediğinden tefsir kelimesi bu iki ilim için kullanılmıştır. Tercüme Devri ile birlikte bu ilimler tedvin edilmeye başlanıp, bunlardan başka muhtelif ilimler de İslamiyet'e dâhil olunca tefsir kelimesi bu ilimler için de kullanılabilir hale gelmiştir. Te'vil kelimesi ise sadece Kur'ân-ı Kerim ve O'ndaki fikirleri müdafaa devri itibariyle kullanılmıştır.¹⁴

⁸ Şen, *Çağdaş Bir Tefsir Olarak Konulu Tefsir Ekolü ve Örnek Bir Konulu Tefsir Denemesi*,164.

⁹ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâtü li Elfâzi'l-Kur'ân*, (Beyrut, Dâru'l-Marife, 2005), 381.

¹⁰ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, Dâru's-Sadr, H./1414), 461.

¹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*,164.

¹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*,164.

¹³ Muhammed Âlî el-Hasan, *el-Menar fî Ulûmi'l-Kur'ân mâ Medhali fî Usûli't-Tefsiri ve Masadirihi*, Müessesü'r-Risale, Beyrut: 2000), 218.

¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: TDV Yayınları, 26. bs. 2014), 214.

1.2. Tefsir Çeşitleri

Bu bölümde tefsir çeşitlerini tarif edip daha sonrasında asıl konumuz olan konulu tefsiri geniş olarak ele alıp açıklayacağız.

1.2.1. Mevdî'î (Konumlu Tefsir)

El-Mevdî'î kelimesi lügatte, “bir şeyin bırakılıp konulduğu yer, kitabın bölümü“ vb. mânalara gelmektedir. İstilahi olarak ise “ herhangi bir müfessirin Kur'ân-ı Kerim'deki sûreleri ve âyetleri Kur'ân'daki sıralamaya uygun şekliyle, yerlerini değiştirmeden mevcut tertibe göre açıklaması demektir.¹⁵ Bu tefsir **İcmali** ve **Tafsili** olmak üzere iki kısma ayrılır.

1.2.2. İcmalî Tefsir

Detaya inmeden sadece ana hatlarıyla yapılan tefsir türüdür. Bu tefsir, kelimelerin anlamları, tahlili, farklı okuma biçimleri, (kıraati) cümle irabı, Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği belâği özellikleri vb. açıklamakla yetinen ve sadece lafızla ilgilenen tefsir türüdür. Bu özelliklerinden dolayı bu tefsire caff (kuru) tefsir¹⁶ de denilmiştir.

1.2.3. Tafsili Tefsir

Bu tefsir tarzı, nakli ve içtihadî tefsir geleneğinin, yerine göre bazen geniş bazen de dar anlamda uygulandığı bir tefsir yöntemidir. Bu yöntem ile mantık ve mefhum ilişkisi, diğer bir deyişle müfessirin genelde bazen tikelden tümele bazen de tümelden tikele doğru bir seyir takip ederek âyetlerin gâi (içsel) anlamlarıyla ilgilendiği metot türüdür.¹⁷ Bu tefsir türü de **Rivâyet** ve **Dirâyet** olmak üzere ikiye ayrılır.

1.2.3.1. Rivâyet Tefsiri

Rivâyet Tefsiri'ni, “Kur'ân-ı Kerim'e, Peygambere ve selefin naklettiği haberlere, Arap dili ve şiirine dayanan tefsir” şeklinde tanımlayabiliriz. Bu tefsirin kaynakları, ”Kur'ân, sünnet, sahabe, tabiin kavlleri ve tüm müfessirlerin onsuz olamayacağı filolojik (dil bilimsel) tefsirin vazgeçilmezi olan Arap dili ve şiiridir.”¹⁸

¹⁵ Seyyid Muhammed el-Bakir, *Mukaddimat fi't-Tefsiri'l-Mevdûi' li'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru't-Tevzîhi'l- İslâmi, 1980), 10-12.

¹⁶ Muhsin Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, (İstanbul: İFAV Yayınları, , 2017),35.

¹⁷ Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*,39.

¹⁸ Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*,40.

1.2.3.2. Dirâyet (Re'y ve Akli) Tefsiri

Bu tefsir tarzı rivâyetlere bağılı kalmayıp, aynı zamanda kendi görüş ve düşüncesini de katarak, dil edebiyat ve çeşitli ilimlere dayanılarak yapılan tefsir türüdür. Bu tefsir türünde Rivâyet Tefsir kaynaklarının hiç kullanılmadığı şekilde bir anlayış doğru değildir. Bilakis bu kaynakların kullanılması ile birlikte, müfessirin kendi görüşüne de yer verdiği bir metottur.¹⁹ Bu tefsir de **mezhebi, işâri, fıkhi ve içtimaî** tefsirler olmak üzere dört kısma ayrılır.

1.2.3.2.1. Mezhebi Tefsir

Belli bir sistematik içerisinde naslardan çıkarılan mânalarla oluşturulan inanç sisteminin adına mezhep denilmektedir. İşte bu tefsir türü, intisap edilen herhangi bir mezhebin görüşlerine dayanılarak, bu inanç sistemine göre Kur'ân'î anlayışı oturtarak yapılan tefsirdir. Ekol ise; mektep, doktrin, medrese ve okul gibi mânalara gelmektedir. Öyleyse Mezhebi Tefsir ekolü, itikadı mânada farklı Kur'ân-ı Kerim anlayışını içerisinde barındıran sistematik doktrinleri ifade eder.²⁰

1.2.3.2.2. İşâri Tefsir

Tasavvuf erbabının yüksek makama ulaşan mutasavvıfları tarafından kendi görüş ve düşünceleri değil de sezgi, keşif ve ilham yoluyla Kur'ân-ı Kerim'deki mânaların esrarını açıkladıkları tefsir türüdür.²¹

1.2.3.2.3. Fıkhi Tefsir

Fıkhi Tefsir," Kur'ân-ı Kerim'deki ibadet, muamelat ve ukubâtla ilgili âyetleri izah edip, söz konusu alana ait âyetlerden hükümler çıkarmaya çalışan tefsir türüdür." Fıkhi Tefsir, ahkâm âyetlerini kapsar.²² Bu âyetlerin sayısı hususunda kimi âlimler 200 kimisi 800 demiştir. Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ve Gazâlî (ö.505/1111) ise bu sayının 500 olduğunu rivâyet etmiştir.²³

¹⁹ Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*,43.

²⁰ Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, 50.

²¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*: (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976), 2/28.

²² Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, 62.

²³ Bedreddin Çetiner, "*Ahkâmu'l-Kur'ân*", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1988), 1/551.

1.2.3.2.4. İçtimâî Tefsir

Bu tefsir ekolu son asırlarda ortaya çıkmış bir tefsir metodudur. 19. asrın son çeyreğinde içtimâî tefsir türünü ilk ele alan Muhammed Abduh'tur.(ö.1849/1905) Bu tefsirin en önemli özelliği ise tefsiri donukluk, kuruluk ve durgunluktan çıkarıp toplumun sorunlarını naslar ışığında çözüme kavuşturmadır.²⁴Aynı zamanda toplumun ihtiyaç duyduğu konuları ele alıp, hidâyete ulaşmada ihtiyaç duyulan bilgileri sunarak toplumun sorunlarına ışık tutmayı hedeflemektedir.

1.2.4. Mevdû'î (Konulu) Tefsir

Zamanın değişmesiyle insanların zihin yapıları, felsefi ve ilmi sistemin farklılaşması, insanların ihtiyaç duydukları farklı konuların oluşmasına neden olmuştur. İnsanlar, ihtiyaç duydukları konu hakkındaki bilgileri, yoğun iş temposu ve bunun vermiş olduğu sıkıntıların sebep olduğu zaman kısıtlılığı, ayrıca farklı konuların içinde harmanlandığı binlerce kitap arasından istenilen bilgiyi elde etmek için baştan sona kadar okuma zorunluluğu gibi sebeplerden dolayı istenilen bilgiyi elde etmeleri gittikçe zorlaşmıştır.

İşte bu gibi sebeplerden dolayı İnsanların islâmî araştırmaya yeteri kadar vakit bulamayıp, ihtiyaç duydukları konu hakkında bilgileri bir arada bulma ihtiyaçları göz önünde bulundurularak günümüz müfessirleri Konulu Tefsir çalışmalarına ağırlık vermiş ve bu çalışmalar her geçen gün gelişme göstermiştir. Konu bütünlüğünü dikkate alarak konuları ayrı ayrı ele alan Konulu Tefsir, Kur'ân-ı Kerim'de herhangi bir konuyla alakalı bütün âyetleri, tarihi sıra içerisinde ele alıp incelemesi, o konunun okuyucuyu tatmin edecek bir tarzda ve etraflıca sunması,²⁵ konuları başlıklar halinde bir araya getirip, araştırdığı konuyla alakalı tüm bilgi, belge ve materyalleri bir arada sunması gibi kendine özgü metodu sebebiyle okuyucu tarafından en çok tercih edilen tefsir türü olmuştur. Böylelikle insanlar ihtiyaç duydukları konu hakkında fazla zaman harcamadan konu bütünlüğü içinde tüm bilgileri bir arada bularak istedikleri hedefe ulaşmış olacaklardır. Bu bilgiler ışığında şimdi de Konulu Tefsir 'in tarifini yapalım.

1.2.4.1. Konulu Tefsir 'in Terim Mânası

Konulu Tefsir 'in orijinal Arapça ifadesi olan "el-Tefsiru'l Mevdû'î", "v-d-a " harflerinden türemekte olup, mevdû'î kelimesi sözlükte; "koydu, bıraktı, terk etti, icat etti, yarattı, doğurdu, bina etti, sabitleştirdi" gibi mânalara gelmektedir.

²⁴ Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, 69.

²⁵ Mevlüt Güngör, "*Tefsîr'de Konulu Tefsîr Metodu*", (İslami Araştırmalar Dergisi,1988, Sayı,7), 2/50.

“Kur’ân’daki herhangi bir sûre veya âyetteki konunun ve bu konu ile alâkalı benzer âyetlerin ve diğer materyallerin bir araya getirilip o konuyla alâkalı araştırma yapılması” anlamına gelmektedir.

Konulu Tefsir, Kur’ân-ı Kerim’de araştırılmak istenen konuyu tespit edip, o konuyla alâkalı diğer âyetleri de iniş sırasına göre sıralayarak ilmi açıdan inceleyip geniş çaplı okumaktır.

Bu alanda çalışan diğer müfessirlerin, kendilerine has birtakım tarifleri de vardır. Konulu Tefsir ‘in muhteviyatını daha iyi kavramak için bu tarifleri de çalışmamızın içine almayı uygun gördük. Bunların birkaçını aşağıda zikrederim:

- Konulu Tefsir, hedefleri bir olan herhangi bir konu hakkında ortak bilgi veren âyetleri, nüzul sebepleri ve iniş sırası göz önünde bulundurularak bir araya getirip inceleyerek, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla, âyetleri tüm yönleriyle ele alıp, tüm mücerretliğiyle ortaya koyarak amaçlanan hedefi gerçekleştirmektir.²⁶

- Kur’ân-ı Kerim’de hedeflenen bir konuyu, Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele aldıktan sonra, gerek aynı, gerek farklı sûrelerde olsun o konuyla alâkalı Mekkî veya Medenî tüm âyetleri bir araya getirerek, nüzul sırasını da göz önünde bulundurmak sûretiyle ve Kur’ân’ın aslî üslubu çerçevesinde konu bütünlüğünü ortaya koymaktır.²⁷

- İhtiyaç duyulan herhangi bir konuda, o konuyla alâkalı âyetleri bir araya toplayıp istenilen bilgiyi sunmaktır.

- Ele alınmak istenen konu veya konuları tek bir sûre veya birçok sûre ışığında ele alıp Kur’ân’ı bir düsturla ortaya koymaktır.²⁸

- Bir konuyla ilgili farklı sûrelerde zikredilen Kur’ân âyetlerini, iniş sırasını da dikkate alarak, gerek konularına gerekse usulüne uygun olarak düzenleyip âyeti kerimelerin sevk olunma şartları içerisinde değerlendirdikten sonra, buna benzer âyetlerle konuyu işlemektir²⁹

- Yapılacak araştırmayı sadece bir konuya indirgeyerek o konuyla ilgili olan Kur’ân âyetlerini derinlemesine araştırmaktır³⁰

Bu tanımlar ışığında Konulu Tefsir ‘in en önemli özelliği, bir konu hakkında konu ile alakalı tüm âyetleri ele alıp, bir araya toplayarak konuyu tefsir etmesidir. Konulu tefsirin bu türüne “Genel Konulu Tefsir” denilir. Ayrıca, bir konunun bir kısmını ele alıp tefsir etme

²⁶ Abdulhayy el-Fermavî, “*el-Bidâyetü fi’t-Tefsir’l Mevzûi*”, 2. Baskı, (Kahire: 1998), 52.

²⁷ Ömer Dumlu, *Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri*, (Samsun, 1992), 160.

²⁸ Mustafa Müslim, *Kur’ân Çalışmalarında Yöntem*, Çev. : S. Özer, (Ankara: Fecr Yayınları,1993), 27.

²⁹ Mahmud Hicazi, *et-Tefsiru’l Mezû’iyyeti fi’l-Kur’âni’l Kerim*,(Kahire, 1970), 402-403.

³⁰ Seyit Mursî, İbrahim el-Beyyumi, *Dirasat fi’t-Tefsiri’l-Mevzûi*, (Beirut, ts), 29.

yöntemine ise “Özel Konulu Tefsir” ismi verilir. Bu iki yöntemin ortak özelliği, Kur’ân-ı Kerim’de geçen konuları ele alıp tefsir etmesidir.³¹

1.3. Konulu Tefsir Metodunun Tarihçesi, Amacı ve Diğer Tefsir Metotlarından Farkları

1.3.1. Tarihçesi

Konulu Tefsir ‘in ne zaman ortaya çıktığı hakkında âlimlerimiz farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimisi bunun ilk önce Hazreti Peygamber(s.a.v.) zamanında ortaya çıktığını iddia ederken kimisi de günümüzde bu alanda ihtisaslaşma döneminde neş’et ettiğini ifade etmişlerdir.

Konulu Tefsir ‘in günümüzde çıktığını iddia edenler, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında böyle müstakil bir çalışmanın olmadığını ifade etmişlerdir. Mesela, Konulu Tefsir ‘in günümüzde ortaya çıktığını iddia eden Hicazi,(ö.1279/1352) bunun günümüzde ortaya çıkma sebeplerinden birini de birtakım müsteşriklerin, günümüz asrında Kur’ân-ı Kerim ile alakalı öne sürmüş oldukları şüpheler olduğunu belirtmiştir.³²

“Tefsiru’l-Mevdu-i “ terim olarak ilk olarak Ezher Üniversitesi Usuli’ d-Din Fakültesi Tefsir bölümünde ders olarak okutulmaya başlandığında kullanılmıştır.

Diğer görüşte olan âlimlerimiz ise; “Her ne kadar bu terim son asırlarda kullanılmaya başlanmış olsa da aslında Konulu Tefsir ‘in Kur’ân-ı Kerim’in nazil olduğu dönemden beri var olduğu” şeklinde görüş ortaya koyarlar ve buna örnek olarak da Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’in bunu bizzat yaparak en üstün tefsir metodu olan âyeti âyetle veya âyeti hadisle tefsir ederek Konulu Tefsir metodunu kullanma yöntemiyle tefsir ettiğini delil olarak gösterirler³³

Âyetin âyetle tefsiri hakkında, Allah Teâla yüce kitabımızda: “Sonra şüpheden olmasın ki onu açıklamak bize aittir“³⁴ meâlindeki âyeti kerime bu durumu bize beyan eder. Peygamberimiz (s.a.v.) bu yöntemle bazen âyeti âyetle veya âyeti hadisi şerif ile kastedilen mânâyı açıklayarak tefsir etmiştir. Nitekim inanıp imanlarına zulüm bulaştırmayanlar”³⁵âyeti kerimesi, Allah’a ‘inanıp, aynı zamanda puta taparak şirk koşanların olduğunu göstermektedir. Âyette geçen zulüm ise ortak (şirk) koşma mânasındadır. Peygamberimiz (s.a.v.) bu âyeti

³¹ Gıyasettin Arslan, "Tefsîr Çalışmalarında "Konulu Tefsîr'in Önemi", (Elazığ: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2, , 1997), 187.

³² Hicazi, *el- Vahdetü'l Mevzû 'îyye fi'l Kur'âni'l Kerim*, 402-403.

³³ Arslan, "Tefsîr Çalışmalarında "Konulu Tefsîr'in Önemi", 189.

³⁴ el-Kıyâme, 75/9.

³⁵ el-En'âm, 6/82.

açıklarken “Şüphesiz şirk en büyük zulümdür.”³⁶ âyetiyle tefsir etmiş ve bir önceki âyette “zulmü bulaştırmayanlar” olarak geçen zulmün bir sonraki âyeti kerimede “şirk” mânası taşıdığını beyan buyurmuştur. Böylelikle Peygamberimiz (s.a.v.), Konulu Tefsir metodu olan âyeti âyetle tefsir etmiştir. Bu âyeti hadisle tefsirine gelince, “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı O’na kulluk edip hiçbir şey ortak koşmamaktır”³⁷ hadis-i şerifini zikredebiliriz.

Bu örneklerle birlikte şunu ifade edelim ki Konulu Tefsir; “Kur’ân’ın bir kısmını yine Kur’ân’ın diğer kısmı tefsir eder veya Kur’ân’ın âyetlerini hadisler tefsir eder” kaidesi ile kendi metodunu oluşturmuştur. Örneğin, Kur’ân’ın bazı âyetlerinde umum (genel) olarak gelen âyetler, başka bir yerinde tahsis olarak gelmiştir. Misal verecek olursak “Boşanmış olan kadınların üç hayz dönemi iddet beklemeleri”³⁸ olarak gelen umum mâna, başka bir âyeti kerimede “duhuldan (cinsel ilişki) önce boşananların bu hükümden çıkarılması”³⁹ olarak tahsislenmiştir. Kur’ân’ın bir yerinde mutlak olarak gelen bir âyet başka bir yerinde takyid olarak (kayıtlanmış) ifade edilmiştir. Bu duruma misal verecek olursak; kanın haram olduğu hükmü⁴⁰ mutlak olarak gelmişken başka bir âyeti kerimede “akan (dökülen) kan”⁴¹ şeklinde mukayyet olarak gelmiş ve etin içinde barındırmış olduğu akmayan kanın haram olmadığı anlaşılmıştır. Aynı şekilde, Kur’ân’ın bir yerinde sade ve kısa olarak ifade edilen mâna, başka bir yerinde uzun ve detaylı olarak ele alınmıştır. Buna misal verecek olursak” Yahudilere ise sana daha önce anlattıklarımızı haram kıldık”⁴² âyeti kerimesinde belirtildiği üzere daha önce açıklanan haram kılınan şeyleri detaylı olarak başka bir âyeti kerimede buluyoruz⁴³

Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim’in kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılabilmesi için, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri ile aynı mânaya gelen ve metod olarak aynı yöntemi kullanan Konulu Tefsir, her asırda etkin olarak rol almıştır. Bu tür tefsir diğer tefsir çeşitlerinde de her ne kadar adı Konulu Tefsir olmasa da metod olarak yetesi kadarıyla kullanılmıştır. Bu nedenle Konulu Tefsir ‘in metodunun tarihi araştırılırken ilk asırdan (Risalet asrı) başlayıp gelmek, araştırma yapanları daha doğru sonuca götürecektir⁴⁴

Bazı araştırmacılar ise, tefsir tarihinin gelişim seyri ile aynı doğrultuda olarak Peygamber, sahabe ve tabiin dönemi, tedvin ve tedvin sonrası dönem ve son olarak da

³⁶el-Lokman, 31/13.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Dimeşk: Dâr'u Davkî'n-Necat, 2002),7/ 170; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Sahîh-i Müslim*, (Riyad: Dâru-Tîbeti li'Neşri ve't-Tevzi', 2006), 29.

³⁸el- Bakara, 2/228.

³⁹ el-Ahzâb, 33/49.

⁴⁰ el-Mâide, 5/3.

⁴¹ el-En'âm, 6/145.

⁴² en-Nahl 16/118.

⁴³ el-En'âm, 6/139-146.

⁴⁴ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, (İstanbul: İFAV Yayınları), 61-62.

günümüzdeki ihtisaslaşma dönemi olarak ele alıp incelemişlerdir.⁴⁵ Kimi araştırmacılar ise *Ûlumu'l Kur'ân'a dair telif edilen eserleri, Konulu Tefsir olarak değerlendirmişlerdir.*⁴⁶

Tüm bu farklı görüşler ile birlikte âlimlerin genel görüşü, Kur'ân ilimleri alanında yazılan eserlerin Konulu Tefsir olarak telakki edilmesinin doğru olmayacağı yönündedir. Nitekim bu eserler Kur'ân-ı Kerim'in içindeki konuları ayrı ayrı incelemek için yazılmadığı görüşündedirler. Her ne kadar metot olarak risalet döneminden beri Konulu Tefsir kullanılıyor olsa da şimdiki ismi ile birlikte ayrı bir tefsir türü olarak ortaya çıkması, belirgin bir şekilde oluşup gelişmesi, günümüz ihtisaslaşma döneminde oluştuğu kanaati hâkimdir.

1.3.2. Konulu Tefsir 'in Amacı ve Metodu

Kur'ân-ı Kerim, şüphesiz ki evrensel bir kitaptır. Yani belli bir zamana veya mekâna veya belirli bir topluluğa hitap etmemekte, aksine her zaman ve mekâna uygun olup tüm insanlığa hitap etmektedir. Bu nedenle çağlar üstü olan Kur'ân-ı Kerim'in mucizevi ve evrensel bir kitap olduğu, çağın felsefi, ilmi, sistematığı ve insanların ihtiyaç duyduğu konular göz önünde bulundurularak, ortaya konulacak olan konulu tefsirin, uzman kişiler tarafından, çağın ihtiyaçları ve bakış tarzı ile uyumlu tefsir edilmesi kaçınılmazdır.

Bu bağlamda Konulu Tefsir 'in amacı Kur'ân-ı Kerim'de bulunan herhangi bir konuyu, aynı konuyla alakalı diğer tamamlayıcı ve geniş kapsamlı olan nasları bir araya getirerek konuya daha bütüncül bakabilme imkânı sağlar. Böyle bir çalışma, çelişki gibi görünen naslar bir araya getirilerek birbirleri ile çelişkinin olup olmadığı konusunda netlik kazandırır. Yine Kur'ân'daki sûrelerde serpilmiş bir şekilde anlatılan konuları, sistematik bir şekilde konu ayırıştırıp inceleyerek, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde aynı konuların işlendiği nasları bir araya getirip okuyucunun ihtiyaç duyduğu konuyu daha geniş bir perspektiften ortaya koyarak konunun daha iyi anlaşılmasını hedefler. Böylelikle Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri şeklinde bir metotla konuları daha geniş ve kapsamlı bir metotla okuyucusuna sunar.

1.3.3. Konulu Tefsir Metodunun Diğer Tefsir Metotlarıyla Arasındaki Farkı

Konulu Tefsir'i diğer tefsir metotlarından ayıran üç temel nokta bulunmaktadır.

1) Âyetleri Ele Alış

Şöyle ki diğer tefsir metotları, âyetleri mevcut sırasına göre konumlandırırken konulu tefsir metodu âyetleri konularına göre inceler.

⁴⁵ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 61-106; Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, (İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yay., 2017), 82-88

⁴⁶ Zehebi, *et-Tefsir ve'l Müfessirun*, 1/134.

2) Âyetleri Nüzul Sırasına Göre İncelemesi

Konulu tefsir metodu, âyetleri nüzul sırasına göre inceler. Bu sırayı gözetmeden incelemek tefsir açısından sağlıklı ve doğru sonuç vermez. Nitekim içki yasağı ile ilgili âyetlerin nüzul sırasına göre incelemenin ne kadar önem arz ettiği ortadadır.⁴⁷

3) Konu Hakkında Âyetlerin Muradını Toplu Olarak Ortaya Koymak

Güngör, (ö.2013) konulu tefsiri; “Konulu Tefsir, Kur’ân-ı Kerim’de herhangi bir konuyla alakalı bütün âyetlerin tarihi sıra içerisinde ele alınıp incelenmesi, o konunun okuyucuyu tatmin edecek bir tarzda ve etraflı bir şekilde sunulmasıdır”⁴⁸ şeklinde tarifi tam da Konulu Tefsir’i diğer tefsir metotlarından ayıran özelliklerle paralellik arz etmektedir.

Konulu Tefsir ‘in Mevdi’i Tefsir ’den amaç ve anlayış olarak da farklı olduğu ortadadır. Çünkü Mevdi’i Tefsir anlayışı Kur’ân-ı Kerim’in mevcut tertibine göre âyetleri sırasına göre, bazen de bölüm bölüm tefsir yapmaktadır. Bu tertibe göre yapılan tefsir, peş peşe birbirinden mâna ve konu farklılığı nedeniyle bağımsız olması, birbiriyle ihtilafli bir takım mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁹ Mevdi’i Tefsir; gene bu tarzı sebebiyle art niyetli kişiler tarafından kullanılarak, onların bütünsel bir tefsir anlayışı dışına çıkıp, âyetleri heva ve heveslerine göre yorumlayarak insanları etraflarına toplayıp farklı amaçlara hizmet etmesine fırsat vermiştir. Bununla birlikte Mevdi’i Tefsir anlayışının topyekûn yanlış bir akım olduğunu iddia etmek kesinlikle yanlıştır. Çünkü bu anlayış tarzıyla birbirinden değerli binlerce müfessir yetişmiştir. Burada kastedilen durum suistimaline açık bir tarz olmasıdır.

1.3.4. Konulu Tefsir’ in Önemi ve Faydaları

Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılması için müfessirlerin ortaya koyduğu pek çok tefsir çeşidi bulunmaktadır. Fakat Konulu Tefsir ‘in Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılması ve yorumlanması yönünden diğer tefsir çeşitlerine göre çok daha faydalı olduğu kanaatindeyiz. Zira Konulu Tefsir metoduyla, araştırma yapılması istenen bir konu hakkında derinlemesine ve tüm yönleriyle ele alınıp incelenerek o konu hakkında genel bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısı ortaya konulur.⁵⁰

Kur’ân evrensel, insan ise bu evrensel hayatın üyesi olarak yer, zaman ve mekâna göre; ilmi, ahlaki, sosyokültürel yönden çeşitli isteklere sahip bir varlıktır. Zamanın ve mekânın

⁴⁷ Bilindiği üzere içki konusunda dört defa âyet nâzil olmuş ve bunlardan sonuncusunda kesin olarak haram kılınmıştır. Bu âyetler sırasıyla, el-Nahl, 16/67. ; el-Bakara, 2/219. ; el- Nisâ, 4/43. ;el- Mâide, 5/90-91.

⁴⁸ Mevlüt Güngör, "Tefsîr'de Konulu Tefsîr Metodu", (İslami Araştırmalar Dergisi, C. 2. S. 7. 1988), 50.

⁴⁹ Arslan, "Tefsîr Çalışmalarında "Konulu Tefsîr'in Önemi,"190.

⁵⁰ el-Fermavî, "el-Bidâyetü fi't-Tefsiri'l Mevzûi", 69

değişmesiyle bu ihtiyaçlar da farklılık arz etmektedir. Önemli olan her asırda yaşayan insanların ihtiyaç duyduğu konu ve problemleri, dinin emir ve buyruklarına uygun olarak çözüp gerekli ilmi ve ahlaki ihtiyaçlara cevap vermektir.

Gelişen teknoloji çağında, insanların farklı konulardaki ihtiyaçlarına çözüm bulmak için Kur'ân-ı Kerim'in içermiş olduğu konuların, Konulu Tefsir bağlamında çalışılıp, insanların ihtiyaç duyduğu konuya ve o konuyla ilgili âyet, hadis ve diğer materyallere kolaylıkla ulaşip gerekli bilgiyi elde etmenin yolunu açmak büyük önem arz etmektedir.

İşte bu sebepten dolayı Konulu Tefsir günümüzde çok büyük öneme sahiptir. Şöyle ki insanlar; bilgi sahibi olmak istedikleri konuda artık Kur'ân-ı Kerim'i ve hadis kitaplarını baştan sona kadar okuma zorunluluğu duymadan, çalışılmış olan Konulu Tefsir 'in içindekiler bölümünden ihtiyaç duydukları konuyu seçip, o konuyla ilgili tüm âyet ve hadisleri toplu şekilde bir arada bularak konu hakkında daha kolay ve daha doyurucu bilgi sahibi olabiliyorlar. Konulu Tefsir metodu, günümüz insanının rahatlıkla anlayabileceği bir dil ve üslupla meydana gelmiş olup, sûreler veya âyetlerin, içinde barındırdığı konuyu ve bu konuyla alakalı diğer âyet ve hadisleri de bir araya getirmek sûretiyle konu bütünlüğü içerisinde ele alır. Bunu yaparken de konuları, Kur'ân bütünlüğü içerisinde ve Kur'ân'ın genel ilke ve prensiplerini göz önünde bulundurarak inceleyip değerlendirir. Şimdi Konulu Tefsir ve kullanmış olduğu metodunun önemini maddeler halinde ele alalım:

- Müfessirin bakış açısını genişletir ve konuya hâkimiyetini artırır.
- Ele alınan konu hakkında müfessire etraflıca bilgi ve fikir sunar. Böylelikle, müfessirin konuya tam vukufiyeti sebebiyle yanlış yapmasına ve taassuba düşmesine engel olur.⁵¹
- Modern Çağ'da, Kur'ân-ı Kerim'in mesajlarını insanlara doğru bir şekilde aktarır.
- Modern Çağ'ın getirmiş olduğu yenilikler ile birlikte, şüphesiz ki tefsir anlayışları da değişime ihtiyaç duymuştur. Bu durumda Konulu Tefsir, çağın insanının ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan yeni bir tefsir metodu olarak karşımıza çıkmıştır. Güven: "Kur'ân'ın içerdiği bilgileri, sahil ilmi araştırmalar sonucunda genel bir sınıflandırma yapmak, Kur'ân'ın hedef ve gayesinin ortaya çıkmasını gerekli kılar. Böyle bir çalışma ise, günümüz insanı ile Kur'ân-ı Kerim arasında sıkı bir bağ oluşturarak, insanların günlük hayatta karşılaştığı problemlere karşı Kur'ânî bir bakış açısı oluşturarak çözüme kavuşturmaya yardımcı olur."⁵²
- Kur'ân-ı Kerim'in sırlarını ortaya çıkarır.

⁵¹ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019),102.

⁵² Güven, *Konulu Tefsir Metodu*,104.

Kur'ân-ı Kerim, evrensel bir kitap olması sebebiyle, asırlar geçtikçe yeni yeni tespit edilen mucizevi yönleri ile ilahiliği ve evrenselliği ortaya çıkmaktadır.⁵³

- Müfessire yeni ve geniş çaplı yaklaşım kazandırır.

Kur'ân-ı Kerim'i doğru tefsir etmek, onu bir bütün halinde ele almakla mümkündür. Bu ise, Kur'ân-ı Kerim'deki âyetleri tek tek ele alıp inceleyerek, birbirleriyle olan münasebetlerini ortaya çıkarıp, Kur'ân-ı Kerim'in genel ilkelerine ulaşılabilirlikle mümkündür. Böylesine bir araştırma da tefsirciye yeni ve geniş çaplı bir bakış açısı kazandırır.⁵⁴

- Modern Çağ'da yaşayan insanların ihtiyaç duydukları konuları konu bütünlüğü içerisinde sunar.

Modern Çağ'da herhangi bir konuda bilgilenmek isteyen okuyucuya Kur'ân-ı Kerim'deki konuları ayrı ayrı ele alıp konu bütünlüğü içerisinde araştırıp, ortaya koyarak konunun daha iyi anlaşılmasına ve verimli olmasına vesile olur. İşte bu nedenden dolayı Konulu Tefsir İhtisaslaşma dönemi olarak bilinen günümüz çağında yaşayan insanlara Kur'ân-ı Kerim'in mesajını ulaştırma konusunda son derece güvenilir ve etkili bir yöntemdir.

- Araştırmacılara yeni bir kapı açar.

Kur'ân-ı Kerim'i araştırma yönünde müfessirin farklı yeni yöntemleri açığa çıkarmasına sebep olur. Böylece müfessire Kur'ân'ı ve içerdiği konulara tam vukufiyet kazandırır.⁵⁵

- Kur'ân-ı Kerim'deki kavramları yeniden ele alır

Kur'ân'ı bilgiler, Kur'ân'ı kavramlarla neş'et bulur. Nasıl ki insani bilgiler kavramlarla ifade ediliyorsa, Kur'ân'ı bilgiler de kavramlarla ifade edilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'deki kavramlar üzerine yapılacak çalışmalar, Kur'ân-ı Kerim'deki düşünce sistemi ve dünyaya bakış açısını belirler. Böylece Kur'ân-ı Kerim'in her asır, zaman ve mekâna göre hayat bulması, içinde barındırdığı kavramlar üzerinde güncelleme yapmaya bağlıdır.

- Hedefe ulaştırmada hızlandırıcı bir yöntemdir.

Konulu Tefsir her hangi bir konuyu ele alırken o konuyla alakalı âyetleri bir araya toplayarak, konu bütünlüğü içerisinde işler. Nasıl ki ihtiyaç duyduğumuz konuyu, kitabın içindekiler bölümüne bakıp, o konu hakkında bilgi sahibi oluyorsak; Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği konularla ilgili olarak da hangi konu hakkında bilgi sahibi olmak istiyorsak, o konuyla ilgili bölüme bakarak hedefimize ulaşabiliriz. İşte Konulu Tefsir, bu bağlamda en pratik yol gibi gözükmektedir. Buna karşın, diğer tefsir metotları ise daha çok lügavî ve belâğî yönleriyle veya

⁵³ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 105.

⁵⁴ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 108-109.

⁵⁵ Mahmud Besyûni Fuda, *et-Tefsîru'l-Mevdui'* (Mısır: Neşetühü ve Etvarihü ve Mua'lemehü, Mecelletü Külliyyet'i-Şerîa'ti ve Usuli'd-Dîni bi'l-Cünûbi 1983), 12.

Kur'ân-ı Kerim'deki âyetleri Kur'ân'daki tertibe göre ele aldığı için, istenilen konu hakkında pratik ve ulaşılabilir bir yoldan uzaktır.⁵⁶

1.3.5. Konulu Tefsir'e Yapılan Eleştiriler ve Yanıtlar

Modernizm dönemi, farklı tefsir alanlarının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bunlardan en önemlisi, kuşkusuz Konulu Tefsir alanıdır. Aynı zamanda bu alan, müfessirlerin kendi alanında uzmanlaşmasını da gerekli kılmıştır. Kendi alanında uzmanlaşmanın olumlu yönleri olduğu gibi olumsuz tarafı da kuşkusuz vardır. Olumlu yönü, müfessirin alanında uzmanlaşması, o alanla ilgili verimini artırması ve araştırması ile alâkalı ilmi ve felsefi yönden başarılı ve doyurucu bilgiler sunmasıdır. Eleştirilen yönü ise, kendi alanında uzmanlaşan kimse, diğer alanlarla ilgili bilgi ve donanımında yetersiz olabilir.

Bu durumu özellikle Kur'ân-ı Kerim alanında düşündüğümüzde, Kur'ân-ı Kerim'in içermiş olduğu özellik bakımından hem konuların birbirinin tamamlayıcısı olması hem konuların geniş bir biçimde ele alınması ve aynı zamanda birbirleriyle bağlantılı olması sebebiyle, nasıl olur da bağlantılı konular birbirinden ayrı ve parça parça incelenebilir? ⁵⁷

Başka bir problem ise, ele almış olduğumuz âyeti kerime birden fazla konuyu içeriyorsa veya başka bir konunun bağlamı o âyeti kerimenin bir bölümünde ise, âyeti bir bütün mü veya sadece ilgili konu ile alâkalı bölümü mü ele alacağız?

Başka bir sorun ise siyak ve sibak ilişkisinin durumu.⁵⁸

Diğer bir eleştiri, bu alanın Kur'ân-ı Kerim'in metnine izafî bir yorum ve yaklaşım olması, zaman ve mekân farklı olmaksızın herkes için ezelden ebede kadar geçerliliği söz konusu olan gerçek tefsiri inkâr etme anlamına gelir. Bütün dönem müfessirleri, kendi heva ve heveslerine göre Kur'ân-ı Kerim'i yorumlarsa, Kur'ân-ı Kerim'in gerçek anlamı yozlaşmaya uğrayacaktır. Çünkü insanlar bulunmuş olduğu döneme ve yere göre, konum ve aile ortamına göre aidiyet kazanır. Böylelikle tarafsızlık ilkesi yok olmuş olacaktır. Bu durumda farklı türdeki tefsirler, tefsirin gerçekliğiyle ne derece uyumlu olur? Farklı olan bu tefsirler insanlar nezdinde ne kadar gerçek tefsiri karşılar?

Bu eleştirilere karşı şöyle cevap vermemiz mümkündür:

Konulu Tefsir 'in tanımını yaparken bu metot, Kur'ân'ı bir bütün olarak ele alıp inceler. Âyetlerin nüzul sebebine, iniş tarihine, siyak ve sibakına bağlı kalarak konu hakkında geniş çerçevede ve derinlemesine araştırma yaparak, o konuyla ilgili âyetleri ve diğer materyalleri bir araya getirmek sûretiyle konunun daha iyi anlaşılması ve o konuya ihtiyaç duyan okuyucuya

⁵⁶ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 117.

⁵⁷ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 173.

⁵⁸ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, (2017), 215-216.

derli toplu bilgi sunmak sûretiyle istediği bilgiyi elde etmesi yönünde bir çalışma yaptığını ifade etmiştik.

Şüphesiz ki Kur'ân-ı Kerim her asra hitap edecek, ebedi geçerliliği olan bir kitaptır. Her asrın kendine göre ihtiyaç duyduğu konu ve bilgiler farklılık göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim'in asırlar öncesinden yapılmış olan tefsirlerine bağlı kalarak dış dünyaya kapalı olmak günümüz insanının ihtiyaç duymuş olduğu konuları Kur'ânî bir ruha uygun olarak çözmek İslam'ın ve Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır. Şüphesiz ki İslam dinî ve Kur'ân'ın ahkâmı kıyâmete kadar canlılığını koruyan ve çıkabilecek tüm problemlere ve ihtiyaç duyulan konulara cevap verecek şekilde canlılığını devam ettirmektedir. Bu sebeple icma, ictihad ve kıyas yolları açık bırakılmıştır. Sebebi ise Kur'ân'ın ve sünnetin ruhuna uygun olarak insanların ihtiyaçlarına ve sorunlarına İslami ve Kur'ânî bir yaklaşımla cevap vermek ve insanların içine düşmüş olduğu sıkıntılarını gidermektir.

Kur'ân-ı Kerim nüzulünden günümüze kadar her asırda yoruma açık bir kitaptır. Müfessirlerin ise içinde yaşamış olduğu çevre ve inanışına göre taassuptan tamamen sıyrılması mümkün değildir. Bu nedenle geçmişten günümüze farklı alanlarda ve farklı görüşlerde birçok tefsir yapılmıştır. Her müfessirin düşüncesi ve yorumu kendisini bağlamaktadır. Bu nedenle geçmişte yapılan tefsir metotlarına bağlı kalıp diğerlerini hiçe saymak büyük bir hatadır. Önemli olan hangi asır olursa olsun, hangi metotla tefsir yapılırsa yapılsın yapılan bu tefsirlerin Kur'ân'ın ve sünnetin ruhuna uygun olması ve Allah'ın murat etmiş olduğu mânaya uygunluğudur. Konulu Tefsir de bu çerçevede içerisinde asrımızda yaşayan insanının ihtiyaç duymuş olduğu konuları ve o konularla ilgili âyetleri bir araya getirerek, insanların ihtiyaç duyduğu bilgiyi en kolay ve derli toplu bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yönlerinden dolayı da günümüzde hızla gelişen ve bu metotla araştırmaların yapıldığı ve okuyucular tarafından en çok tercih edilen tefsir türü olmuştur.

1.4. Konulu Tefsir Çeşitleri

1.4.1. Kur'ân Çerçevesi Konulu Tefsir

Konulu Tefsir denilince ilk akla gelen ve anlaşılabilir, Kur'ân çerçevesi bir anlayış olmasıdır. Çalışanların çoğunun da ittifak ettiği bu çeşit olanıdır. Konulu tefsirin bu çeşidinde Kur'ân-ı Kerim'de seçilen bir konu ile alakalı Kur'ân-ı Kerim'deki bütün âyetler bir araya getirilip ilk önce bu âyetlerde geçen kelimelerin tahlili yapıldıktan sonra bu âyetlerin tefsiri yapılır. Daha sonra birbirleriyle alakalı olan âyetlerden ortak bir payda çıkarılıp, okuyucuya sunulur. Okuyucunun, bu çalışma sayesinde ihtiyaç duyduğu bu konuyla alakalı zihin dünyasında bir portre oluşur. Zihnine takılan sorulara, derlenmiş olan bu çalışma sayesinde cevap bulur. Böylelikle ihtiyaç duyduğu konu hakkında derli toplu ortaya konan bu bilgiler sayesinde rahatlıkla ihtiyaç duymuş olduğu bilgiyi edinmiş olur.

1.4.2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir

Bu tefsir türü de kendi içinde iki çeşittir.

1.4.2.1. Sûrede Seçilmiş Tek Bir Konunun Tefsiri

Bu çalışma çeşidinde Kur'ân'dan bir sûre seçilir ve o sûrenin içinden de bir konu seçilir. Daha sonra seçilmiş olan konu o sûre çerçevesi içerisinde ele alınarak araştırma yapılır.⁵⁹

1.4.2.2. Sûredeki Tüm Konuların Tefsiri

Bu çalışma çeşidinde, sûrenin içerisindeki konular tespit edilip, âyetlerin sebebi nüzul ve iniş tarihleri dikkate alınarak konuların arasında irtibat kurulur. Böylelikle sûrenin temel muhtevası ortaya koyulmaya çalışılır. Kadim tefsircilerimizden, (her ne kadar ismi konulmuş olmasa da) tefsirlerinde sûrelerin hedef ve maksatlarını, temel unsurlarını ve diğer sûrelerden ayıran özelliklerini açıklarken, sûrelerin içindeki konuları konulu tefsire paralel olarak kaleme almışlardır. Fahrettin er-Râzî,(ö.606/1210) bu çalışmanın öncülerindedir. Aynı şekilde, günümüz tefsircilerinden, bulunduğumuz yüzyılın başın denk gelen Reşit Rıza,(ö.1865/1935) ortalarında ise M. Mustafa Merağî(ö.1883/1952) ve Seyyid Kutub'u(ö.1906/1966) sayabiliriz. Bu konuda Seyyid Kutub'un *Fi Zılalî'l- Kur'ân* eseri güzel bir örnektir.⁶⁰

⁵⁹ Demiri, *Konulu Tefsire Giriş*, (2017), 95.

⁶⁰ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*,149.

1.5. Mü'min Sûresinin Teknik ve Teorik Alanı

Hız. Muhammed (s.a.v.) kendisine peygamberlik tebliğ edildiği (610) tarihten itibaren peygamberlik görevinin 12 yılı Mekke'de (622) 10 yılı ise Medine'de (632) geçmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in muhteva ettiği konular; yere, zamana, muhataplarının durumuna göre farklılık arz etmektedir. Mekke'de İslam dininin yeni tebliğ edildiği sırada Kur'ân-ı Kerim'in konusu genel olarak muhatapı olan müşriklere ve inkârcılara yönelik olup, ağırlıklı olarak tevhit inancı ve âhiret vurgusunu içermektedir. Medine'de ise İslam Devleti kurulmuş olup (azınlıklardan bir kısım Yahudi ve Hıristiyanların varlığıyla birlikte) genel olarak muhatapı Müslümanlardı. Bu nedenle Medenî sûrelerde de genel ağırlık muâmelat, ukûbat ve ahlâk ile ilgiliydi.

Bu bilgiler ışığında şimdi Kur'ân-ı Kerim'in nüzul yerine, zamanına göre Mekkî ve Medenî olan sûreleri ve bunların kaide ve nitelik yönünden özelliklerini inceleyelim.

1.5.1 Sûrenin Mekkî, Medenî Oluşu, Nüzul Yeri ve Zamanı

Kur'ân-ı Kerim'deki sûreler indiği yere ve zamana göre Mekkî veya Medenî olarak isimlendirilmişlerdir. Kimi bu ayırımı nüzul yerini, kimi ise nüzul zamanını esas almıştır. Nüzul yerini esas alanlar(hicretten önce veya sonra olması fark etmez) sûre veya âyetler nerede nâzil olmuşsa ona göre Mekkî veya Medenî ayırımı yapmıştır. Zamanı esas alanlar ise hicreti başlangıç olarak kabul etmişlerdir. Tüm bu farklı görüşlerle birlikte genel görüş sûrelerin Mekkî veya Medenî olmasında hicretin esas alınmasıdır. Bu sebeple hicretten önce indirilen sûreler veya âyetler Mekkî, hicretten sonra indirilen sûreler veya âyetlerin Medenî olduğu kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de sûre sayısı yüz on dört olmakla birlikte başında besmele bulunmayan Tevbe sûresini Enfâl sûresinin devamı olarak kabul eden görüşe göre yüz on üçtür. Bu sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğu yönündeki sayısı konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Kimi bu sûrelerin seksen beşinin Mekkî, yirmi dokuzunun Medenî olduğunu,⁶¹ kimi ise seksen ikisinin Mekkî yirmisinin Medenî olduğunu, on ikisinin ise ihtilafli olduğunu söylemiştir.⁶² Ancak genel kanaate göre bu sûrelerden seksen altısının Mekkî, yirmi sekizinin ise Medenî olduğu görüşüdür. Sûrelerin Mekkî veya Medenî diye ayırt edilme durumu, sahabe ve tabiin tabakasından gelen rivâyetler üzerine bilinmiş olsa da sûrelerin içerdiği birtakım kaide ve nitelikler ile sûrelerin Mekkî veya Medenî olması yönüyle ayırıcı ölçüt olarak kabul edilmektedir.

⁶¹ Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l Kur'ân* 1-4, Thk. : Komisyon, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 1//281.

⁶² Ebû'l Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* 1-2, (3. Baskı), Thk. : Mustafa Dîb el-Buğa, (Dâru İbn Kesîr, 1996), 1/33.

Bu kriterleri sayacak olursak Mekkî sûreler çevresindeki muhatabına uygun olarak daha çok tevhit inancı ve konuları, Âdem ve İblis kıssasından, (Bakara Sûresi hariç) geçmiş ümmetlerin başına gelen ibret verici olaylardan, Peygamberler ve kıssalarından bahseder. Medenî olan sûreler ise; muamelat, sosyal ve içtimaî yönden İslam kardeşliği ve ahlakını tesis eden kanunlardan, ukûbat konusunu ele alan fıkhi konulardan, münafıklardan ve ehli kitaptan, savaştan ve barıştan bahseder. Ayrıca, Mekkî ve Medenî sûreler, şekil ve üslup yönüyle de birbirinden farklılık arz etmektedir. İçerisinde secde âyeti bulunan veya içerisinde , كلا , veya يا أيها الناس ile başlayan lafızların bulunduğu sûreler ile Hurûf-ı Mukataa ile başlayan (“el-Bakara ve Âl-i İmrân” hariç ve “er-Rad” sûresi ihtilafı) sûreler Mekkî, uzun sûreler ve “ يا أيها الذين آمنوا ” ifadesi barındıran sûreler ise Medenî sûrelerden olduğu söylenmiştir.⁶³

Şüphesiz ki sûrenin indiği yer ve zamanı bilmek, sûrelerin ve âyetlerin verdiği mesajın ve içeriğinin daha iyi anlaşılması yönünde katkı sağlar. Çalışmamızın konusu olan Mü’min sûresinin daha iyi anlaşılması için nüzul ve yeri ve zamanının bilinmesi önem arz etmektedir.

Mü’min sûresi mushaftaki sıralamaya göre kırk, iniş sırasına altmışıncı sırada nâzil olmuştur. Kûfî ve Şâmî’ye göre seksen beş, Hicaz’ e göre seksen dört, Basrî’ ye göre seksen iki âyettir. Mü’min sûresi 1199 kelime olup, 4970 harf fasılası من علق دبر olarak zikredilmiştir.⁶⁴ Zümer sûresinden sonra, Fussilet sûresinden önce Mekke’de indirilmiştir. Başlangıçları huruf’ı mukataa harflerinden olan ” Hâ-mîm” ile başlayan ve “*havâmîm*” (Hâ-mîm’ler) olarak isimlendirilen yedi sûrenin ilkidir. Sûrenin bölümleri birbiriyle bağlantılı olması yönüyle bu sûrenin bir defada veya arka arkaya indirildiğini gösterir. Sûredeki elli beş ve elli yedinci âyetlerin Medenî olduğu rivâyet edilmekle birlikte bu rivâyet şüpheli olup tatmin edicilikten de uzaktır.⁶⁵

1.5.2 Mü’min Sûresi’nin İsimlendirilmesi

Terim mânası, sıçramak, duvara tırmanmak anlamına gelen “سور” kökünden türeyen sûre kelimesi, alamet işaret güzel ve yüksek bina Şan Şeref ve Yüce mertebe mânalarına gelmektedir. Kur’ân-i kavram olarak ise Kur’ân âyetlerinin bir araya getirilmesi ile oluşan, sınırları vahiy doğrultusunda belirlenen Kur’ân’ın bölümleridir.⁶⁶

Kur’ân-ı Kerim’de ayrılan bu bölümler kendi isimleriyle anılır ve bu isimlerle tanınırlar.

⁶³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l Kur’ân*, (1990), 1/275-276. ; Suyûtî, , *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân* 1/53-54.

⁶⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, “Mü’min Sûresi” md. , *DİA*, Ankara: TDVY. , 2020), 31/557-558.

⁶⁵ İzzet Dereveze, *Tefsiru’l Hadis*, (Ekim Yayınları ts.), :3/259

⁶⁶ Rağîb el-İsfahânî Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtü’l-Elfâzi’l-Kur’ân*, Thk. (Beyrut, Safvân Adnân Dâvûdî, Daru’ş-Şamiyye, 1997), 434.

Sûre isimleri konulurken, sûrenin genelini ihtiva eden konu, şahıs veya olaylar üzerinden isimlendirilmektedir. Bu ise okuyucuya sûrenin içerdiği konu hakkında ipucu sunar. Böylece sûrenin daha iyi anlaşılması yönünde katkı sağlar.

Sûrelere konulan bu isimlerin tevfiği mi, içtihadı mı olduğu hususu tartışmalıdır. Kimisi tevfiği olmakla birlikte içtihadı olduğu yönünde görüş ifade ederken, kimi ise içtihadı olduğunu savunur. Cumhur bu isimlerin tevfiği olduğu yönünde genel görüşlerini ifade etmişlerdir. Zerkaşı (ö.794/1392) ise bu görüşlerden biraz daha üst seviyede bir görüş ifade edip, isimlerin vahye dayalı olma olasılığının da imkânsız olmadığı konusunda görüş beyan etmiştir. Bu görüşünü ise “eğer bu isimler tevfiği olmasaydı her önüne gelen kendi görüşüne ve düşüncesine göre bu sûrelere isim verebilirdi. Böylelikle bu konuda disiplinsizlik hâkim olurdu”⁶⁷ şeklinde savunmuştur. Bu konu bağlamında, Peygamberimiz (s.a.v.)’in her sûreye özel isim verdiğini bildiren hadisler de göz önünde bulundurularak, verilen bu isimlerin tevfiği olduğu görüşü ağır basmaktadır. ⁶⁸ Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerim ilk defa resmi olarak kayda geçirildiğinde, sûrelerin isimleri bu şekilde kayda geçirilmiş ve hiçbir sahabe buna itiraz etmemiştir. Bu durum ise sûrelere verilen ismin tevfiği olduğu yönünde bir delil olarak gösterilmiştir.⁶⁹ Biz de tüm bu bilgiler ışığında, genel kabul görüş olan”sûrelerin isimlendirilmesinin tevfiği” olduğu görüşünü destekliyoruz. Sûreler, özel isimlerinin yanı sıra taşımış olduğu özellikler bakımından da bir takım isimlerle de anılmaktadır. Uzunluklarına göre sûreler tivâl, miûn, mesânî, mufassal olarak isimlendirilmişlerdir. Ayrıca hurûf-ı mukattaa harflerinden “Hâ-mîm” ile başlayan sûrelere” Hâ-vâ-mîm”, “tâ-sîn” ile başlayan sûrelere “Tavâsîn”, Allah'a tesbih ile başlayan âyetlere “Müsebbihât”, Felâk ve Nâs sûrelerinin birlikte anlaşılması yönüyle “Muavvizeteyn” şeklinde isim verilmiştir.⁷⁰ Ayrıca, sûrelerden bazıları birden fazla isimle de anılmaktadır. Konumuz olan Mü’min Sûresi’nin bir diğer adı Ğafır, İsrâ sûresinin ise Benî İsrâîl’dir. Zümer sûresinin diğer adı ise yirmi yedinci âyetinde geçen ğuref’tır. Nitekim Keşşaf Tefsiri’nde sûre bu isimle anılmıştır.⁷¹

Mü’min Sûresi, iki isimli olan sûrelerden biridir. Birinci adını Allah Teâlâ’nın sûrenin başında zikretmiş olduğu güzel isimlerinden “kullarının günahlarını örtme, kapatma, silme” gibi mânalara gelen “ğafır” isimden almıştır. Bununla birlikte Firavun zamanında yaşayan ve imanını gizleyen mü’min kişinin Firavun ve azgın kavmini dine davet ederken kullanmış olduğu Allah’ın “ğafır” isminin mübalağa sığası olan “Ğaffar” ismini Allah Teâlâ burada

⁶⁷ Zerkeşî, , *el-Burhân fi ‘Ulûmi’l Kur’ân* 1/367.

⁶⁸ Suyûtî, , *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/166.

⁶⁹ Ahmet Demir, “*Sûrelerin İsimleri*”(Harran Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, 1999), 167.

⁷⁰ Suyûtî, , *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân* 1/177

⁷¹ Ebu’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Tefsiru’l-Keşşaf ân Hakâiki’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûhu’t-Te’vil I-IV*, (Beirut : Daru’l-Kitab, 2008), 4/83

tekrar zikretmiştir.⁷²Böylece Allah Teâlâ'nın hem sûrenin girişinde hem de mezkûr âyette bu ismi zikretmesi affedicilik yönünün ne denli önemli olduğunu gösterir. Bu sûrenin diğer adı olan “Mü'min” ismi ise Firavun ve kavmi arasından imanını gizleyerek hakka davette kahramanlık örneği gösteren mü'min kişiye atfen verildiği rivâyet edilmiştir.⁷³

1.5.3 Sûredeki Esbâb-ı Nüzuller

Esbâb-ı nüzul Arapça “esbâb” ve “nüzul” kelimelerinden oluşmuş bir izafet terkidir, Arapça bir kelime olan esbâb; yol, gidişat, metot gibi anlamlarına gelen “sebeb” kelimesinin çoğul şeklidir. Nüzul ise , “نزل” fiilinin mastarı olup yukarıdan aşağıya inmek mânasına gelmektedir.

Tefsir İstilahında ise Hz. Peygamber zamanında bir veya birkaç âyet veya bir sûrenin inişine sebep olacak soru, olay veya kişileri ifade eder.⁷⁴

Kur'ân-ı Kerim'in tüm âyetleri olaylara, şahıslara veya sorulara bağlı olarak nâzil olmamıştır. Bununla birlikte beş yüze yakın âyetin nüzul sebebinin olduğu rivâyet edilmektedir. Bunun dışında kalan âyetler ise insanların ihtiyaç duydukları konular ile onları eğitmek, aydınlatmak, uyarmak, bilgilendirmek gibi dış olaylara bağlı olmadan inzal olmuştur. Bunun dışında, geçmiş peygamber ve ümmetlerin kıssaları, âhiret ahvali gibi konularla geçmişten ders çıkarma, gelecekte de başa gelecek olaylara karşı hazırlıklı olma konusunda bizleri eğitmek ve uyarmak gibi nedenlerle nâzil olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar âyetler bir hikmet ve amaca uygun olarak indirilmişse de esbâb-ı nüzul kavramı muayyen sebeplere bağlı olarak indirilen âyetler için kullanılmıştır.

Âyetlerin nüzul sebeplerini bilmek, şüphesiz ki bunların ilk muhatabı olan ve âyetlerin nüzulüne şahitlik yapan, Sahabe-i Kiram'dan gelen bilgiler doğrultusunda mümkündür.⁷⁵

1.5.3.1. Sebeb-i Nüzulleri Bilmenin Faydaları

- Nüzul sebebini bilmek, âyetlerin mânalarını muradı ilahiye göre anlamayı kolaylaştırır. Birtakım şüphe ve yanlış anlaşılmaları izale eder.

⁷² el-Mü'min 40/42.

⁷³ Muhammed Ali Es Sabuni, Safvetü't-Tefasir, (Ensar Neşriyat ts.) 5/360.

⁷⁴ Muhsin, Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 12. Baskı, İstanbul: İFAV., 2010), 229-230; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi'l-'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Riyad:Mektebetü'l-Meârif, 1996),79-80; Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzul”, DİA, (İstanbul, 1995), 9/360-362.

⁷⁵Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-'İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân I-II*, (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1996), 1/112; Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* 1/99-101; Abdullah Aydemir, “*Esbâbü'n Nüzul*”, (Ankara: Diyanet Dergisi, 11(1), 1972), 28

- Âyetlerden çıkarılacak hükümleri kavrama ve âyetlerin ihtiva ettiği hükmü tahsis etme konusunda yardımcı olur.
- Âyetlerin” hasr “ ifade ettiği yönündeki anlayışı bertaraf eder.
- Âyetlerin hangi olay ve sebeple veya kim hakkında indiği konusunda bilgilenmeye yardımcı olur.
- Âyetlerin kolaylıkla kavranıp akılda tutulmasına, gerektiği zaman hatırlanması yönünde faydası olur.⁷⁶

Sebeb-i nüzulün yukarda saydığımız yönleriyle faydası olduğu gibi âyetleri ve sûreleri sadece bu konu bağlamında anlamak ve gereğinden fazla bu konuyla meşgul olmanın da bir takım olumsuz yönleri bulunmaktadır.

Bunları sayacak olursak:

- Âyetlere sadece sebeb-i nüzul yönüyle bakıp, içerdiği mânayı sadece hasr anlamında düşünüp, bu şekilde anlamlandırmaya sebebiyet verebilir. Bu ise evrensel olan Kur’ân-ı Kerim’i kesinliği dahi şüpheli olan sebebi nüzul ile sınırlandırılabilir. Bu durum da Kuran’ın ruhuna aykırıdır. Çünkü âyeti kerime veya sûreler her ne kadar sebebi nüzul üzere indirilse de illet bakımından aynı özelliği taşıyan tüm durumlarda geçerli olabilir. Bu nedenle sebebi nüzulü sadece fertler veya olaylar ile sınırlandırmamız mümkün değildir.
- Kuran’ı kapsamlı olarak ele almayı kısıtlayıp, evrensel hayatta yeni olayların ve problemlerin Kur’ân perspektifinde çözümlenmesi yönünden engel olacaktır.
- Okuyucunun ve müfessirin sadece bu âyetlere mesaisini harcayıp Kur’ân’ın diğer sûre ve âyetlerini anlama ve yorumlama yönünden verimsizleşmesine neden olur. Bu sebeple Kur’ân’a bakış açısını değiştirip ufku daraltabilir.

Mü’min sûresinin içerisinde de fazla olmasa da birkaç âyeti kerime nüzul sebebi ile indirilmiştir. Şimdi bu âyetleri nüzul sebepleriyle birlikte açıklamaya çalışalım.

*“İnkâra sapanlardan başkası Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girişmez. Onların şehirden şehre rahat rahat dolaşabilmesi seni yanıltmasın.”*⁷⁷

Âyetin nüzul sebebiyle ilgili rivâyetler:

⁷⁶ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* 1/107-111; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l Kur'ân* 1/117-121; Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* 1/92-94; Aydemir, *Esbâbü'n Nüzul*, 30-32.

⁷⁷el- Mü'min, 40/4.

1) Süddi'den, onun da Ebu Mâlik'ten rivâyetle yapmış olduğu tahririne göre bu âyet Hasan ibn Kays Es-Sahmi hakkında nâzil olmuştur.⁷⁸

“Ellerinde hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlara gelince, onların içlerindeki hedefine asla ulaştıramayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir. Öyleyse sen Allah'a sığın; kuşkusuz her şeyi işiten, gören yalnız O'dur.”

79

*“Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır ama insanların çoğu bunu bilmez.”*⁸⁰

Âyetlerin nüzul sebebiyle ilgili rivâyetler:

1) Kâ'b ve Ebu'l Aliye, bu âyeti kerimenin Yahudiler hakkında nâzil olduğunu rivâyet etmiştir.⁸¹

2) Ebu'l Aliye der ki: Bu âyet, Yahudiler hakkında nâzil oldu. Şöyle ki; Yahudiler Deccal'ın kendilerinden çıkıp yeryüzüne hakim olacağını iddia etmişlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ Resulü'ne bu âyeti kerimeleri indirerek Deccal'ın fitnesinden Allah'a sığınmasını emretti.⁸²

Bu rivâyetleri dayanak olarak kabul edenler, bu iki âyetin Medine'de indirildiğini söyler.⁸³

3) Açıkça görüldüğü gibi, bu âyeti kerime her ne kadar öldükten sonra dirilmeyi inkâreden Mekke müşrikleri ve Yahudiler hakkında nâzil olduğu iddia edilmiş olsa da genel görüş; Allah'ın âyetleri ile mücadele eden, batıl ehli dediğimiz tüm inkârcıları kapsamaktadır. İbn-i Kesir, “Âliye'den gelen yukarıdaki rivâyet, her ne kadar İbn-i Ebi Hatim'den rivâyet edilmişse de bu görüşler tutarsız ve akla uzak bir görüştür”⁸⁴ şeklinde kendi görüşünü dile getirmiştir.

*De ki: “Bana Rabbimden apaçık deliller gelince, o sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız şeylere kulluk etmekten kesinlikle nehyolundum. Âlemlerin Rabbine teslim olmam emrolundu.”*⁸⁵

Âyeti kerimenin sebebi nüzulü:

1- Cüveybir'in İbn Abbas (r.a.)'tan rivâyet ettiğine göre,

⁷⁸ Celeleddin es-Süyûtî, *Lubabu'n-Nukul Fi Esbabî'n-Nüzul*, 2/573-574.

⁷⁹ el-Mü'min, 40/56.

⁸⁰ el-Mü'min, 40/57.

⁸¹ İbn Kesir, Ebû'l Fida İsmail, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr li't-Tâbiâti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', ts), 7/141. ; es-Süyûtî, *Lubabu'n-Nukul Fi Esbabî'n-Nüzul*, 2/576.

⁸² İbn Kesir, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Kerim*, 7/141; es-Süyûtî, *Lubabu'n-Nukul Fi Esbabî'n-Nüzul*, : 2/575-576.

⁸³ Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Ruhu'l-Meâni* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 24/78

⁸⁴ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîrül-Münir*, (Risale Yayınları), 12/416-417.

⁸⁵ Mü'min,40/66.

“Velîd bin Muğire ve Şeybe İbni Rebî (a.s.) ‘a:

“Ya Muhammed! Bu söylediklerinden dön, senin babanın ve ecdadının dini üzerine olmak sana lazım gelir.”⁸⁶ söylemi üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.

Ey Muhammed, Allah'ın âyetleri üzerinde münakaşa edenleri görmez misin? Nasıl da(haktan) çevriliyorlar. ⁸⁷

Âyetin nüzulü ile ilgili rivâyetler:

- 1) Muhammed b. Şîrîn bu âyeti kerimenin kader konusunda tartışanlar hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.
- 2) İbn-i Zeyd ise, bu âyetin müşrikler hakkında nâzil olduğunu rivâyet etmiştir.
- 3) Taberi ise, bu görüşü destekleyip, bundan sonraki gelen âyetlerin bu hususu açıkladığını ifade etmiştir.⁸⁸

1.5.4. Fezâilü'l- Kur'ân Açısından Sûrenin Faziletiyle İlgili Rivâyetler

Fezâilü'l- Kur'ân, Kur'ân'ın üstünlükleri açısından genel mânada “Kur'ân'ın- Kerim'i okumanın, öğrenmenin, amel etmenin”, özel mânada ise “yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'in içerisinde olan birtakım sûreleri, âyetleri okumanın sevabı ve mükâfatı konusunda, hadisler kanalıyla bize ulaşan bilgileri ifade eden disiplin”e denir.⁸⁹

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüğü hakkında ilk malumatlar yine Kur'ân-ı Kerim'in kendisinde bulunmaktadır. Buna göre Kur'ân; yüce, şerefli, hikmetli bir kitap olup, kendisinden öğüt alınan apaçık bir kitaptır. O'na inanan, hükümlerine uyan insanları dalaletten, karanlıktan aydınlığa çıkaran ve dosdoğru yola ileten şifa ve rahmet kaynağı ilahi bir kelâmdır.

Kur'ân-ı Kerim'in faziletine dair birçok hadis-i şerif mevcuttur. Bu hadisleri Kur'ân-ı Kerim'in bütünüyle alakalı olan ve Kur'ân-ı Kerim'deki birtakım sûre ve âyetlerle ilgili olan faziletlere dair hadisler olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

Bunlardan ilki olan Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüğü ve fazileti hakkındaki genel görüş olan O' nun tüm sûre ve âyetlerini ayırt etmeksizin, okuma, anlama ve amel etme yönüyle anlaşılabilir yönüdür ki Fezâilü'l- Kur'ân denilince akla ilk gelen budur.

Bunlardan ikincisi ise, birtakım sûre ve âyeti kerimelerle ilgili olan faziletlerdir ki bunun da kabul edilebilir yönleri bulunmaktadır. Şöyle ki Yâsin Sûresi'nin fazileti veya Haşr

⁸⁶ es-Süyûtî, *Lubabu'n-Nukul Fi Esbabî'n-Nüzul*, 2/576.

⁸⁷ Mü'min, 40/69.

⁸⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Çev. : Mehmet Keskin, (İstanbul Ümit Yayıncılık, 1995), 7/237.

⁸⁹ Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kur'ân” md. , DİA. , (İstanbul: TDVY.1995), 12/532-534.

Sûresi'nin son üç âyetinin her akşam ve sabah namazı sonrası okunması, yatsı namazı akabinde Bakara Suresi'nin son beş âyetinin okunması veya herhangi bir rahatsızlık nedeniyle, şifa ve korunma niyetiyle faydalı olacağı düşünülerek okunan Felâk ve Nâs (muavvizeteyn) gibi sûre ve âyetlerin, hadislerde geçen faziletlerine inanılarak okunması gelenek hâline gelmiştir.

Bu durumun müspet veya menfî yönleri bulunmaktadır. Müspet yönü, insanların sevabını umarak devamlı yüce kitabımızla içli dışlı olması, insanların bir araya gelmesi, faydalı sohbetlerin oluşması sevgi bağlarının güçlenmesi gibi birçok faydalı yönü sayılabilir.

Menfî yönü ise insanların sırf sevap kazanmak için bir sûreyi belki yüzlerce tekrar etmesiyle meşgul olup, enerjisini bu yolda tüketip, asıl amaç olan Kur'ân-ı Kerim'in mânasını anlamak, amel etmek, hayata geçirmek gibi yönüyle gereği kadar meşgul olamaması durumudur ki bu Kur'ân'ın ruhuna uygun değildir.

Şunu da ifade etmeliyiz ki birtakım sûre, ve âyetlerle ilgili faziletler ve bu konularla ilgili hadisler genel kanaate göre uydurma hadisler olduğu görüşü yaygındır. Bunun örneği ise Muhalleb bin Ebi Meryem'e, " Kur'ân'ın birçok sûresi ve âyeti hakkında İbn Abbas ve İklim'e tarikiyle gelen bu kadar haberin kendisine nasıl ulaştığı" sorulunca; O,"Ne zaman ki insanların Kur'ân'dan yüz çevirip, Ebu Hanife'nin fikhî ve İbn-i İshak'ın magazi'si ile meşgul olduklarını görünce, onları tekrar Kur'ân'a yönlendirmek amacıyla sevabını umarak hadisler uydurdum." şeklinde cevap vermiştir.⁹⁰ Bu söylem şüphesiz ki isabetlidir. Fakat birtakım sûrelerin ihtiva etmiş olduğu mânalar ve okuyucunun ihtiyaç duymuş olduğu konuları içeren âyet ve sûrelerin eğitim, öğretim ve amel etme gibi amaçlar doğrultusunda, faydalı olabileceği göz önünde bulundurularak bu âyetleri biraz daha fazla tekrar etme düşüncesi kabul edilebilir bir görüştür.

Sûrelerin fazileti hakkında hem anlattığımız bu sebepler, hem de müfessirlerimizin zayıf hadis dahi olsa tefsir kitaplarına almış oldukları sûrelerin veya âyetlerin faziletleri ile ilgili rivâyetlere binaen, biz de konumuz olan Mü'min sûresinin fazileti hakkındaki rivâyetleri burada zikretmeyi uygun gördük.

Kur'ân-ı Kerim'de huruf'ı mukaddaa harflerinden Hâ-mîm ile başlayan yedi sûre bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü genel isim olarak bu yedi sûreye "Hâvâ-mîm" (hâ-mîmler) denilmektedir. Bu sûrelerin ilki de konumuz olan Mü'min sûresi'dir. Nüzul yeri bakımından Mekkî olup, hâ-mîm'ler olan bu yedi sûrenin peş peşe indirildiği rivâyet edilmiştir⁹¹ Bu sûrelerin peş peşe inmesi, hem içerdiği konuların alâkası hem de isim ortaklığı gibi nedenlerden dolayı birbirleriyle münasebeti bulunmaktadır. Sûrelerin faziletlerinden bahsedilirken genel

⁹⁰ Demirci, Tefsir Usûlü, 216.

⁹¹ İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 21/125, 126.

olarak “Hâvâmîm” diye bilinen bu yedi sûrenin faziletinden bahsedilmiştir. Biz de bu itibarla genel olarak bu sûrelerin faziletinden bahsedip, özel olarak da bu sûrelerin ilki ve konumuz olan Mü’min sûresinin faziletinden bahsedeceğiz.

Hâmîmler olarak bilinen bu sûrelerin fazileti hakkında birçok haber vârid olmuştur. İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre her şeyin bir özü vardır, Kur’ân’ın lûbabı da (özü) Hâmîm’lerdir.⁹²

Enes bin Malik’ten rivâyet edildiğine göre Resulullah’a (s.a.v.) ‘den bu sûrelerin fazileti hakkında şöyle buyurduğunu işittim: “Yüce Allah bana yedi uzun süreyi Tevrat yerine verdi. Ha-mim’ler ve Mufassal sûrelerle beni üstün kıldı. Bunları daha önce hiçbir peygamber okumadı.”⁹³

Yine Halil Mürre’den rivâyet edildiğine göre, Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Ha-mim’ler yedi tanedir. Cehennem’in kapıları da yedi tanedir. Hâmîm’lerden her biri gelir ve o kapılardan birinde durur da: “Allah’ım bana iman edip ve beni okuyanı bu kapıdan sokma”⁹⁴ diye nida eder.

Abdurrezzak Mûsânef’inde yer verdiği üzere Muhalleb b. Ebu Sufra’dan rivâyet edildiğine göre Hendek Savaşı gecesinde Resulullah (s.a.v.) “ Bu gece saldırıya uğrarsanız (parola olarak) “Ha-mim. La yunsarun” deyin buyrulmuştur.⁹⁵

Buna benzer başka bir rivâyet de vardır. Ebû Nuâym Delail’in Enes’ten bildirdiğine göre Huneyn Savaşı’nda Müslümanlar hezimete uğrayınca, Resulullah (s.a.v.) yerden aldığı bir avuç toprağa “Hâmîm. La yunsarun” diyerek müşriklerin üzerine savurdu. Bunun üzerine onlara doğru tek bir ok veya bir mızrak atmadan hezimete uğradılar.⁹⁶

Konumuz olan Mü’min sûresinin fazileti hakkında ise Ebu Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) “ Her kim ”حم” den başlayıp “ اليه المصير “ diye biten üçüncü âyetin sonuna kadar ve ayrıca onunla birlikte Âyetel Kürsi’yi okursa sabahleyin okursa akşama kadar akşamleyin okursa sabaha kadar onlarla muhafaza olur, korunur “ buyurmuştur.⁹⁷

⁹² Alusi, *Ruhu'l-Meani*, 13/39.

⁹³ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, 13/40.

⁹⁴ Süyuti, *ed-Dürrü'l-Mensur*, 1. Baskı, (İstanbul, Kasım 2012,sistem matbaacılık), 13/18, ; Alusi, *Ruhu'l-Meani*. 12/40.

⁹⁵ Süyuti, *ed-Dürrü'l-Mensur*,13/21.

⁹⁶ Süyuti, *ed-Dürrü'l-Mensur*, 13/21

⁹⁷Ebû İsâ Muhammed b.İsâ b.Sevre (Yezîd) et-Tirmizî “*Sevabu'l-Kur’ân*”,2;Ebû Muhammed b. Abdirrahmân b.el-Fazl ed- Dârimî, “*Fezailü'l-Kur’ân*”,14

1.5.5 Mü'min Sûresi'nin Konusu

Mü'min sûresi, daha önce ifade ettiğimiz gibi Mekke'de indirilmiş olan bir sûredir. Bu sebeple Mekke'de inen diğer sûreler gibi inanç konularına ağırlık vermektedir. Sûrenin üzerinde durduğu en önemli konu; “hak ile batıl”, “hidâyet ile sapıklık” arasındaki mücadeledir. Bu nedenle sûrenin havası sertlik ve şiddet doludur. Bu durum, sanki çarpışmanın yapıldığı, sonra bu çarpışmanın bittiği zaman azgınlığın yenik düştüğü yerler, ortalık aydınlanınca onların üst üste yığılmış kırıntılar haline gelmiş olan durumunu tasvir etmiştir.

Bu mübarek sûre, Allah'ın güzel sıfatları zikredildikten sonra Allah'ın azamet ve yüceliğinin alametleri ortaya koyularak başlanmış, daha sonra Allah'ın varlığının ve birliğinin delilleri sıralanıp; Allah'ın nimetleri sayıldıktan sonra, tüm bunlara rağmen O'nu inkâr edip, âyetleri ile mücadele eden, delilsiz olarak batılı hakka karşı savunan müşriklere ve inkârcılara karşı ultiatom havası taşımaktadır. Allah Teâlâ, tıpkı kendileri gibi inkârcı ve müşrik olan Nuh kavmi ve ondan sonraki kavimlerin sonlarının nasıl olduğunu gezip görerek müşahede etmelerini ve bundan ders çıkarmalarını, böylelikle aynı hataya düşmekten uzak durmaları konusunda onları uyarmaktadır.

Daha sonra Firavun ve Hz. Mûsâ Kıssasını tekrar hatırlatmış Firavun'un hanedanından olup, imanını gizleyen mü'min kişinin Firavun ve kavmine karşı göstermiş olduğu kahramanlık mücadelesini dile getirmiş, akli deliller eşliğinde hakkı savunma yönündeki kararlı tutumunu gözler önüne sermiştir. Böylelikle, Hakk'a karşı delilsiz bir şekilde batılı savunan, onun âyetleriyle mücadele eden, Allah'ın göndermiş olduğu Peygamberleri haksız yere öldüren müşrik ve inkârcıların sonunun kaçınılmaz helâk olduğunu gözler önüne sermiştir. Buna karşın Allah'ın yardımının, Peygamberler ve bütün mü'minlerin üzerinde olduğu hatırlatılmakta, meleklerin mü'minlere karşı günahlarının bağışlanması, hatalarının affedilmesi ve cennete girmeleri için Allah'tan talepte buldukları bildirilmektedir.

Kıyâmetin vuku bulacağı konusunda şüphenin olmadığı ve o gün herkesin yapıp ettiğinin karşılığını tastamam alacağı âhiret sahnelerinden dehşetli durumlar anlatılır. O gün kalpler hançereye (gırtlığa) dayanmış, herkes Allah'ın huzurunda korku ve huşu içerisinde durduğu hesap anı tasvir edilir. Allah Teâlâ'nın, inkârcıların ve müşriklerin kendisine inanma konusunda peygamberlerin dâvetlerinden yüz çevirip, kendisine şirk koşmak için dâvet edildiklerinde ise onlarla birlikte hareket ettiklerini yüzlerine vurup; Allah'ın lanetinin üzerlerine olduğu ilân edildikten sonra inkârcılar pişmanlıklarını ve şirk koşmuş oldukları şeyleri inkâr ettiklerini dile getirip, Allah'ın kendilerini affetmesi için yalvarıp yakarma sahneleri gözler önüne serilir. Son pişmanlığın fayda vermeyeceği, kâfirlerin şirk koşmaları ve inkâr etmeleri sebebiyle müstahak oldukları azap hükmü verilir. Azap sahnelerinden kesitler

anlatıldıktan sonra inkârcıların cehennemde azap çekerken birbirleriyle olan münakaşaları ve çekişmeleri anlatılır. Daha sonra cehennem meleklerinden talepleri sıralanır. Tüm bunlardan olumsuz yanıt aldıklarında kendi kendilerini kınamaları tasvir edilir. Azabı gördüklerinde imanlarının ve son pişmanlıklarının kendilerine fayda vermeyeceği yönündeki bildirgeyle sûre tamamlanır.

1.5.6. Münâsebetü'l Kur'ân Açısından Sûre

Münâsebet ilmi, Konulu Tefsir'le sıkı ilişkisi olması sebebiyle ele almayı uygun gördük. Çünkü nüzul zamanı bakımından âyetler arasında kısa süre zarfı olduğu gibi birkaç sene gibi uzun bir zaman da olabilmektedir. Aynı zamanda, konu bakımından farklı olan veya farklı nüzul sebeplerine göre inen, bu sebeple farklı konuları içeren âyetler, aynı sûre içerisinde toplanmış olabiliyor. Konulu Tefsir yönüyle ilgili çalışmada ise aynı konuyu içeren âyet ve sûrelerin bir arada ele alınması metodu sebebiyle gerek sûre içerisinde gerek bir önce ve bir sonraki sûre içerisinde, gerekse Kur'ân-ı Kerim'in genelinde o konuyla alakalı âyetlerin nüzul tarihi yeri ve zamanı da göz önünde bulundurularak birbirleri ile olan münasebetlerini ele almanın konu bütünlüğü açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Münâsebet نَسَب fiilinden türemiş, müfâ'ale babından masdar olup, terim mânası olarak“ iki şeyi birbirine yaklaştırma, alâka, kurmak, uygunluk“ gibi anlamları içinde barındırmaktadır.⁹⁸ İstilah mânası ise, âyetler veya sûreler arasında umumilik, hususilik, benzerlik, zıtlık, icmali, tafsili gibi mânaların birbirleriyle olan alâkasına münasebet denir.⁹⁹

Müfessirler, bu ilmin önemini vurgulayarak murad-ı ilahiyi anlamının “Münâsebetü'l Kur'ân” ilmiyle yakından ilgisinin olduğunu ifade ederler.

Kur'ân-ı Kerim'de münasebet alâkası ya peş peşe olan âyeti kerimeler, ya da kendinden önce veya sonraki sûreyle ya da Kur'ân'ın bütünü içerisinde olabilir. Bu nedenle, sûre çerçeveli konulu tefsir incelemesi yapan müfessir, önce sûrenin maksadını, sonra bu maksadın öncüllerini daha sonra da bu maksada yakından veya uzaktan olan öncüllerin derecelerini göz önünde bulundurmalıdır.¹⁰⁰ Tüm bu bilgiler ışığında, gerek âyetler, gerekse sûreler arasında münasebeti tespit etmek isteyen araştırmacı, Bikâ'î'nin ortaya koymuş olduğu şu yöntemleri sırasıyla uygulaması yerinde olur:

- Sûrenin içerdiği maksadı ortaya koymak

⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, I/755.

⁹⁹ Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* 2/978; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* 1/131.

¹⁰⁰ Burhâneddin Ebu'l- Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver* 1-22, (Dâru'l-Kitabi'l- İslamiyye, 1984), I/18.

- Sûrenin maksadına uygun mukaddimleri tespit etmek
- Uygun olan mukaddimleri sûrenin maksadına uygun bir şekilde yakınlık veya uzaklık bakımından derecelendirmek.

- Nüzul sebeplerini göz önünde bulundurmak¹⁰¹

Bu işlemler sırasıyla yapıldığında, konu ile alakalı âyetler ve sûrelerin birbirleriyle olan münasebetleri ortaya çıkacaktır.

1.5.6.1.Mü'min Sûresi'nin Kendisinden Önceki Sûreyle Olan Münâsebeti

Mü'min sûresinin kendisinden önceki Zümer sûresi ile iki noktada ilişkisi kendini göstermektedir.

İlk olarak bu iki sûrenin içerdiği konular, muhteva itibariyle birbirlerine benzemektedir. Her iki sûrede de kıyâmet gününün ahvali ve inkârcıların mahşer gününde içinde bulunmuş oldukları durum zikredilmektedir. Zümer Suresi'nin sonunda kendine nimet verilmiş muttakiler ile hüsrana uğrayan kâfirlerin durumu anlatılırken, Mü'min Sûresi'nin başlangıcında da yine bu mukayese üzerinden devam edilmiş, mü'minlere karşı Allah'ın günahlarını örteceği, tevbelerini kabul edeceği, sonsuz lütfkâr olması, meleklerin de mü'minler için bu yöndeki talep ve duaları ile Allah'ın âyetleriyle mücadele edip Allah katından olduğunu inkâr eden kâfirlere karşı ise azabının şiddetli olacağı vurgulanmıştır. Daha sonrasında da mü'minle kâfirin, iman edip salih amel işleyenle inkâr edenin bir olmadığını bunun misali kör ile gören kişiye benzetilerek aralarındaki fark mukayese edilmiştir.

İkinci benzerlik ise ilk olarak Zümer sûresinin başlangıcında yer alan “Tenzilû'l kitab” (Kur'ân'ın Allah katından indirildiği) cümlesiyle başlayan âyeti kerime Mü'min Sûresi'nin de başlangıcında aynı kelimelerle tekrar edilmiştir. Arasında şöyle bir nuans farkı var ki Zümer Sûresi'nde ilk âyet olarak gelmişken Mü'min sûresinde hurûf-ı mukattaa harflerinden olan “Hâ-Mîm” den sonra zikredilmiştir. Tabi ki bu durumun birtakım mâna ve hikmeti vardır. Şöyle ki Mü'min sûresinde ikinci kere tekrar edilen “Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş bir kitap” olduğu vurgusu te'kit edilerek bu konu hakkında muhatabına dikkat çekmek, konunun önem ve ehemmiyetini ortaya koymak, böylece doğruluğu konusunda şüpheleri izale etmek gibi mânaları içerisinde barındırdığını düşünüyoruz.

Özet olarak bu iki sûrenin arasındaki münasebet olarak tevhit vurgusu, tevbenin önemi, Allah'ın büyüklüğüne işaret eden nimetlerin sayılması, mü'min ile kâfirin arasındaki farkın

¹⁰¹ Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet, DİBY. (Ankara, 2009), 27.

mukayesesi, kıyâmet ahvali, mahşer gününün dehşetli sahneleri, mü'minlerin cennete kâfirlerin ise cehenneme sevki, inkârcıların meleklerden talepleri ve bu taleplerin reddi, son pişmanlığın fayda vermeyeceği yönündeki konular ile alakalı birbiriyle münasebetleri bulunmaktadır.

1.5.6.2. Mü'min Sûresi'nin Kendisinden Sonraki Sûreyle Arasındaki Münâsebeti

Mü'min sûresinin kendisinden sonraki sûreyle ilgili birtakım münasebeti söz konusudur.

İlk olarak Zümer sûresinin başlangıcında yer alan “Tenzilû'l kitab” cümlesiyle başlayan âyeti kerime Mü'min sûresinin başlangıcında hurûf-ı mukattaa ile başlayarak tekrar edilmiş ve kendisinden sonraki sûre olan Fussilet sûresinde de aynı cümle olarak tekrarlanmıştır. Bu alâka Zümer sûresinde başlamış ve ondan sonra gelen ve aynı zamanda “Hâvâ-Mîm” olarak isimlendirilen yedi sûrede de ya “Tenzil'ül kitab” cümlesiyle vahyin iptida yönüne veya kitabın yüceliğine vurgu yapılması yönüyle birbirleriyle irtibatı vardır.

İkinci olarak ise Mü'min sûresinde Allah'ı inkâr edip âyetleriyle mücadele eden inkârcıların helâk olduğu bildirilirken, Fussilet sûresinde ise bu helâkın keyfiyeti geniş olarak ele alınmıştır. Mü'min sûresindeki mü'min kâfir mukayesesi burada sıfatları ile birlikte dile getirilmiştir. Allah'ın varlığının ve birliğinin afaki (dış) ve enfüsî (iç) delillerine dikkat çekilir. Allah'ın yaratmış olduğu nimetlere geniş olarak yer verilir. Âhiret ahvâlinin dehşetli sahneleri ile hesap günü inkârcıların pişmanlıkları, yaptıkları hakkında tüm azalarının şahitlik edeceği ve şiddetli bir azapla azaplandırılacakları vurgulanmaktadır.

1.5.6.3. Mü'min Sûresi'nin Kendi Âyetleri Arasındaki Münâsebeti

Sûreyi âyetler arasında bir tasnife tabi tuttuğumuzda şöyle sınıflandırabiliriz:

1-45. Âyetlerin Birbirleriyle Münasebetleri:

Allah Teâlâ, sûreye başlarken, yüce sıfatlarıyla birlikte kitabımız olan Kur'ân-ı Kerim'in kendi katından indirildiğini beyan ederek başlamıştır. Akabinde âyetleriyle mücadele eden inkârcıların varlıklarının, güç ve kuvvetlerinin, belde belde dolaşarak ticaret yapıp büyük kârlar elde etmelerinin geçici bir imkân olduğunu; sonuç olarak akıbetlerinin tıpkı kendileri gibi inkâr eden, hatta güç kuvvet bakımından kendilerinden üstün olan, geçmiş kavimlerin başına gelen helâk azabının olacağını vurgulamıştır. Peygamberimize yapmış oldukları eziyet karşısında peygamberi ve bütün mü'minleri koruması altına aldığı ve gökyüzünü taşıyan hamele'i arş meleklerinin onlar için duada bulduklarını bildirerek, Peygamberi ve bütün mü'minleri teselli etmekte, inkârcıları ise geçmiş kavimlerin başına gelenleri gezip görerek müşahede edip bu

gidişatlarından vazgeçmeleri konusunda uyarmaktadır. Bu durum Firavun ve Hz. Mûsâ Kıssası anlatılarak örneklendirme yoluna gidilmiş aynı zamanda Firavun hanedanından olan ve imanını gizleyen mü'min kişinin batıl karşısında kahramanca duruşu ve hakkı savunma yönünde kararlı tutumu misal gösterilerek takdire şayan olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak ise inkârda inat eden Firavun ve kavminin helâkı, Hz. Mûsâ ve inanan kişiye tabi olanların kurtuluşu gözler önüne serilmiştir.

46-66. Âyetler: Daha önceki âyetlerde Allah Teâlâ, Firavun ve kavminin başına gelen yok oluşu zikrettikten sonra, inkârda inat edip küfürleri üzere ölen inkârcıların ve müşriklerin cehenneme sürüklendiği sırada aralarında başlayan tartışmaları ve münakaşalarını beyan etmiştir. Daha sonra da cehennem meleşinden taleplerini ve bu taleplerin karşılıksız kaldığını zikretmiştir.

67-85. Âyetler: Bu âyetlerde, Allah Teâlâ'nın birliğini, gücünü ve kuvvetini gösteren delilleri anlatılır. Yüce Allah hariçteki kudret delillerini anlattıktan sonra, akabinde içteki kudret delillerini de zikreder. Sonra müşriklerin kıyâmet günündeki durumlarından bahseder. Bu mübarek sûre kâfirlerin ve sapıkların inkârlarına karşı azabı hak ettikleri ve onların azabı gördükleri anda iman edip pişman olmalarının kendilerine fayda vermeyeceği yönündeki uyarı ile son bulmuştur.

1.5.7. Belâgat Açısından Mü'min Sûresi

Kur'ân-ı Kerim, Edebiyat ve şiirin en zirvede olduğu bir dönemde Allah katından indirilmeye başlamıştı. Öyle ki panayırlar düzenlenerek yarışmaların yapıldığı, birinci olan şiirlerin ve edebi yazıların Kâbe duvarına asıldığı bir dönemdi. İşte bu dönemde ilahi görevin tevdi edildiği kutlu nebi Hz. Peygamber (s.a.v.) henüz okuma yazma bilmeyen ümmî bir kişiydi. İlâhi kelamın nüzulü ile Peygamberimiz (s.a.v.) yüce Kur'ân'ı okumaya başlayınca, bu ilahi kelimayı duyanların, büyülenmiş gibi bakakaldığı ve okunan bu âyetlerin karşısında tüm edebî ve sanatsal eserlerinin sönük kaldığı malumdur. Kur'ân-ı Kerim'in insanları cezbedip büyüleyen yönleri çoktu. Gerek dil ve üslup yönü, gerek edebî ve belâgî yönüyle her kelimenin yerli yerinde kullanıldığı, çok az kelimeyle birçok şeyin anlatılması, gerekse tüm zaman ve mekâna hitap eden evrenselliği, geçmiş ve gelecekte haberlerinin doğruluğu, pozitif ilme dair bilgiler sayesinde birçok ilim dalına ışık tutması ve birçok bilim adamlarının buluş ve icadına katkıda bulunması, akıl ve mantığa önem vermesi gibi birçok mucizevi özelliğe sahiptir. Yüce kitabımızın bu önemli özelliklerinden biri de anlatımında fazlaca yer vermiş olduğu belâgî yönüdür. Şimdi konumuz olan Mü'min sûresinde belâgî anlatıma yer veren âyeti kerimeleri, yüklenmiş olduğu mâna ve türünü açıklayarak ele alalım.

1.5.7.1. Tıbak

Arap lisanında müfa'ale babından (طابق) fiilinin mastarı olup, lügatte “iki şeyi birbiri hizasına getirmek, bir şeyin diğerine uygunluğu, dört ayaklı hayvanların arka ayaklarının izine ön ayaklarının basması” gibi mânalara gelmektedir.¹⁰² Belâğat ilim dalında ıstılahi mânası ise, “hakikat veya mecaz olarak iki zıt mânayı bir arada zikretmektir.” Tıbak terimi bu isimden farklı olarak “mutâbakat, tatbik, tezaad veya tekâfü” isimleriyle de kullanılır.¹⁰³

Bizi öldürdün ile bize hayat verdin,¹⁰⁴ sabah ile akşam,¹⁰⁵ doğru ile yalancı, kör ile gören,¹⁰⁶ diriltir ile öldürür¹⁰⁷ kelimelerini içeren âyetlerde tıbak sanatı vardır.

“Onlardan sana kıssalarını anlattıklarımız vardır” ile “kıssalarını sana anlatmadıklarımız da vardır”¹⁰⁸ cümleleri arasında tıbak-ı selb vardır.

1.5.7.2 Mukâbele

Lügatte **Müfa'ale** babından (قابل) fiilinin masdarı olup, “bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırmak, yüz yüze getirmek” gibi mânalara gelmektedir. İstılah mânasında ise, “öncelikle iki veya daha fazla mânayı bir araya getirip akabinde bunların zıtlarını zikretmektir”¹⁰⁹

“Bu şunun içindir ki, Allah'ı bilmeye davet edildiğinizde inkâr ettiniz, ona ortak koşulunca inaniyorsunuz”¹¹⁰ Yüce Allah kendisini birleme ve ortak koşmaya mukabil inkâr ve imanı zikretti. Aynı şekilde *” Ey kavmim! Kuşkusuz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir, fakat âhiret gerçekten kalma yurdudur”¹¹¹* âyetinde mukâbele vardır. Burada Yüce Rabbimiz dünya hayatı ve geçici eğlenceye karşılık âhiret hayatı olan ebedi kalma yurdunu zikretti.

1.5.7.3. Cinâs

Lügatte "مجانس" fiilinin masdarı olup, “iki şeyin birbirine benzemesi” mânasına gelmektedir. İstılah olarak ise “mânaları farklı, yazılışları aynı olan iki veya daha fazla

¹⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* 10/209-211.

¹⁰³ Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* 2/933; Mustafa Emîn- Alî Câzîm, *Belâğatü'l-Vâziha*, Beyrut: Dârul-Kalem, 2018), 281; Nurettin Bolelli, *Belâğat (Beyân-Me'ânî-Bedi' İlimleri)*, Arap Edebiyatı 10. Baskı (İstanbul: 2016), 469

¹⁰⁴ el- Mü'min 40/11.

¹⁰⁵ el-Mü'min 40/55.

¹⁰⁶ el-Mü'min 40/58.

¹⁰⁷ el-Mü'min 40/68.

¹⁰⁸ el- Mü'min 40/78.

¹⁰⁹ Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* 2/934, Mustafa Emîn, *Belâğatü'l-Vâziha*, 285, Bolelli, *Belâğat*, 481.

¹¹⁰ el-Mü'min 40/12.

¹¹¹ el-Mü'min 40/39.

kelimenin bir arada kullanılmasıdır.” Cinas, bu isimden farklı olarak “mücânese, tecnîs, tecânüs” olarak da isimlendirilmiştir

“Sevinip şımarırsınız” ile “böbürlenirsiniz”¹¹² arasında cinas-ı nakıs vardır. Başka bir örneği olan “size şekil verdi” ile “sizin şekilleriniz”¹¹³ arasında da gene cinas-ı nakıs vardır

1.5.7.4. Mecâz-ı Mürsel

Bir sözün gerçek mânasında kullanılmasına engel bulunması şartıyla, benzerlik dışında tam bir alâka nedeniyle kendi mânası dışında kullanılmasıdır. Mecâz-ı mürsel bu isimden farklı olarak “mecâz-ı müfred” olarak da isimlendirilir.¹¹⁴ Mecâz sanatı Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyeti kerimede kullanılmıştır. Bu ise yüce kitabımızın anlatımlara farklı güzellikler katarak mânaların daha iyi anlaşılmasını sağlar.

“Sizin için gökten rızık indiriyor”¹¹⁵ âyeti kerimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Yüce Allah burada rızık zikretmiş fakat yağmuru kastetmiştir. Çünkü su bütün rızıkların sebebidir. Bu nedenle rızık bizzat kendisi değil onu yerden bitirmeye sebep olan suyu kastetme vardır. Bu durum ise neticeyi söyleyip sebebi kastetme türündendir.

“O, gündüzü aydınlık kıldı”¹¹⁶ âyeti kerimesinde mecâz-ı akli vardır. Bu ise bir şeyi zamana isnat etme türündendir. Çünkü gündüz aydınlanma zamanıdır.

“Onlara yaklaşan felaket gününü haber ver. O an ki yürekler hançereye (gırtlığa) dayanmış, yutkunur...”¹¹⁷ âyeti kerimesinde” yürekler gırtlaklara dayanması” sözü mecâz-ı olup, hakiki mânanın anlaşılmasına engel bir karine vardır. Bu, yüreğin ağza gelme durumunun imkânsızlığıdır. Bu deyim kıyâmetin dehşet anında sanki kalpler hançereye yapışmış da nefes almaya engel oluyor, durumunu ifade etmektedir.” Yaklaşan günle uyar” cümlesiyle de gene uyarılan şeyin gün değil, o günün azabıdır. Burada” yaklaşma fiili” mecâz-ı akli yoluyla” gün” kelimesine isnat edilmiştir. Hâlbuki burada hakiki fail Allah’ın azabıdır. Dolayısıyla hakiki fail ile zaman ifade eden kelime arasında bir münasebet söz konusudur. Bunun için de zamaniye denilen mecâz-ı akli ile fiil, zamana isnat edilmiştir.

¹¹² el-Mü’min 40/75.

¹¹³ el-Mü’min 40/64.

¹¹⁴ Bolelli, 144; Suyûtî, *el-İtkân* 2/753-770; Mustafa Emîn, *Belâğatü’l-Vâziha*, 110; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Yay. 2015), 291.

¹¹⁵ el-Mü’min 40/13.

¹¹⁶ el-Mü’min 40/61.

¹¹⁷ el-Mü’min 40/18.

1.5.7.5. İsti'âre

Lügatte “bir şeyi bir yerden kaldırmak, bir şeyi alıp başka bir yere koymak, bir şeyin faydasına binaen onu ödünç almak” gibi mânalara gelmektedir. İstilah olarak ise, “bir kelimenin hakiki mânası ile mecâz mânası arasındaki benzerlik alakasından ötürü kelimenin mânasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır. Bu sanatta hakiki mânayı engelleyen bir karinenin bulunması şarttır.¹¹⁸

4.”Kör ile gören bir olmaz”¹¹⁹ âyeti kerimesine gelince, burada latif bir istiâre vardır. Allah Teâlâ kâfir için kör’ü mü’min için ise gören’i müstear olarak kullanmıştır.

1.5.7.6. Kin'âye

Lügatte bir şeyi açıkça veya gizlice söylemek mânasına gelmektedir. İstilah mânası ise bir sözü hakiki anlamına gelecek şekilde fakat gerçek anlamı dışında kullanmaktır. Kinayedeki amaç, kendi lafısıyla değil de aynı mânaya gelen başka lafızla ifade etmektir. Bu ifade ise kelimenin kendi hakiki mânasında kullanılabildiği gibi mecâz mânası da kastedilebilir bir şekilde kullanılmasıdır.¹²⁰

6. “Kendi emrinden vahyi indirir”¹²¹ âyetinde kinaye vardır. Burada zikredilen “ruh” vahiyden kinayedir. Çünkü vahiy bedendeki ruh gibidir.

1.5.7.7. Hasr

Lügatte kısıtlamak, kuşatmak, daraltmak, sıkıştırmak gibi mânalara gelmektedir. İstilahta ise bir lafzın veya lafızlar grubunun diğerlerine özel bir yolla tahsis edilmesidir. Belâgat kitaplarında hasr veya kasr, olarak isimlendirilmesinin yanı sıra “ihtisas veya tahsis” tabirleriyle de ifade edildiği görülür.¹²²

10. “Allah'ın âyetleri hakkında inkâr edenlerden başkası tartışmaz”¹²³ âyeti kerimesinde hasr ifadesi vardır.¹²⁴

¹¹⁸ Bolelli, *Belâgat*, 90; Bulût, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 190; Mustafa Emîn, *Belâğatü'l-Vâziha* 77; Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni Celâleddîn, *et-Telhîs fi U'lûmi'l-Kur'ân*, Thk. : Abdurrahmân el-Berkûkî, (Kâhire: Daru'l-Fikr el-'Arabî, ts), 324

¹¹⁹ el-Mü'min 40/58.

¹²⁰ Bulût, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 269; Bolelli, *Belâgat*, 171. ; Kazvîni, *et-Telhîs fi U'lûmi'l-Kur'ân*, 337; Suyûtî, *el-İtkân* 2/789-795; Mustafa Emîn, *Belâğatü'l-Vâziha*, 123-132

¹²¹ el-Mü'min 40/15.

¹²² Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/49.

¹²³ el-Mü'min 40/4.

¹²⁴ es-Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, 5/400-401.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜ'MİN SÛRESİNİN MUHTEVA ANALİZİ

2.1. İtikadi Meseleler

Mü'min sûresini muhteva açısından değerlendirdiğimizde 56. ve 57. âyetlerin dışında nüzul bakımından sûrenin Mekkî olması sebebiyle itikadi konuların ağırlıkta olduğu görülecektir. Sûrenin bidâyetinde vahiy mahsûlü olan Kur'ân'ın indirilmesi ve içerdiği özellikleri ele alınmış, onun inzâlinin Allah (c.c)'a ait olduğu çeşitli delillerle vurgulanmıştır. Âhirete yönelik konulara değinilmiş, tevhit inancı sıklıkla ele alınmış; kıyâmetle ilgili tasvirler, betimleyici bir üslupla incelenmiştir.

2.1.1. Kur'ân ve Vahiy

Kur'ân kelimesi lügat açısından analiz edildiğinde tarihsel süreç içerisinde farklı algılamalar neticesinde birbirinden bağımsız görüşlerin olduğu müşahade edilecektir. Kelimenin hemzeli veya hemzesiz bir kökten oluşuna dair ön kabuller ile bağımsız bir düşüncede olanlar arasındaki anlayış farklılıkları köken açısından farklı görüşlerin doğmasına sebep olmuştur. Şimdi bu görüşleri inceleyelim:

(قرأ) fiili lügatte "toplamak ve eklemek" mânasına gelir. (القرأة) ise "harfleri ve kelimeleri tertipli olarak birbirine eklemektir". Kur'ân kelimesi aslen kıraat gibi (قرأ) fiilinden masdardır. Yüce kitabımızdaki (إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ) فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ " Onu (göğsünde) toplamak ve (dilinde) okutmak bize aittir. Öyleyse biz okuduğumuz vakit ona (kıraatine) uy"¹²⁵, beyanı bu görüşe delil niteliğindedir. Kur'ân kelimesi ise "ğufuran" kelimesi gibi "fu'lan" vezninden masdar konumunda mef'ûl mânası taşımakta olup "okunan şey" anlamındadır. Bu bağlamda "Kur'ân" lafzı Hz. Peygamber'e indirilen kitaba tahsis edilmiş ve onun için özel isim olmuştur.¹²⁶

Ulemanın bir kısmına göre Kur'ân lafzının kökünde hemze yoktur. Dolayısıyla (قرأ) fiilinden değil "bir şeyi bir şeye bitişti" mânasındaki (قرن) kökünden veya (القرانن) den gelmektedir.¹²⁷

¹²⁵el- Kıyame 75/17-18.

¹²⁶Zerkeşi Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II*, 3.bs, thk, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Kâhire: Mektebet-ü Dâru' t-Turâs, 1984), 1/ 241-242

¹²⁷Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Dimeşk: Müesssetü'r-Risâle, 2008), 68

Hemzeli bir kökten geldiğini savunanlara göre ise kelimenin aslı **القرأ** kelimesinden türemiştir ve mastardır. Mâna olarak ise “âyetlerin bazısı bazısına benzer mânasına hamledilir”. Bu iddialara göre Kur’ân lafzındaki nun (ن) harfi kelimenin aslındandır. Ancak bu görüş tercih edilmemiş olup birinci görüş daha sahihtir.¹²⁸

Diğer bir görüş ise İmam Şafii’ye aittir. Ona göre Kur’ân kelimesi ne hemzeli ne de hemzesiz bir kökten türemiştir. Kur’ân lafzı Allah’ın diğer ilahi menşeli kitaplarda olduğu gibi kendi kelamına verdiği özel isimdir. Dolayısıyla Kurân isminin lafız bakımından türemiş olduğu bir kökü yoktur.¹²⁹

2.1.2. Kur’ân’ın Tarifi

Kur’ân’ın tarifi konusunda kelimenin kökeni hakkında bir birliktelik olmadığı gibi aynı durum kelimelerin ıstılahi açıdan tarifinde de söz konusudur. Görüşleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

Lafzi ortaklıktan dolayı Kur’ân’ın tümüne de âyetlerden her âyete de Kur’ân denir. Kur’ân’dan bir âyet okuyan kimse Kur’ân okuyor demektir. Bazı âlimlere göre kitabın Kur’ân diye adlandırılması "Allah’ın kitaplarını ve tüm ilimlerini onun içinde toplaması’ndan kaynaklanmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’i mantığa dayalı tariflerle tanımlamaya çalışmak hem güç hem eksiktir. İslam âlimleri Kur’ân’ın lügat mânasına yakın ve onu başka kitaplardan ayırt eden tarifini şöyle yapmaktadırlar: (القرآن كلام الله المنزل على محمد المتعبد بتلاوته) Bu tanıma göre:

Kelam: Bu lafız tarifte cinstir yani her kelamı kapsar. Ancak onun Allah’a izafe edilmesi başkalarının (insan, cin, melek) kelamından onu çıkarır.

Münzel: Allah’ın indirmeyip kendine ayırdığı kelamı bu tanımın dışında kalır.¹³⁰

Yine "Münzel" lafzının Hz. Peygamber (s.a.v.)’e izafe edilmesi diğer Peygamberlere indirilmiş olan kitapları bu tarifin dışında tutar.

Müteabbedu bi Tilavetihi: Bu kayıtla beraber ibadet maksadıyla okunmayan (namazda) kutsi hadisler ve ahad kıraatler bu tanımın dışında tutulmuştur.¹³¹

Kur’ân’ın diğer bir tarifi de şöyle yapılmaktadır: ”*Kur’ân, Allah katından vahiy meleği Cebrail (a.s.) vasıtasıyla kulları için seçtiği ve tebliğ vazifesiyle görevlendirdiği Peygamberlere indirilen, lafız ve mânası Allah’a ait olan, satırlarda yazılan, süduurlarda (hafızalarda)*

¹²⁸ İsmail Cerrahoğlu, tefsir usülü, 28. Baskı, (T.D.V. Yayınevi), 31.

¹²⁹ Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi ‘l-Kur’ân*, 67.

¹³⁰ el-Lokman, 31/ 27.

¹³¹ Dâni, Ebu Amr Osman b. Saîd, *Ahrufu ‘s-Seb’a li’ Kur’ân*, thk: Abdu’l-Müheymin Tahhan, (Cidde: Dâru’l-Minâre, 1997), 46-47;

korunan; okunmasıyla ibadet edilen, Fatıha ile başlayıp Nâs ile biten, iki kapak arasında bir araya getirilen kıyâmete kadar korunması Allah'a ait olup değişmeyecek olan ilahi bir kitaptır.¹³² “Bu ve benzeri tariflerden de anlaşılacağı üzere her âlim, kendi bilgi birikimi ve görüşüne göre Kur’ân tarifi yapmıştır.

2.1.3. Kur’ân-ı Kerim’in İçerdiği Özellikler

Kur’ân-ı Kerim kendi iç dinamikleri özelinde birçok yönden farklılıklar arz etmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Kur’ân bir mucizedir, sübutu kesindir. Tilavetiyle ibadet olunur, lafzıyla eda edilmesi vaciptir.

Bunun yanı sıra diğer birtakım özelliklerini sayacak olursak: Gerek dil ve üslup yönü, gerek edebî ve belâğî yönüyle her kelimenin yerli yerinde kullanılması, az sözcükle murad edilen mânayı içinde barındırması, bunun dışında tüm zaman ve mekâna hitap eden evrenselliği, geçmiş ve gelecekte haberlerinin doğruluğu, pozitif ilme dair bilgiler sunması sayesinde birçok ilim dalına ışık tutması ve birçok bilim adamının buluş ve icadına katkıda bulunması, akıl ve mantığa önem vermesi ve daha sayamadığımız birçok mucizevi özelliğe sahiptir.

2.1.4. Kur’ân’ın İsimleri

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’i birçok isimle vasfetmiştir. Bu isimlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Kur’ân: ¹³³ (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْوَمُ)

Kitap: ¹³⁴ (لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ)

Furkan: ¹³⁵ (تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا)

Zikir: ¹³⁶ (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ)

Tenzil: ¹³⁷ (وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

(الْقُرْآن) ve (الكتاب) isimleri diğerlerinden daha çok kullanılmıştır. “Kur’ân” diye adlandırılması dillerde okunmuş olmasıyla, “Kitap” diye isimlendirilmesi ise kalemlerle tedvin

¹³² Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-‘İrfân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân 1-2*, (Beyrut: Dâru'l Arabî, 1995), 1/202

¹³³ el-İsrâ 17/9.

¹³⁴ el- Enbiyâ 21/10.

¹³⁵ el- Furkan 25/1.

¹³⁶ el-Hicr, 15/9.

¹³⁷ eş-Şuâra, 26/192.

edilmesiyle ilgilidir. Bu, Kur'ân'ın iki yerde korunduğuna ve Allah'ın vaadinin hak olduğuna da işaretir¹³⁸ Bu bakımdan Allah'ın bu iki yolla koruma altına almış olduğu Kur'ân'a, geçmiş kitaplara isabet eden tebdil, tahrif ve senet kopukluğu isabet etmemiştir. Çünkü geçmiş kitaplar belirli bir zaman için gelmişken Kur'ân, onları tasdik etmiş ve kıyâmete kadar onlardaki değişmez gerçekleri kendinde toplamıştır.

2.1.5. Kur'ân'ın Vasıfları

Yüce Allah Kur'ân'ı birçok nitelikle vasıflandırmıştır:

Nur: ¹³⁹ (يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا)

Şifa,Rahmet,Hüda:Mevi'ze:¹⁴⁰ (يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى)

Mübarek :¹⁴¹ (وَرَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ) (وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مَبْرُكًا مُّصَدِّقًا لِّلَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ)

Mübin: ¹⁴² (قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُّبِينٌ)

Büşra¹⁴³ (...مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِّلْمُؤْمِنِينَ)

Aziz :¹⁴⁴ (إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ)

Beşir ve Nezir : ¹⁴⁵ (بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ)

Mecid: ¹⁴⁶ (بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَّخْفُوظٍ)

2.2. Vahiy ve Çeşitleri

2.2.1. Vahyin İmkânı ve Meydana Gelmesi

Yüce Allah'ın kullarıyla iletişime geçmesi için içlerinden ilahi feyz ile iletişim kurmaya hazırladığı temiz cevher ve selim fitrat sahibi kişileri beşeriyetin ahlakının yükselmesi için kendilerine Allah'ın buyruklarını bildirmek pratik yaparak uygulamalarını göstermek için Peygamber seçmesi imkânsız değildir. İşte bu kişiler peygamberlerdir.

Allah'ın (c.c) Peygamberle bu şekilde iletişimde şaşılacak bir şey yoktur. Örneğin; hipnotizma ile kuvvetli olan bir kimse, kendisinden daha zayıf birini uyutabilmekte ve ona karşı

¹³⁸ el-Hicr,15/9.

¹³⁹ en-Nisâ, 4/174.

¹⁴⁰ El-Yunus,10/57

¹⁴¹el- En'âm, 6/92.

¹⁴²el- Mâide 5/15.

¹⁴³el- Bakara, 2/97.

¹⁴⁴el- Fussilet,41/41.

¹⁴⁵el-Fussilet, 41/4.

¹⁴⁶el- Bürûc, 85/21-22.

hükmederek telkinlerinin yerine getirilmesini sağlayabilmektedir. İnsan insana bunu yaparsa Allah için bunu yapmak daha kolaydır. Telefonlar, televizyonlar ve nice iletişim ağlarıyla beşeriyet, en uzaklardan birbirlerini duymakta ve görmektedir. İşte bütün bunlar bizim akıllarımıza vahyin hakikatini açıklayan misallerdir.

Vahyin indiği çağdaki muhataplar ona sımsıkı sarıldıklarında izzeti, ona itaatte kusur ettiklerinde zilleti gördüler. Bütün bunlar vahyin imkân ve sübutunda onunla hidâyetin şüphe götürmez bir gerçek olduğunu göstermiştir. Şüphe yok ki kendisine vahiy gelen ilk Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) değildir. Bundan dolayı ona Kur'ân-ı Kerim'in indirilmesinde şaşılacak bir durum söz konusu değildir.

2.2.2. Vahyin Mânası

Vahiy kelimesi masdar olup lügatte “*sûratlı işaret*” demektir. Bundan başka “*gizlilik*” mânasına da gelmekte olup bir kimseye başkasından gizlediğin bir şeyi söylediğini ifade etmek için (وحيث إليه وأوحيت) denilir. Böylece “Vahiy” kelimesi bu iki asli mânaya delalet eder ki bunlar “*gizlilik*” ve “*sûrat*”tır. Bundan dolayı vahyin mânası şöyledir: “Vahiy, Allah'ın seçtiği kullardan herhangi bir kuluna hidâyetten dilediği şeyi gizli ve sûratlice bildirmesidir.”¹⁴⁷

Başka bir tarifi ; “*Allah 'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi*” demektir.¹⁴⁸

Vahyin diğer bir tarifi ise “*Allah Teâlâ'nun genel olarak mahlûkata hareket tarzlarını bildirmesi, özelde ise insanlara ulaştırmak istediği ilahi buyrukları, emirleri, yasakları ve haberleri vasıtalı ya da vasıtasız bir tarzda, sûratlı ve gizli bir yolla peygamberlerine iletmesi*” şeklinde tanımlanabilir.¹⁴⁹

Genel itibariyle vahiy denildiği zaman (الموحى) "vahyedilen şey" anlaşılır. Buna göre yaptığımız tanıma uygun olarak genelde tüm mahlûkatın hareket tarzı olarak vahyin lügavi mânası şu anlamları içerir:

1. Fıtrî İlham: ¹⁵⁰(وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ)
2. İçgüdüsel İlham: ¹⁵¹(وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّخْلِ أَنْ اتَّخِذْ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا)
3. Remz Biçiminde İşaret: ¹⁵²(فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بِحَمْدِ رَبِّكَ وَغَشِيًّا)

¹⁴⁷ Masdar mânasında vahyin tarifi.

¹⁴⁸ TDV İslam Ansiklopedisi, *Vahiy maddesi* (İstanbul,2012), 42/440

¹⁴⁹ Demirci, *Tefsir Usulü*, 51.

¹⁵⁰el- Kasas 28/7.

¹⁵¹en- Nahl 16/68.

¹⁵²el- Meryem 19/11.

4.Şeytanın Vesvesi:¹⁵³(وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَآئِهِمْ لِيَجَادِلُوكُمْ)

5. Meleklerle İlka Edilen Emir: ¹⁵⁴(إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنْ يَمَّ عَكُمْ فَتُبْتُوا الَّذِينَ آمَنُوا)

Yukarıdaki tanıma göre genel olarak vahyin içerdiği mânalarını açıkladık. Özelde ise vahiy, Yüce Allah'ın ilahi buyruklarını gizli ve süratli bir şekilde Peygamberlere iletmesi ise “vasıtalı veya vasıtasız “ olarak gerçekleşmesi şu şekilde olmuştur:

2.2.2.1. Vasıtalı Olan Vahiy

Allah (c.c) Cebrail vasıtası ile ilahi buyruklarını Peygamberlere bildirmesi şeklinde olan vahiydir. Bu çeşit vahiy birkaç şekilde gerçekleşmiştir.

Bunlardan en yaygın olanı vahyin çingirak sesi gibi kuvvetli bir ses ile gelmesidir. Bu vahyin en şiddetlisidir. Bazen de bu ses Hz. Peygamber (s.a.v.)'in meleği ilk işitmesinde olduğu gibi, meleğin kendi sesi olurdu. ¹⁵⁵

Diğer bir şekil ise meleğin Hz. Peygamber (sav)'e insan biçiminde gelmesidir. Cebrail (a.s.) Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e çoğu kez güzel bir insan sûretlerinde görünerek vahiy getirmiştir. Bu durumun örneklerinden biri de Hz. Cebrail (a.s)'ın güzel, iri cüsseli ve beyaz tenli olan “Dihye el-Kelbi” suretinde gelerek Hz.Peygamber (s.a.v.)'e vahiy getirdiği, bunlardan birisi de ‘İslam ve İhsan nedir’ sorusu ile başlayan “Cibril hadisi” diye meşhur olan hadise olduğu¹⁵⁶ bu gibi vahiy getirme durumunun defalarca tekrar ettiği, hatta bu nedenle Ashab-ı Kiram'ın Dihye'yi çoğu zaman Cebrail (a.s) suretinde mi yoksa kendisi mi olduğu yönünde zan altında kaldıkları hususu kaynakların ittifakla vermiş olduğu bilgiler arasındadır.¹⁵⁷ Bu şekilde gelen vahiy, ilk durumda gelen vahye göre daha hafiftir.

2.2.2.2. Vasıtasız Olan Vahiy

1. Sadık Rüyalara

Hz. Aişe (r.a)'den rivâyet edildiğine göre “Resulullah (s.a.v.)'in ilk vahiy alması sadık rüya yoluyla başlamıştır. O, ne rüya görürse hepsi gün aydınlığı gibi çıkardı”¹⁵⁸ sözü bize vahyin ilk başlangıcının sadık rüyalarla başladığını ortaya koymaktadır.

¹⁵³el- En'âm 6/121.

¹⁵⁴el- Enfâl 8/12.

¹⁵⁵ Müslim, Fedâil,87

¹⁵⁶ Muslim, el-İman,1.

¹⁵⁷ Zamahşerî, *el-Keşşâf*, 9/378

¹⁵⁸ Buhari, “Bed'ül-vahy”, 1.

İbrahim (a.s.)'ın İsmail (a.s.)'ı Allah'ın emri gereği kurban ettiğine dair gördüğü rüya olayı ¹⁵⁹Peygamberlerin uykuda gördükleri salih rüyanın uyulması gereken bir vahiy olduğuna delalet etmektedir. ¹⁶⁰ Eğer böyle olmasaydı Hz. İbrahim böyle bir işe girişmezdi.

Sadık rüyalar şu âyetteki ilahi konuşmanın kısımlarından birincisidir:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ ¹⁶¹

2. Perde Arkasından İlahi Bir Kelam İşitilmesi

Bu Hz. Mûsâ (as) için sabit olmuştur:

(وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) ¹⁶²

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي إِلَيْكَ ¹⁶³

Essah olan kavle göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) için Mirac Gecesi'nde bu durum vaki olmuştur. Bu da yukarıda geçen âyeti kerimenin kısımlarından ikincisine tekabül eder. Kur'ân'ın vahyedilmesinde bu çeşitten de bir şey yoktur. Kur'ân'ın tamamı Cebrail (a.s.) vasıtasıyla vahyedilmiştir.

2.3. Sûrenin Konularına Göre Tasnifi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَمْدٌ ﴿١﴾

Hâ-mîm ¹⁶⁴

2.3.1. Hurûf-ı Mukattaa

Kur'ân'da bazı sûrelerin başında bulunan ve kesik harfler olarak nitelendirilen, sayı bakımından çeşitli formlarda bulunan harflere “huruf-ı mukattaa” denir. Hurûf-ı Mukattaa, “harf” kelimesinin çoğulu olan “huruf” ile kat’ kökünden türemiş olan “ayrılmış, kesilmiş” mânasına gelen ve haruf kelimesine sıfat konumunda kullanılmış olan “mukattaa” ile birlikte bir tamlamadır. Mânası “kesilmiş, ayrılmış harfler” olan Hurûf-ı Mukattaa, Kur'ân-ı Kerim'de oluşturdukları kelimede okunuşlarıyla değil de kendi isimleriyle telaffuz edilmektedir. Bu nedenle “hurûf-ı teheccî” adı verildiği gibi buldukları sûrelerin ilk harflerini oluşturdukları

¹⁵⁹es-Saffat, 37/99-103.

¹⁶⁰ es-Saffat, 37/101-102 8.

¹⁶¹ eş-Şûrâ, 42/51.

¹⁶²en-Nisâ, 4/164.

¹⁶³el-Â'râf, 7/143.

¹⁶⁴ Hayrettin karaman v.d. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020)el-Mû'min., 40/1

için de” *evâillü’s-süver*” veya *“favâtihu’s-süver*” de denilmiştir. Ayrıca ne amaçla sûrenin başında buldukları ve mânalarının ne olduğu kesin olarak bilinmemesinden dolayı *“hurûf-ı mübheme”* adı ile de isimlendirilmiş olup, bu harflerin mânaları hakkında kesin bir bilgi olmaması sebebiyle müteşâbih olduğu konusunda tüm âlimlerimiz ittifak etmiştir.¹⁶⁵

Bu harflerden birkaç sûrede tekrarlanarak geçen “Hâ-mîm”lere çoğul mânasında *“Havâmîm”*, “Ta-Sin”lere ise *“Tavâsîn”* denilmiştir”. Hurûf-i Mukattaa harfleri arap alfabesinin ondört harfinden meydana gelmiş olup “ا،ح،ر،س،ص،ط،ع،ق،ك،ل،م،ن،ه،ى” harfleridir. Bu harfler üçü tekli, dördü ikili, üçü üçlü, ikisi dörtlü, ikisi de beşli gruplar halinde Kur’ân-ı Kerim’de 29 sûrenin başında yer almış olup, bunların ikisi Medenî, diğerleri Mekkî sûrelerdir.¹⁶⁶

2.3.1.1. Hurûf-ı Mukattaa’nın Mânası Hakkında Farklı Görüşler

Hurûf-ı mukattaa’nın mânası, kullanılış amacı ve bulunduğu yerdeki konumu hususunda farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları şöyledir:

Abdullah bin Abbas’dan rivâyetle bu harflerin, *“Allah’ın isimlerinin rumuzu olduğu”* şeklinde bir görüş mevcuttur. Konumuz olan sûrenin başındaki “hurûf-ı mukattaa”dan misal verecek olursak, “Hâ-mîm” ’in “Allah’ın Rahman ve Rahim ism-i şerîfinin kısaltılmış şekli olup “Hâ” Rahman ismine “Mîm”de Rahim ismine delalet etmektedir.” Gene Süddî ve Abdullah bin Abbas kanalıyla gelen başka bir rivâyette bu harfler Allah’ın isimlerinden olup *“yemin”* mânasında kullanıldığı, yönündedir. Katade ise “Hâ-mîm” kelimesi *“Kur’ân’ın isimlerinden biridir”* derken diğer bazı müfessirlere göre ise *“bu harfler hece harfleri olup, malum sûreler bu harflerle başlamıştır”*,¹⁶⁷ şeklinde yorum yapmışlardır.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin Sevri kanalıyla Mühelleb b. Ebû Sufre’den rivâyet ettikleri hadiste Resûlullah (s.a.v.)’in ashâbına gece yatarken *“hâ-mîm, onlar zafere erişemeyecekler”* sözünün söylenmesini tavsiye etmiştir. Bununla birlikte aynı hadisin Ebû Ubeyd’in tercih ettiği *“hâ-mîm diyiniz ki onlar zafere erişemesinler”* şeklinde ifade edilen, gramer bakımından “diyiniz” emrinin cevabı, olan ve bu şekilde iki farklı yolla bize ulaşan hadis-i şerif Rasulullah (s.a.v.)’in bu cümleyle dua edilmesi yönündeki tavsiyesini ortaya koymaktadır.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Zerkeşi *el Burhan fi ulûmi’l-Kur’ân* 1/164-177.

¹⁶⁶ er-Razî *mefatihul ğayb* 1/5-9

¹⁶⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Taberî Tefsîri*, Tercüme: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, (İstanbul: Hisar Yayınevi, Beyazsaray, Beyazıt, 1996), 7/200.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, Ebû’l Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Busrâvî ed-Dimaşkı eş-Şâfiî, *Tefsîrül’l-Kur’âni’l-Azîm*, (Dimeşk: Dâru’l-Fikr li’t-Tâbiâti ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1999), 3722.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ise “*Te’vilât*” adlı tefsir kitabında hûruf-ı mukataa hakkında farklı görüşlere yer vererek; kiminin “*bu harfler buldukları sûrelerin girişi için kullanılmıştır,*” yorumunu yaptığını kiminin de “*Hâ-mîm*” kelimesinin “*hükmolundu*”, yani “*Verilen karar mutlaka gerçekleşecektir.*” mânasını içerdiği yönündeki görüşünü belirtmiştir. Son olarak kendi görüşü olan “Hurûf-ı Mukataa’nın akabinde gelen âyetin mânasına vurgu ifade ettiğini açıklamıştır¹⁶⁹

Fahreddin er-Râzî “*Mefâtihu’l-Ğayb*” eserinde şu görüşlere yer vermiştir. Hâ-mîm harflerin sûrenin ismi ve gramer bakımından mübteda olduğunu, “*تَزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ*” cümlesinin de haber olduğunu ve tenzil kelimesinin lafzen masdar olup ism-i mef’ûl mânasında “münzel” (indirilmiş kitap) mânasında kullanıldığını böylece “*hâ-mîm tenzîlü’l-kitab*” denilince bunun kim katından indirildiği “*minallah*” cümlesiyle açıklanmıştır. Konunun ciddiyeti ve önemini vurgulamak için ise katından indirilen Kur’ân’ın sahibi Allah’ın isimleri zikredilip onun celâl ve azamet sıfatlarıyla muttasıf azîz ve alîm olduğu vurgulanmıştır.¹⁷⁰

Genel olarak baktığımızda bir kaç istisna dışında Kur’ân-ı Kerim’de geçen tüm hurûf-ı Mukataa’ların peşi sıra yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim’in Allah katından indirilen ve kendisinde şüphe olmayan apaçık bir kitap olduğu yönünde vurgu yapılmaktadır. Konumuz olan Mü’min sûresine siyak sibak yönünden baktığımızda, “*تَزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ*” cümlesini aynı kelimelerle kitabımız (Kur’ân)’ın Allah katından indirildiği vurgusunu görürüz. Öyle ki kendinden bir önceki Zümer Sûresi’nde birinci âyet olarak geçen bu cümle Mü’min Sûresi’nde hurûf-ı Mukataa ile te’kidlenip ikinci sırada yer almıştır. Bu durum kendisinden sonraki sûre olan Fussilet sûresinde de tekrarlanmıştır. Genel mânada düşünceler olursak “Hâvâmîm” olarak bilinen sûrelerde Kur’ân-ı Kerim’in Peygamberimize indirildiği, dilinin Arapça olduğu, mübarek gecede indirildiği şeklinde değişik özellikleriyle ele alınmıştır. Sonuç olarak şunu ifade edelim ki; Hurûf-ı Mukataa’lar mâna olarak ister Allah’ın isimlerinin simgesi olsun ister Kur’ân’ın veya sûrelerin ismi olsun, ister yemin mânasında kullanılsın, her ne suretle getirilirse getirilsin, bu harflerin amacının peşine gelen âyetin mânasının doğruluğunu tasdik te’kid ve teyit etmek, ayrıca konunun önem ve ehemmiyetine, şüpheden uzak olduğuna dikkat çekmek mânasında kullanıldığını düşünüyoruz. Böylece Kur’ân-ı Kerim’de genel olarak Hurûf-ı Mukataa’nın peşisıra yüce kitabın Allah katından olduğu vurgusunun yapılması, bu durumu en güzel şekilde ortaya koymuştur.

¹⁶⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhamed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân* Tercümesi, Çev. Prof. Dr. Kemal Sandıkçı, Editör Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz, (İstanbul: 2018),13/12.

¹⁷⁰ Fahreddin er-Râzî *Tefsîr-i Kebîr, (Mefâtihu’l Gayb)*, Tercüme: Prof. Dr. Suat Yıldırım, Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr. Sadık Kılıç ve Öğr. Gör. C. Sadık Doğru, (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, Özpaşahan Matbaası, Özgün Ciltevi, ts.),19/240.

2.4. Kur'ân-ı Kerim'in İlâhi Bir Kitap Olması

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٢﴾

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهٌ الْمَمْدُودِ ﴿٣﴾

Kitabın indirilişi aziz ve alim olan, günahı bağışlayan, tevbe kabul eden, hem cezalandırması şiddetli hem lütfu bol olan Allah'ın katındandır. O'ndan başka Tanrı yoktur, dönüş yalnız O'nadır.¹⁷¹

Tenzil: (نزل) fiilinin mastarı kalıbında gelmiş olup, indirmek mânasındadır. “تَنْزِيلٌ” şeklinde masdar olarak kullanılması, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'i peyderpey indirdiğini bildirmek içindir. Burada bu kelimenin masdar sıgasının tercih edilmesi müşriklerin “Keşke Kur'ân bir seferde indirilseydi”¹⁷² sözünü reddetmek içindir.

Tüm bu bilgiler ışığında ikinci ve üçüncü âyetlerimizde geçen yüce kitabımız Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı olup, onun katından indirilmesini ve O'nun üstün sıfatlarının bu bağlamda ihtiva ettiği mânalarını açıklamaya çalışacağız.

Sûrede geçen ikinci ve üçüncü âyeti kerimede Allah Teâlâ'nın altı sıfatı zikredilmektedir.

İkinci âyeti kerimede, Kur'ân-ı Kerîm'in mutlak güç, kuvvet, kudret ve hikmet sahibi; her şeyi en iyi bilen, Allah katından indirildiği vurgulanıp, Kur'ân'ın sahibi olan Allah Teâlâ'nın şanına övgü yapılmaktadır.

Üçüncü âyeti kerimede geçen dört sıfatla ise Allah'ın affetme ve azaplandırma yönlerine atıf yapıp sonuç itibarıyla kullarıyla alâkalı yönü beyan edilmektedir. Şimdi bu sıfatları müfessirlerimizin görüşleriyle birlikte sırasıyla ele alalım.

İkinci âyette geçen iki sıfatla kendi katından indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in sahibi Allah Teâlâ'nın eşsiz güç kuvvet ve kudretine, engin ilmine ve yüceliğine vurgu yapılmakta aynı zamanda ilahî kitabın O'nun katından indirilmesinin önemi vurgulanmakta, nüzulü hakkında şüpheleri izale etmeyi hedeflemektedir.

Bu âyeti kerimede geçen sıfatlar hakkında bazı müfessirlerimizin vermiş olduğu mânaları inceleyelim.

“العَزِيزُ الْعَلِيمُ” “Müfessirlerimizden kimisi “Aziz” sıfatına, Allah'ın düşmanlarından intikam alması her şeyin üstündedir; “Âlim” sıfatına ise Allah onların yaptıklarını çok iyi

¹⁷¹ el-Mü'min,40/2-3

¹⁷²el- Furkan, 25/32.

bilendir.”¹⁷³ mânasını verirken kimisi de “*Azîz*” sıfatına “ O, mutlak galip olup yalan uyduranları kendisine karşı yalan uydurmaktan hâkim gücüyle men eden, “*Âlîm*” sıfatına da onu yalanlayanı da tasdik edeni de hakkıyla bilendir.”¹⁷⁴ yorumunu yapmıştır.

Fahreddin er-Râzî *Mefâtihu'l-ğayb* isimli tefsirinde “*Azîz*” ismi şerifine iki farklı mâna vermiştir. Bunlar:

1) *Kudret konusunda ğalibun la yuğadar* (hiçkimsenin kendisi ile boy ölçüşemeyecek kadar kadir olan) demektir.

2) *Eşi benzeri olmayan, “hiçbir mahlukata benzemeyen”* mânasında olup, böyle bir varlığın cisim olmaması gerektiği, cisim olmayanın ise şehvet ve nefretten münezzehtir olduğunu, tüm bunlardan münezzehtir olanın ise hiçbir konuda kimseye muhtaç olmadığını beyan etmiştir.

“*Âlîm*” sıfatına gelince er-Râzî; “*Âlîm*” sıfatı bilme sıfatının mübalağa kalıbında gelmiş olup, “*her şeyi en iyi bilen, hiçbir şeyin kendisinde gizli kalmadığı Allah'tır*”¹⁷⁵ mânasını vermiştir. Dolayısıyla bu sıfatlar tenzil ile birlikte kullanıldığında “*Bu kitap mutlak güç ve her şeyden müstağni ve ilmiyle her şeyi kuşatan Âlîm olan Allah Teâlâ katından indirilen bir kitaptır.*” mânasını ifade etmekle tenzilin hak ve gerçek olduğunu, bunun tersinin ise muhal olduğunu vurgulamaktadır.

Böylece bu sıfatlarla muttasıf olan ilahın, katından olmayan bir şeyi onun katındanmış gibi göstererek yalan isnadın veya kendi katından indirilen Kuran'ı-Kerim hakkında O uydurulmuş bir kitaptır şeklinde onu inkârın güç, kuvvet, kudret sahibi ve her şeyi bilen Allah Teâlâ'ya karşı yapılmasının imkânsızlığı ortaya çıkar. Bu konuda Yüce Allah (c.c.) Peygambere hitaben tüm insanlara karşı bu olumsuz davranışların cezasını tehditvari bir ifadeyle; “*Eğer bize bazı sözler uydursaydı elbette kuvvetle onu yakalar ve şah damarını koparırdık, sonra da sizden hiçkimse siper olamazdı*”¹⁷⁶ bildirmiştir. Bu âyeti kerimenin içermiş olduğu mâna, yalan isnatta bulunanlara karşı tehdidin en zirve noktasından Allah'ın hitabı olarak değerlendirilmiştir.

Bu nedenle Allah'a karşı yalan isnadın mümkün olmadığı ve öyle bir durumda Allah'ın yalan isnatta bulunanları cezalandıracağı, böylelikle Kur'an-ı Kerim'in bizzat Allah tarafından korunduğunu, tahrife karşı da muhafaza edildiğini ortaya koyar. *Azîz ve Âlîm* sıfatlarının burada

¹⁷³İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/201.

¹⁷⁴ Nesefî, Ebü'l-Bekkat Hafızüddin Abdullah, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil* Tercüme: Şerafettin Şenaslan ve Ömer Faruk Haznedaroğlu, (İstanbul: Ravza Yayınları, ts.), 9/139.

¹⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/241

¹⁷⁶ el-Hâkka, 44/47.

zikredilmesinin hikmete binaen olduğunu beyan eden er-Râzî, bu isimlerin tenzil ile anılmasının hikmetini ise şöyle açıklamıştır:

a) ”Aziz ve Âlim” olan Allah, katından mucize olarak indirdiği Kur’ân’ı her türlü maslahat ve ihtiyaçları içinde barındırmış bir şekilde indirmiştir. Eğer o Aziz ve Âlim olmasaydı Kur’ân bu vasıfları taşıyamazdı.

b) Allah Teâlâ gerek lafızları gerek mükellefiyetlerini yaratmayı ve mükellefiyetlerin sona ereceği kıyâmet gününe kadar onu dimdik ayakta tutmayı ve korumayı garanti etmiştir¹⁷⁷ “Şüphesiz onu biz indirdik biz koruyacağız”¹⁷⁸ buyruğuyla da bu durumu tescil etmektedir.

Kimi ise Âziz sıfatının; ”izzet ve ilim sahibi olup asla mağlup olmayan” mânasına geldiğini, ”Âlim sıfatının ise; ”Üzerindeki örtüler her ne kadar kâsif olursa olsun, Allah Teâlâ tarafından hiçbir zerrenin gizli kalmadığı” mânasını taşıdığını ifade etmiştir.¹⁷⁹ Böylelikle Allah’ın Âziz ve Âlim olduğu nazar’ı dikkate alınarak, katından indirilen Kur’ân’ın tam bir kudrete ve hikmete sahip olan Allah Teâlâ tarafından indirilen mucizevi yönü ortaya koyulmaktadır.¹⁸⁰

Şimdi üçüncü âyeti kerîmede ikinci âyetle bağlantılı olarak devam eden Allah Teâlâ’nın dört sıfatını inceleyelim. Bu sıfatlar terğib ve terhib metodu ile alâkası bulunup bunlara maksut olan şeyleri teşvik mahiyetindedir.

”غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ”: Allah Teâlâ’nın “Günahları bağışlayan ve tevbeleri kabul eden” sıfatları arasında “ve” bağlacının olması sebebiyle bu iki sıfat arasında bir beraberlik söz konusu olduğunu savunanlar olduğu gibi, bu sıfatların arasında vâv-ı âtife ile kelime bakımından “âtıf mâtufun gayrısı olur” kaidesine gaye bakımından her ne kadar birliktelik söz konusu olsa da kemmiyet ve keyfiyet bakımından birbirlerinden farklı mânalara geldiği düşünülmektedir. Zira aynı mânaya gelecek olsalardı lüzumsuz tekrar olurdu. Bu ise Kur’ân’ın insicamına uymazdı.

Bu sıfatların farklı mânalar taşıdığını öne sürenler ise Allah (c.c.)’ın “günahı affedici” sıfatıyla, Allah Teâlâ’nın, günahından tevbe etmeden ölen kişinin mevcutta bulunan günahlarını affetmesiyle alâkalı olduğunu “Tevbeyi kabul eden” sıfatıyla da tevbe eden kişinin günahının Allah Teâlâ tarafından zaten bağışlanıp silineceğini ifade etmişlerdir.¹⁸¹

Ayrıca Abu Şeyh’in azamete bildirdiğine göre Hasan-ı Basrî bu sıfatlara; “tevbe etmeyeni bağışlar, tevbe edenin de tevbesini kabul eder” şeklinde mâna verdiğini rivâyet

¹⁷⁷Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/242

¹⁷⁸el- Hicr, 15/ 9.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*,3722

¹⁸⁰ Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b.Ömer b. Muhammed el-Beyzavî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl*,

(Muhtasar Beydâvî Tefsîri) Tercüme ve Dipnotlar: Doç. Dr. Şadi Eren, (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011) 4/ 12.

¹⁸¹ et-Tahrim, 66/8.

etmişlerdir.¹⁸² İbn-i Cerîr ise Allah Teâlâ'nın “*günahları affeden ve tevbeleri kabul eden*” mânâsındaki bu sıfatlarına; “Ne kadar günah olursa olsun kul, asla ümitsizliğe kapılmamalıdır. Allah'ın azabı şiddetli olduğu gibi dilediği kuluna dilediği kadar nimet verebilir ve tüm günahlarını affedebilir. Dilediğine karşı sonsuz lütuf ve nimet sahibidir. Bu sebeple onlara hak etmedikleri halde çeşitli nimetler de verebilir”¹⁸³ yorumunu yapmıştır. Bununla birlikte azabının şiddetli olduğunu gösteren sıfatı, rahmet sıfatları arasında kalması, ilahi rahmetin üstünlüğüne delil olduğunu ileri sürenler de vardır¹⁸⁴

Bununla alâkalı Kur'ân'ı Kerîm'de, “*De ki: Ey, nefsi aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'tan ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları bağışlar. O şüphesiz bağışlayan ve merhamet edendir*”¹⁸⁵ buyurularak kul ne kadâr günah işlerse işlesin, pişmanlık duyarak yapmış olduğu günâhı terkedip, Allah'ın rahmetine sığınarak günahlarından af dilemesi halinde Allah'ın onu affedeceği müjdesi verilmektedir. Diğer bir âyette ise “O'ndan ümidini kesenlerin delalet içerisinde olduğu bildirilmiştir.”¹⁸⁶ Buna karşın nasıl olsa Allah affeder veya yaşlanınca tevbe ederim düşüncesiyle mü'min kimliğiyle bağdaşmayan eylemlerde bulunmak, Allah'ın emirlerine karşı gelmek, hududullahı çiğnemek, nefsin istek ve arzularına göre bir hayat sürmek, islâmın ana unsurlarına ve inancına ters bir davranıştır. Nitekim yüce kitabımız Kur'ân'da “*Şeytan sizi Allah'ın rahmetiyle aldatmasın*”¹⁸⁷ buyurularak anlatılmak istenen şeyin; kişinin elinden geldiği kadar kulluk bilinciyle hareket etmesi, istemeyerek veya bilmeyerek işlemiş olduğu günahları için de tevbe yoluyla âf dilemesi mânâsındadır.

Böylece mü'min kişinin Allah'ın rahmetini ümit eden, azabından da sakınan bir tutum içerisinde olması gerektiği vurgulanmaktadır.”¹⁸⁸ Bu bağlamda ne günahlarının çokluğu sebebiyle: “günahım çok Allah benim bu günahlarımı affetmez” şeklinde ye'se (ümitsizliğe) kapılarak, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi ne de nefsinin istek ve arzularına göre bir hayat yaşayıp O'nun rahmetine güvenmeyi, böylece terğib ve terhib (ümit ve korku) arasında bir yol tutulmasının gerekliliği izah edilmiştir.

Fahreddin er-Râzî ise Mefâtîhu'l- gayb eserinde “*günahları bağışlayan*” sıfatına:

a) Kul, tevbe etmese de Allah büyük günahlarını bağışlar.

¹⁸² Suyûtî, *Ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Tercüme: Hüseyin Yıldız, (İstanbul: OcakYayınevi,1.Baskı, 2012),13/23.

¹⁸³ İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/201.

¹⁸⁴ Beydavi, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/12

¹⁸⁵ ez-Zümer 39/ 53.

¹⁸⁶ el-Hicr, 15/ 56.

¹⁸⁷ el-Fâtır, 35/ 5.

¹⁸⁸ el-İsrâ,17/ 5.

b) “Örtmek” anlamında olup Allah’ın büyük günahları affetmesi mânasına gelmektedir. Zira küçük günahlar zaten yapılan ibadet ve taatler sayesinde affedilmesi sebebiyle bunlar kastedilmemiş olup, dolayısıyla “Allah’ın büyük günahları tevbe etmeksizin affetmesidir”, şeklinde yorumlamıştır.

c) “Medih” mânasına gelmekte olup “Allah’ın kullarına karşı merhameti gereği kul, büyük günahlarından tevbe etmese de Allah’ın onu bağışlamasını ifade eder.” Ehl-i sünnetin görüşü de budur. Yani Allah vaâdinden dönmez, kulun mükâfat veya ceza olarak hak ettiğini verir, fakat vaâdinden dönebilir. Yani, kul azabı hak ettiği halde Allah onun günahını rahmetiyle affedebilir.’¹⁸⁹

قَابِلِ التَّوْبِ :Günahları bağışlayan:

a) *Tevbe* kelimesi dil bakımından ya masdar ya da tevbenin cemîsi olabileceği konusunda farklı görüşler olmasıyla birlikte masdar mânasının daha kabule şayan olup “*O bu fiili kabul eder*” anlamının daha uygun olacağı kanaati yaygındır.

b) Ehl-i sünnet âlimlerinin kabul ettiği görüşe göre Allah Teâlâ’nın tevbeleri kabul etmesi medh-ü sena sadedindedir. Mutezile’nin dediği gibi Allah’ın üzerine tevbeleri kabul etmesinin vacip (zorunlu) olduğu görüşü değildir. Eğer Mutezile’nin dediği gibi Allah’ın tevbeleri kabul etmesi kendi üzerine vacip olsaydı, Allah bir şeye ya zorlanmış olurdu veya Allah Teâlâ’nın salih kullarının hakkı ile yaptıkları kulluk görevlerini yapmadaki gayretleri ve yasaklarından kaçınmalarındaki tutumlarına karşılık olarak onlara az bir fazlalık hariç medih namına hiçbir şey vermemiş olurdu.¹⁹⁰

Ehl-i sünnet âlimleri, Mutezilenin bu görüşlerine karşılık tevbenin önemini delilleriyle birlikte şöyle ifade etmişlerdir:

Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim’de tevbe ile ilgili birçok âyeti kerime geçmekte olup, Allah Teâla kullarından devamlı tevbe etmelerini talep etmektedir. Bu durumu ifade eden âyet’i kerimede “*Ey iman edenler! Allah'a samimi bir şekilde tevbe edin. Umulur ki rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere koyar.*”¹⁹¹ buyurulmaktadır.

Başka bir âyet-i kerimede yüce Rabbimiz, müjdelenen mü’minlerin vasıflarını sayarken; ilk olarak ‘tevbe edenleri zikretmiştir.’¹⁹² Bu mânada Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ‘in “her

¹⁸⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l ğayb*, 19/243

¹⁹⁰ Beydavi, *Envâru’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/245.

¹⁹¹ el-Tahrîm 66/8.

¹⁹² et- Tevbe 9/112.

gün yetmiş kere¹⁹³ veya yüz kere tevbe ettiğini bildiren hadisler,¹⁹⁴ gerek sayı bakımından söylenmiş olsun, gerekse kesretten kinaye mânası ifade edilmiş olsun sonuç olarak Peygamberimiz (s.a.v.) bu beyanlarıyla hem tevbe etmenin ehemmiyeti üzerinde durmakta hem de tevbede sürekliliği tavsiye ederek önemini vurgulamaktadır.

Konumuzla ilgili başka bir hadisi şerifinde peygamberimiz (s.a.v.), “*Tevbe edenler, hiç günah işlememiş gibidirler*”¹⁹⁵ buyurmaktadır. Tevbenin nasıl olacağı ve tevbenin şartları hakkında da Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'de bizlere bildirdiği üzere “*Allah'ın kabul ettiği tevbe, cehaletle yaptığı bir günahtan dolayı en kısa zamanda pişman olup tevbe eden*”¹⁹⁶ kimseleri kapsadığı belirtilmektedir. Bu meyanda Allah Teâlâ cennet yolunda yarışanların özelliklerini sayarken “*Onlar bir kötülük işlediklerinde ve nefislerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlar ve hemen günahlarından tevbe ederler. Allah ise onların tevbelerini kabul eder*”¹⁹⁷ şeklinde açıklamıştır.

İslam âlimleri ise Allah Teâlâ'nın ve Peygamberimizin bize bildirdikleri ışığında tevbeyi şöyle tarif etmişler. “*Tevbe, kişi cehaletle bir anlık elinde olmadan nefsin isteklerine uyarak işlemiş olduğu hata veya günahtan derhal pişmanlık duyup Allah'tan af dilemeli. Varsa kul hakkı helalleşmeli ve yapmış olduğu kötülüğü ve günahı derhal terk edip ve tekrar o günahı işlememek üzere Allah'a söz vermelidir.*”¹⁹⁸

Yine yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de kabul olmayan tevbe

- Kişinin haram ve günahları bile bile ısrarla yapması, günahlardan da zevk ve mutluluk duyması, günahları hafife alması, hatta istihza yolu ile alay etmesi ve bu hâl üzere hayatını devam ettirmesi, ta ki ölüm gelip çattığı zaman tevbe etmesi,
- Kâfir olarak yaşayıp ölümün kaçınılmaz olduğunu gördüğü an tevbe ve iman etmeye yeltenmesi”¹⁹⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu hususta sevgili Peygamberimiz (s.a.v.)'in ölüm sancılarının başladığı an tevbenin kabul edilmeyeceğine dair hadisleri²⁰⁰ ve yüce kitabımızda Firavun ‘un Hz. Mûsâ ve kavmini takip ederken Hz. Mûsâ'nın göstermiş olduğu mucize ile Kızıldeniz’de açmış olduğu kurtuluş yolunun Hz. Mûsâ ve kavmi denizi geçtikten sonra Firavun ve kavmi henüz denizin ortasında iken yolun kapanması üzerine Firavun

¹⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kâzvinî, *Edeb*,57.

¹⁹⁴; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Sahîh-i Müslim*, (Dâru-Tîbeti li'Neşri ve't-Tevzi, ts.) Zikir,41.

¹⁹⁵ İbn Mâce, *Zühd*,30.

¹⁹⁶en- Nisâ, 4/17.

¹⁹⁷ el-Âl-i İmrân 3/135.

¹⁹⁸ T.D.V, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul,1996), 41/279-280

¹⁹⁹ en-Nisâ, 4/18.

²⁰⁰ İbn Mâce, *Zühd*,30; Tirmizî, *Da'vât*,98.

boğulmanın kaçınılmaz olduğunu görünce iman etmeye yeltenmesi ve buna karşın Allah katında Firavun ‘un imanının geçerli sayılmaması²⁰¹ örnek olarak gösterilebilir.

شَدِيدِ الْعِقَابِ: Allah günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden ve kullarına karşı lütufkar olduğu halde günahlarda ısrar eden , hafife alan , Allah'ın şer'i şerifi ile alay eden; Kur'ân başta olmak üzere inanılması gereken şeylerin hepsi veya bir kısmını inkâr eden , Allah'ın rahmetine güvenerek haddi aşan emir ve nehiyelerine karşı gelenlere karşı azabının çok şiddetli olduğunu vurgulamaktadır. İbn Kesîr, bu sıfatı “İsyankâr, dünya hayatını tercih eden, Allah'ın emirlerine boyun eğmekte büyüklenen ve zulmedenlere karşı azabının şiddetli olacağı” şeklinde açıklamıştır²⁰²

ذِي الطَّوْلِ: Allah'ın bu sıfatı, “*bol ihsan, ikram ve nimet sahibi, lütufkar*” mânalarında kullanılmıştır²⁰³ “*Son derece lütufkar*” mânasını veren Fahreddin er-Râzî, bu, lütufkârlılığının şiddetli azap edici sıfatının önüne geçmesi böylelikle hak edene makul ve yerinde olan şiddetli azabından vazgeçerek küçük-büyük günahlarını affedip, lütfuyla bağışlayarak azap etmemesi mânasını vermiştir²⁰⁴

Her ne kadar Allah'ın kullarına karşı lütfu bu denli bol olsa da hiç kimse Allah'ın rahmetine güvenerek O'nun emir ve yasaklarına karşı gelmemelidir²⁰⁵ Dinin gereklerine uygun olmayan tavır ve davranışlarda bulunarak İslam'ın ruhuna aykırı bir hayat yaşamamalıdır. Zira İmanın gereği tafsili ve sağlam bir inanç, inancın gereği ise samimi bir kulluk ile mümkündür. İslam âlimlerimizin çoğu salih ameli imanın bir parçası saymaktadır. Nitekim yüce kitabımızda da kurtuluşun ve cennetin iman ile birlikte salih amelle mümkün olacağı vurgulanmıştır.

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ: Dinimizde tevhit inancı her şeyden önce gelir . Hayatta her şey kainatın yegane sahibi olan, her şeyi yaratan ve tek ilah olan olan Allah'a inanıp ona şirk koşmamayla değer bulur. Bu sebeple İmanın ve kulluğun kâinatın ve içerisindekilerin yaratıcısı olan Allah'a karşı yapılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

إِلَيْهِ الْمَصِيرُ: Dünya ve içindeki tüm mahlukatın fani olduğu birçok âyeti kerimede bildirilmiştir.²⁰⁶ İnsanların ve cinlerin ise yaratılış gayesinin bir olan Allah'a inanıp sadece ona

²⁰¹ el-Yunus,10/90-91.

²⁰² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,/3722

²⁰³ Süyûtî, *Ed-Dürri 'l-Mensûr fi 't-Tefsîr bi 'l-Me'sûr*, 13/23

²⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*,19/245.

²⁰⁵ İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/201.

²⁰⁶ el-Kasas,28/88.

kulluk yapmak olduğunu²⁰⁷; böylelikle herkesin yapıp ettiklerinin karşılığını alacağı²⁰⁸, âhiret hayatının varlığı ve dönüşün Allah’a olduğu vurgusu yapılmıştır.

Buraya kadarki geniş açıklamalarımız ile birlikte âyetlerimizin mânasını toplu halde verecek olursak; Hurûf-ı Mukattaa ile başlayıp daha sonra bu kitap; günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden, azabı şiddetli, son derece lütfkâr olan Allah katından indirilen bir kitaptır. “Allah’tan başka ilah yoktur. Dönüş ancak O’ nadır.” mânasını ifade etmiştir.

Bu âyeti kerime Kur’ân-ı Kerim’in mucizevi özelliği olan az kelimeyle birçok mânayı içinde barındırması yönüyle Kur’ân-ı Kerim’in Allah katından olduğunu ve mucizeliğini bir kere daha ortaya koymaktadır. Şöyle ki bu âyet-i kerime tüm iman esaslarını bir arada toplamıştır. Nitekim bir olan Allah’a inanmayı onun haber vermiş olduğu Kur’ân-ı Kerim’in kendi katından indirilmiş ilahi kelam olduğuna inanmayı bu ikisine iman kutsal kitabı peygamberlere ulaştırmada elçilik görevini üstlenen meleklerle Allah’ın seçmiş olduğu peygamberlere inanmayı, gerek Kur’ân-ı Kerimdeki haberler ile gerekse âyet-i kerimenin sonunda yer alan “*dönüş onadır*” cümlesiyle âhirete inanmayı âhirete iman ise öldükten sonra yeniden dirilmeye inanmayı zorunlu kılmaktadır. Böylece âyeti kerime müşriklerin inançlarını reddederek inkâr etmiş olduğu şeylerin gerçekliği konusunda meydan okuyarak başlamıştır. Tüm iman esaslarını içerisinde barındırmıştır.

2.4.1. Kur’ân’ın Mucize Oluşunun Delilleri

Kur’ân-ı Kerim inmeye başladığı sırada edebiyat ve şiir sanatı en zirve noktadaydı, Panayırlar kurularak, yarışmaların düzenlendiği ve yarışmada birinci olan şiirlerin Kâbe duvarına asılarak onura edildiği bir dönemde; Allah (c.c.)’ın katından indirilen Kur’ân-ı Kerim’in üslubu, seçilmiş olan kelimelerin yerli yerinde kullanılması, içermiş olduğu mâna zenginliği, âyetlerin birbirlerine karşı tutarlılığı ve daha pek çok üstün özellikleri içerisinde barındırması sebebiyle onu dinleyenler bu durum karşısında hayretlerini gizleyememişlerdir. Hele ki okuma-yazma bilmeyen bir ümmi birisi tarafından böyle bir şeyin uydurulacağı akla ve mantığa ters geliyordu. Bu durum yüce kitabımızda “*Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı batıla uyanlar kuşku duyardı*”²⁰⁹ şeklinde ifade edilmektedir.

Aynı zamanda Peygamberlik gelmeden önce kendilerinin Peygamber (s.a.v.)’e olan güvenlerinin şüphesiz olduğu ve güvenilirliğinden dolayı kendisine “*el-emin*” sıfatı verdikleri bir insandan yalan yanlış bir şey de bekleyemezlerdi. Fakat gerek kibirleri, gerekse kendi

²⁰⁷ ez-Zariyât,51/56.

²⁰⁸ el-Âl-i İmrân,3/186.

²⁰⁹ el-Ankebût,29/ 48.

kabilelerinden olmayan Peygamber’i kabul edememeleri, İslam’ın emirlerinin ticaret ve diğer konularda çıkarlarına ters düşmesi gibi sebeplerden dolayı bilerek inkâr etme cihetine yöneliyorlardı. Bu durum Kur’ân’da şöyle dile getirilmiştir. *Kendilerine kitap verdiğimiz ümmetlerin âlimleri O peygamberi tıpkı oğullarını tanır gibi tanıyorlardı. Böyleyken içlerinden birtakımı gerçeği bilebile gizlerler.*”²¹⁰

Ayrıca peygamber (s.a.v.) Kur’ân’ın âyetlerini kendi isteğine göre uydurmuş olsaydı, kendi yararına ve isteğine göre olan, iyilikleri celbetmek, sıkıntıya düştüğünde, onu izale etmek maksadıyla âyetler uydurup bunun Allah katından olduğunu iddia edebilirdi. Hâlbuki ki o her durumda Allah’tan gelecek vahiy bekleyip ona göre hareket ederdi. Nitekim zevcesi Hz. Ayşe’ye ifk hadisesinde (Hz.Ayşe’ye iftira olayı)²¹¹ dahi Allah katından gelecek vahiy ile olay aydınlatılıncaya kadar bekledi.

Bu durum Kur’ân âyetlerinin ne peygamberin kendisi için ne de inkârcıların “*bundan başka Kur’ân getir*” şeklinde talepleri, olmak üzere hiç kimsenin kendi heva ve hevesine göre değil, Allah’ın vahyetmesine göre şekillendiği görülmüştür. Bu konu hakkında yüce kitabımızda “*Böyle iken âyetlerimiz kesin biraz belge olarak kendilerine okunduğu zaman o bizimle karşılaşmayı ummayanlar “Bundan başka bir Kur’ân getir veya bunu değiştir” dediler. De ki: onu kendiliğimden değiştiremem bu olacak bir şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Rabbime İsyân edersem Şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım*”²¹² meâlindeki âyeti kerimelerle bizlere bildirmiştir.

Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) vahiy geldiği an onu acele ederek ezberleme cihetine yöneldiği ve unutmamak için tedirgin olduğu durumda Allah Teâlâ’nın “*Acele almak (okuyup, ezberlemek) için onunla dilini kıvıldatma. Onu toplamak ve okutmak bize aittir. Sana onu okuduğumuz zaman onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak bize düşer*”²¹³ buyruğu bize gösteriyor ki; şayet onu kendisi uydursaydı ne böyle duruma düşerdi ne de tedirgin olurdu.

Kur’ân’ın dinleyenlerin kalplerine manevi tesir etmesi ve inanmaları yönündeki etkisi onun yine mucize olduğunu göstermektedir. Nitekim Allah (c.c.) “*Kur’ân okunduğu zaman dinleyin ki kurtuluşa eresiniz*”²¹⁴ buyurarak Kur’ân’ın manevi etkisini haber verirken inkârcılar da bu etkinin kendilerine tesir etmemesi sebebiyle “*Şu Kur’ân’ı dinlemeyin, gürültü yapın ki belki galip gelirsiniz*”²¹⁵ şeklinde birbirlerine öğütte bulunuyorlardı.

²¹⁰el- Bakara,2/146.

²¹¹en- Nûr 24/11-19.

²¹²el- Yunus,10/ 15.

²¹³el- Kıyâme 75/ 16-19.

²¹⁴el- A’raf, 7/ 204.

²¹⁵el- Fussilet, 41/ 26.

İnkârcıların tıpkı diğer peygamberleri itham ettikleri gibi peygamberimize de “*mecnun, kâhin cinnet geçirmiş, deli*” sözleriyle iftiralar atmışlardı. Kimi, Kur’ân-ı Kerim'in Allah'ın kelamı olduğunu inkâr etmiş ve bunu kendisinin uydurduğunu veya bir başkasından öğrendiğini iddia etmiş, kimi ise geçmiş haberleri duyup bunları uyarladığını düşünmüş. Bu durumda Allah Teâlâ peygamberini ve kelamını koruyarak onların iddia ettikleri her şeyin asılsız olduğunu ortaya koymuştur. Bu hususta yüce Rabbimiz Kur’ân-ı Kerim'de tüm bu iftiralara; “*Biz biliyoruz ki kâfirler: ”Kur’ân’ı Muhammed’e bir insan öğretiyor” diyorlar. Peygambere öğretiyor zannında buldukları kimsenin dili yabancıdır. Bu (Kur’ân) ise apaçık bir Arapçadır*”²¹⁶, “*O’nun (peygamberin) delirmediğini bilakis onun âlemlere bir öğüt olduğunu*”²¹⁷, “*Kur’ân’ın şerefli bir peygambere kendi katından getirilen bir söz olduğunu, O’nun ne şair, ne de kâhin olmadığını, indirilen Kur’ân’ın âlemlerin rabbi olan(kendisi) tarafından indirildiğini, beyan edip; ”Eğer o bize isnat ederek bazı sözler uydurmaya kalksaydı biz onu bundan dolayı yakalayıp onun şah damarını kesip atardık da o vakit sizden hiçbiriniz de ona siper olamazdınız*”²¹⁸ şeklinde yanıt vermiştir.

Allah Teâlâ Kâfirlerin onu Peygamber uydurdu iddialarına ayrıca îcaz ve tehdîd (meydan okuma ve aciz bırakma) yöntemiyle meydan okumuş; “*Yoksa Peygamber bu kitabı uydurdu mu diyorlar? Eğer doğru söyleyip, yapabilecekseniz haydi siz de onun gibi uydurulmuş on süre getirin. Allahtan başka yardıma çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın. Yok, eğer buna karşılık vermiyorlarsa bilin ki O Allah’ın ilmiyle indirilmiş bir kitaptır*”²¹⁹ İnkârcılar bunu da yapamayınca daha azı istenmiş, bu sefer *benzeri bir süre getirmeleri iştenmiş*²²⁰ Buna da karşılık vermemeleri üzerine Allah Teâlâ; *Eğer bunu yapamadıysanız ki yapamayacaksınız*²²¹ buyurarak, hem hâlihazırda hem de kıyâmete kadar bunu yapmaktan aciz olduklarını bildirmiştir.

Allah Teâlâ’nın bu meydan okuması ve onlar yaşadığı müddetçe, Kur’ân’ın nüzulünün devam ettiği yirmi üç yıl boyunca devam etmiş ve Kur’ân-ı Kerim'in nüzulü sona erdikten sonra da kıyâmete kadar devam edecektir. Eğer onlar bu meydan okumaya karşı cevap verebilecek durumda olsalardı Peygamberimize azılı düşman olan müşrik topluluğu ne yapar ne eder bir araya gelip Peygamberimizi halk karşısında rezil etme pahasına bu meydan okumaya karşılık verebilirledi

²¹⁶en- Nahl, 16/ 103.

²¹⁷el- Hakka, 69/ 51, 52.

²¹⁸el- Maâric, 70/40-47.

²¹⁹el- Hûd, 11/ 13,14

²²⁰el- Yunus,10/ 38; el- Bakara,2/ 23.

²²¹el- Bakara,2/ 24.

Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde tekrar edilen kıssalar ile geçmiş ümmetlere dair haberlerin ayrıca ve gelecekte olacak olaylar hakkındaki malumatların doğruluğudur. Bunlardan birisi de Kur'ân'da Tabet Sûresi ile Ebu Leheb ve karısının cehennemlik olduğunun bildirilmesidir. Bu sırada Ebu Leheb yaşıyordu. Peygamber'e düşmanlığı ile tanınan bu kişinin küfür üzere ölmesi de yüce kitabımızın gelecekte haber verdiği şeylerin gerçeğe uygunluğu ile mucize olmasının delilidir.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in akla hitap etmesi, bilime mantığa aykırı olmaması yine Kur'ân'ın mucizeliğini gösteren deliller arasında yer alır.

Yine “*Kur'ân'ı biz indirdik biz koruyacağız*”²²² buyurularak Kur'ân-ı Kerim'in geçmiş ümmetlere indirilen kitaplar gibi artık tahrifi söz konusu olmayıp bir harfi dahi değişmeden kıyâmete kadar korunmasının Allah'ın garantisinde olduğu beyan edilmektedir. Bu da gösteriyor ki Kur'ân-ı Kerim gerçek mânada Allah kelâmı olup Peygamber Efendimiz (s.a.s)'e Cebrâil vâsıtasıyla indirilen ilahi bir kelâmıdır.

2.6. Allah Tasavvuru

2.6.1. Varlıkların Özellikleri

Akıl mevcudiyet (vücûd) kavramı ile alâkalı olarak üç türlü hüküm verir. Böylece taşımış olduğu nitelik bakımından varlıklar vâcibü'l vücûd, mümkünü'l vücûd, mümteniü'l vücûd olmak üzere üç kısma ayrılır.²²³

2.6.1.1. Vâcibü'l- Vücûd

Varlığı kendinden olup ezelî ve ebedî olan sıfatların sahibi ki bu Allah Teâlâ'dır. Nitekim Allah'ı diğer mahlûklardan ayırt edici sıfatları olan zati (selbi) sıfatlar, Allah' ı diğer mahlûkların taşıdığı sıfatlardan tenzih içindir. Bunlar zât-i sıfat dediğimiz:

“*Vücûd*,” Allah (c.c) var olması

“*Kıyam bi nefsihi*” Varlığın kendinden olması²²⁴

“*Kıdem*”, *Beka*” varlığının ezeli ve ebedi olması²²⁵

“*Vahdaniyet*” Allah'ın tek ve bir olması²²⁶

²²²el- Hicr, 15/ 9.

²²³ T.D.V, İslâm Ansiklopedisi (İstanbul,1996),cilt,18/465; Ahmet Saim Kılavuz, *Ana hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma giriş*, 10.baskı, Ekim (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004), 477

²²⁴el- Fâtır, 35/ 15; el- İhlâs 112/ 2-3.

²²⁵el- Hadid, 57/ 3.

²²⁶el- İhlâs, 112/ 1.

“ *Muhâlefetü'n lil havadis*”, sonradan yaratılanlara benzememesi²²⁷

Bu sıfatların her biri Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinden mülhem olarak ortaya konan sıfatlar olup, Allahtan başka hiçbir mahlûkatta olmayan ilahi sıfatlardır.

2.6.1.2. Mümkînü 'l- Vücûd

Varlığı ve yokluğu düşünülebilen, başka bir varlığın takdirine göre şekillenen yine varlığı başka bir varlığın olmasına bağlantılı olan. Ezeli ve ebediliğin zıddı, haddizatında başlangıcı ve sonu olan varlıklara ait bir özelliktir ki bunlar gökyüzü ve yeryüzünde bulunan insan ve cin dahil bütün varlıkları kapsamaktadır.

2.6.1.3. Mümteniû'l - Vücûd

Bu ise varlığı aklen düşünilemeyen şeylerdir. Buna misal olarak; bir harfin kâtipsiz olamayacağı veya bu kâinatın varlığı, düzeni, yaşamaya elverişli olması, kendinden olamayacağı veya bir düzen üzere olan dünyanın sahibinin birden fazla olamayacağı, cansız, hareketsiz bir şeyin kendinden hareket edemeyeceği gibi misallerle mümteniû'l vücûdu çoğaltabiliriz.

Bu özellikler Allah'ın dışında diğer tüm mahlûkun taşımış olduğu sıfatlar gereği fani, Allah'ın ise varlığı, birliği, tek ilah oluşu, varlığının kendinden olması, ezeli ve ebedi olması sıfatlarıyla baki olan tek varlık olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim yüce kitabımızda ”*Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır*”.²²⁸

Bu sebeple Yüce “*Allah'ın dışındaki tüm mahlûk yok olacaktır*”.²²⁹ İslâm âlimleri bu delillerden yola çıkarak Allah'ın varlığını, birliğini, tek ilah oluşunu gerek aklî, gerek naklî delillerle ispat etmeye çalışmışlardır.²³⁰ Şimdi bu delilleri kısaca ele alalım

2.6.2. Allah'ın Varlığı ve Birliğine İşaret Eden Deliller

Allah Teâla' nın varlığı ve birliği hakkındaki deliller, yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyeti kerimede zikredilmektedir. Allah'ın ezeli, ebedi olması, varlığı kendinden olması, yaratılmışların hiçbirine benzememesi gibi Allah'a ait olup, ondan başka hiçbir varlıkta olmayan sıfatlardan veya İslam âlimlerimizin Kur'ân'da geçen âyetlerden ilham alarak ortaya koymuş oldukları akli delillerden olan; her şeyin sonradan yaratıldığı, her sonradan yaratılan

²²⁷eş- Şûrâ, 42/11.

²²⁸er- Rahmân, 55/26-27.

²²⁹el- Kasas, 28/88.

²³⁰ T.D.V. İslam Ansiklopedisi(İstanbul,1998), 18/465-466

şeyin ilkten ve yoktan var edicisi olduğu *hudûs delili*, her cansız varlıkları hareket ettiren birinin olması gerektiği, bunun ise her şeyi yaratan Allah'ın olduğu *hareket delili*, *inayet*, *gaye* ve *nizam delili* olarak bilinen kâinatın bir ahenk ve nizam üzere olması, bu ahenk ve nizamın ancak tek ilahın olmasıyla mümkün olduğu,²³¹ *burhan-ı temânû* delili olarak bilinen yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği üzere “ *Eğer yer ve gökyüzünde Allah'tan başka ilahlar olsaydı bunlar bozulup gitmiş olurlardı*”²³² şeklinde ifade edildiği gibi tek ilahın zorunluluğu ve daha birçok delil ile Allah'ın varlığı ve birliği hakkında deliller getirilmiştir.

Her neye bakarsak O'nun icadını yoktan var edişini, ahenk ve nizamını görürüz. Bu durum yüce kitabımızda; “*Biz onlara hem dış âlemde, hem de kendi içlerinde delillerimizi öyle göstereceğiz ki sonunda onun doğru olduğu açık seçik ortaya çıkacak*”²³³ şeklinde ifade edilmiştir.

Yerin göğün yaratılışından gecenin gündüzün birbiri ardından gelişin; güneşin, ayın ve uzayda sayamayacağımız kadar yıldızların bir yörünge üzere hareket etmesine kadar, daha birçok sayamayacağımız nimetler ²³⁴ Allah'ın varlığı ve birliği hakkında bizim için nakli delildir.

“*Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.*” ²³⁵ Buyrulurak, afaki(dış) âlemdeki yaratılmış olanları, “*Sizi biz yarattık. Hâlâ tasdik etmeyecek misiniz? Attığınız o meniye ne dersiniz? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz? Sizin yerinize benzerlerinizi getirmek ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmak üzere aranızda ölümü biz takdir ettik.*”²³⁶ Meâlindeki âyeti kerimeyle de enfüsi (iç) âlemdeki yaratılışa misal verilmektedir.

2.6.3. Dini, Allah'a Has Kılmak

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾

²³¹ Saim Klavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 86-96

²³²el- Enbiyâ,21/22.

²³³el- Fussilet, 41/54.

²³⁴el- İbrahim, 14/34.

²³⁵el- Bakara, 2/164.

²³⁶el- Vâkıa, 57/57-61.

O diridir, O'ndan başka tanrı yoktur. Şu halde içten bir dindarlık ve bağlılıkla O'na dua edin. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.²³⁷

O; hayat sahibi olup, varlığı kendinden olan, ezelde de var olan ve bu varlığı ebede kadar devam edecek olan Allah'tır. O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır²³⁸ O; tektir, hiçbir şeye muhtaç olmayandır, doğmamış ve doğurulmamıştır, eşi ve benzeri yoktur²³⁹ Öyleyse her şeyden önce bir olan Allah'a inanıp, dini O'na has kılarak riyadan, gösterişten uzak olup şirkten arınmış bir şekilde sadece O'na kulluk yapıp sadece O'ndan yardım istemeliyiz²⁴⁰

Hamd kâinatın yaratıcısı ve tek sahibi olan Allah'a aittir. O'nun bize ikramı, ihsanı ve yüce kitabımızda "*O'nun nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız.*"²⁴¹ Buyrulduğu üzere sayamayacağımız nimetlerin sahibi olan Allah'a hamd ve şükür en önemli kulluk görevimizdir. Müfessirlerimizden er-Râzî Allah'ın bu isimlerine şöyle mâna vermiştir:

هُوَ الْحَيُّ "*O, daima yaşayan'dır*" O halde fani olan her şey sonu itibariyle yok sayılmaktadır. Bu husus kitabımızda, "*O'nun zatı haricinde her şey yok olacaktır.*"²⁴² Şeklinde ifade edilmektedir. "*O, zatı itibariyle ölmesi imkânsız*" mânası üzerine hamledilerek hasr mânası içermektedir. Bu durumda *derrak* (son derece idrak edici) ve *fa'al* (son derece aktif olan) demektir. Bu sebeple *derrak* olarak Allah mükemmel bir ilme, *fa'al* olarak da sonsuz bir kudrete sahiptir.

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ "*O'ndan başka ilah yoktur*" Allah, "Celâl" ismiyle önceki sıfatlara dikkat çektikten sonra "vahdaniyet" sıfatına da dikkat çekmekte ve ondan başka mabud olmayacağı konusunda bizleri uyarmaktadır. O'nun haricinde tüm mahlûkun mabud olmaktan men edilmesi gerekliliğini vurgulayarak, insanların sadece ona kulluk yapıp ve sadece ondan yardım dilemesini²⁴³ emir buyurmuştur. Bunun gereği kullarına iki şeyi:

1. *Duayı,*

2. *Duada onun ismini anmayı emrettiği,* yorumu yapılmıştır²⁴⁴

"*Ondan başka ilah yoktur*" cümlesine Tevîlat'ta, *Allah' tan başka kulluk ve ibadet yapılmaya lâyık hiçbir ilah yoktur*" şeklinde mâna verilmiştir.

²³⁷ el-Mü'min,40/65.

²³⁸el- Hadid, 57/3.

²³⁹el- İhlâs, 112/1-4.

²⁴⁰ el-Fatiha, 1/55.

²⁴¹el- İbrahim, 14/34.

²⁴²el- Kasas, 28/88.

²⁴³el- Fatiha, 1/5.

²⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/328

“ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ” “ O’na içten bağlılıkla dua edin.”

Samimi kulluk” ise iki şekilde yorumlanmaktadır. Bunlar:

a) Müşriklerin, şefaathlerini ummak ve Allah’a yaklaştırmak amacıyla taptıkları putlardan ve şirke konu olan her şeyden itikadı uzak tutup; kalbi onun haricindeki her şeyden tasfiye etmeleri, yalnız ona inanıp, sadece ona kulluk yapmaları ve sadece ondan yardım dilemelerinin zorunluluğunu,

b) Sonra gerçek mânasıyla kullanılarak duada O’nun ismini anarak dua yapılmasının gerekliliğini, O’ndan başkasına ilah isminin verilmemesini ve dua edilmemesinin emredilmesidir. Çünkü müşrikler ilah olarak putlara isim verip ondan yardım diliyorlardı. Bu sebeple Allah Teâla insanları bundan men etti.

“أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” Hasan-1 Basrî’ye göre “yarattığı varlıklara nimetler verip onlara lütufta bulunan âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamdolsun”, mânasına gelebilir.²⁴⁵

2.6.4 Allah’tan Başkasına Kulluğun Nehyi

قُلْ إِنِّي نُهِيتٌ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِي الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي وَأُمِرْتُ أَنْ أُسَلِّمَ لِلرَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٦﴾

De ki: "Rabbimden bana açık kanıtlar gelince, sizin Allah’ın dışında dua ettiğiniz şeylere tapmam bana yasaklanmış oldu ve kendimi âlemlerin Rabbine teslim etmem emredildi."²⁴⁶

Allah’ın varlığı, birliği, eşi ve benzerinin olmadığı; kulluğun ve duanın kendisine yapılmasının gerekliliği, yegâne ilah olmasının delilleri ortaya konulduktan sonra müşriklerin taptıkları putları, Allah’a yaklaştırma vesilesi olarak görmeleri ve bunlara tapmayı atalarından gördükleri hâl üzere devam ettirmeleri, kendilerince doğru yol üzere olduklarını sanıp bunu savunmaları gibi düşüncelerinin geçersizliği vurgulanmıştır.

Cüveybir’in ibn Abbas’tan rivâyet ettiğine göre, Velid ibn Muğire ile Şeybe ibn Rabia Peygamberimize hitaben: “Ey Muhammed! Söylediklerinden vazgeç. Atalarının ve babalarının dinine dön.” söylemleri üzerine bu âyeti kerime nâzil olmuştur.²⁴⁷

Allah Teâlâ’nın insanların doğru yola iletilmesi için göndermiş olduğu peygamberleri kitap ve birtakım mucizelerle desteklemesine karşın, müşriklerin asılsız iddialarla peygamberleri ve inananları kendileri gibi şirk koşmaya davet ettiklerinde, Allah Teâlâ’nın Peygamber’e hitaben “(Ey Peygamber!) De ki: Beyyineler (deliller) bana geldikten sonra,

²⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ’l-Kur’ân*, 13/85

²⁴⁶ el-Mü’min, 40/66.

²⁴⁷ Süyûtî, *Ed-Dürrü ’l-Mensûr fi ’t-Tefsîr bi ’l-Me’sûr*, 13/75

O'ndan başka taptıklarınıza kulluktan nehyolundum” şeklinde cevap vermesini emir buyurmuştur.

Âyette geçen **“beyyinat”** ile kastedilen, *deliller ve âyetlerdir* veya *sadece âyetlerdir*. Çünkü bunlar aklın delillerlerinin takviye olunmasına ve uyarılmasına sebep olur.²⁴⁸

Eğer;

1) “لَمَّا جَاءَنِي الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي” âyetindeki **“Beyyinat”** ile kastedilen mâna, “Kur’ân ve mucize olarak inen âyetler “ise, te’kid ve tebliğ mânası taşır. “Şâyet mânası Allah’a şirk koşulan putlara kulluğun yasaklanması ise bu Peygamber’in gelmesinden önceki kitapları ve mucizeleri de içine alması muhtemeldir.

2) “Rabbim’den bana açık deliller gelince” cümlesi ile “akıl ve onun vasıtasıyla bilinen bilgiler ve hükümler” de kastedilmiş olabilir ki bu durumda “bana deliller geldi” cümlesi “bana göründü (hak ile batılı ayırt etme melekesi) “mânasını yüklenir. Nitekim “hak geldi”²⁴⁹ mealindeki âyet, *hakkın ortaya çıkması mânasındadır*.²⁵⁰

Konumuz olan Mü’min sûresinde de anlatıldığı üzere bu durum Firavun zamanında inanan kişi ile inkârcılar arasında geçmiştir. Kendisi onları kurtuluşa davet ederken onların da inanan kişiyi Allah’a şirk koşmaya davet etmeleri ibret verici bir durumdur. Âyette geçen “kurtuluş” ve “nar” kelimelerinin mânası bir sonraki âyette açıklanmış, sonuç bakımından “kurtuluş”un aziz ve gâffar olan Allah’a inanmaya, bu sebeple O’nun rızasını ve cenneti hak etmeye ” nar ‘ın ise, hakkında bilgi ve delil olmayan putlara tapma sebebiyle Allaha ortak koşmaya sonuç itibarıyla de cehennemi hak etme hâline verilen isim olarak beyan edilmiştir.²⁵¹

Böylece kurtuluşun Allah’ın azâmet ve celâl sıfatıyla muttasıf, âlemlerin tek yaratıcısı olduğuna inanmakla, taptıkları putların ise taş ve ağaçtan yapılmış cansız bedenler olup, hiç bir şeyi yaratmaya güçlerinin yetmediği gibi kendilerinin de insanlar tarafından var edilmiş oldukları, onların ölü olup diri olmadıkları idrak edilip şirkten uzak durmakla mümkün olacağı²⁵² ifade edilmiştir.²⁵³

Allah’a karşı şirk koşmuş oldukları putların durumuna misal olarak; Hz. İbrahim putları kırdıktan sonra, kavim’in Hz.İbrahim’e putları kimin kırdığını sorması üzerine Hz. İbrahim babası ve kavmine, putları kimin kırdığını taptıkları putların en büyüğüne sormalarını talep

²⁴⁸ Beydavi, *Envâru’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/42

²⁴⁹el- İsrâ, 17/81.

²⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*,13/86.

²⁵¹ el- Mü’min, 40/ 41-42.

²⁵² en- Nahl 16/20-21.

²⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/328

etmiştir. Onların: “Biliyorsun ki onlar konuşamaz” şeklinde cevap vermeleri üzerine Hz. İbrahim: “Siz Allahtan başka, kendisine fayda veremeyen ve zararı def edemeyen şeylere mi kulluk yapıyorsunuz?” şeklinde akli istidlâl yöntemini kullanarak şirk koştukları şeylerin acizliği konusunda akıllarını kullanmaya sevk etmiştir.

“وَأْمُرْتُ أَنْ أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ” Allah Teâlâ’ peygamberine hitaben kendisinden başkasına kulluğu nehyetmesinden sonra âyetin devamında “Alemlerin Rabbine teslim olmam bana emredildi”²⁵⁴ ifadesiyle müşriklere kulluğun sadece alemlerin rabbi olan Allah’a yapılması gerekliliği yönünde emrolunduğunu bildirmesini murad etti. Nitekim bir önceki sûre olan Zümer Sûresi’nde de Allah Teâlâ Peygamberler’e hitaben, “De ki: Ben dini ona has kılarak (şirkten arınmış bir şekilde) Allaha ibadet etmekle, müslümanların ilki olmakla emrolundum. Ben Rabbime âsi olduğumda büyük günün azabından korkarım. Siz ondan başka dilediğinize kulluk yapabilirsiniz. De ki: Kıyâmet günü hüsrana uğrayanlar, kendilerini ve ailelerini (şirk koşarak) hüsrana uğratanlardır. Dikkat edin bu apaçık bir hüsrandır. Onların (ceza olarak) üstlerinden ve altlarından tabakalar vardır. İşte Allah, kullarını bununla uyarıyor”²⁵⁵ şeklinde emirleriyle önce bir olan Allah’a inanıp sonra sadece ona kulluk yapmayı emir buyurmuştur.

Bu âyeti kerimenin bir başka mesajı ise, “gerek Peygamberlerin gerekse inananların, müşrikleri ve inkârcıları bir olan Allah’a inanmaya çağırıp, ona ortak koşmaktan ve O’ndan başkasına kulluk etmekten nehyetme” olarak bilinen **dâvet ve tebliğ görevi** “ayrıca topluma karşı iyilikleri emretme, kötülüklerden de sakındırma görevi” olarak bilinen **irşat görevi** ile yükümlü olduklarını ortaya koyar.

Nitekim Allah Teâlâ, “Ey resul! Rabbinden sana indirileni (kitabı ve içindeki emirleri) tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan elçiliğini yerine getirmemiş olursun.”²⁵⁶ meâlindeki âyet-i kerime bu durumu en güzel şekilde açıklamıştır.

2.6.5. Hükümran Sahibi Olan Allah

هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

Yaşatan da öldüren de O’ dur. Bir işe hükmettiğinde o konuda sadece "ol!" der, o da oluverir.²⁵⁷

Allah’ın yaratması Kur’ân-ı Kerim’de “O Allah ki gökleri, yerleri ve bunların arasında olan herşeyi altı günde yarattı; sonra hükümranlık makamına kuruldu. Geceyi durmadan takip

²⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/328.

²⁵⁵ ez- Zümer, 39/ 11-16.

²⁵⁶ el- Mâide, 5/ 67.

²⁵⁷ el-Mü’min,40/68.

eden gündüze bürür. Güneş, ay, yıldızlar emrine boyun eğmiştir. Bil ki yaratmak ve hükmetmek O 'na aittir. *Âlemlerin Rabbi ne yücedir*²⁵⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Bu âyeti kerimede Allah 'ın tek olup, her şeyin yaratıcısı olduğuna, yarattığı her şeyin kendi emrine mûsâhhar kılındığına delalet vardır. Bir yaprak dahi onun bilgisi dışında düşmediği gibi²⁵⁹ Her şeyin varlığını ve yokluğunu kendisi takdir buyurmaktadır. *O, bir şeyi istediğinde ol der ve o da oluverir. Her şeyin mülkü elindedir.*²⁶⁰ Böylelikle istediği şekilde tasarruf yapar.

O yaratırken ve öldürürken hiçbir alet edevata muhtaç olmaz. Bir şeyi murad ettiği zaman “ol” der ve hemen oluverir.²⁶¹ Nitekim Hz. Âdem' (a.s)'ı annesiz babasız ilkten yaratması, Hz İsa'(a.s)'yı babasız var etmesi, onun yaratmakta sebeplere ihtiyaç duymayacağını göstergesidir. Bu konu Kur'ân-ı Kerim'de, “*Şüphesiz ki İsa '(a.s) nın yaratılışı Âdem'in yaratılışı gibidir. Onu topraktan yaratıp sonra ol dedi ve hemen oluverdi*”²⁶² şeklinde ifade edilmektedir.

İnsanın oluşu, evreleri ve tekâmülünün tedricî olması, Allah'ın ruhu bedene takdir buyurarak ol dediği an hemen oluvermesi, onun ilah olarak yaratıcılığının bir tezahürüdür. Böylelikle Allah Teâlâ'nın, insanın yaratılışını, ana rahminde takdir buyurduğu döllenme ile başlayan var edilişin kademe kademe vücut yapısına ulaşması, şekillenmesi, çocuğun doğumuna kadar göbek bağıyla beslenmesi ve vakti geldiği sırada dünyaya gelmesi onun yaratıcı olduğunun göstergesidir.

Nitekim bu durum Kur'ân'da “*Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz; şüphesiz ki biz sizi topraktan, sonra spermden sonra döllenmiş yumurtadan sonra yapısı belirli ve belirsiz ceninden yarattık. Sonra dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi çocuk olarak çıkarıyoruz. Sonra kuvvetinize erişmeniz için sizi geliştiriyoruz. Sizden kimi vefat ettiriliyor, kimi ise ilimden bir şey bilmeyecek seviyeye kadar ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılıyor. Sonra yeryüzünü sönmüş kül halinde iken üzerine suyu indirdiğimiz zaman yeryüzü kabarıp ve harekete geçer. Allah'ın göz alıcı her çiftten bitirdiğini görürsün*”²⁶³ şeklinde izah edilerek, Allah'ın insanın yoktan var edilişini kademe kademe anlatıp, akabinde bu var edilişten sonra yok oluşu ve ölümden sonra tekrar diriltilişini beyan etmektedir.

²⁵⁸el- A'râf, 7/54.

²⁵⁹el- En'âm, 6/59.

²⁶⁰el-Yâsin, 36/82.

²⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/88.

²⁶²el- Âl-i İmrân, 3/59.

²⁶³el- Hac, 22/5.

Yüce Allah kış mevsiminde ölmüş olan yeryüzünü bahar mevsiminde yağdırdığı yağmurla yeniden hayat verdiğini de misal göstererek kendisinin dilediği kişilerin ölümüne hükmedip nihâyet ölümünden sonra da yeniden hayat vermesini bizlere beyan buyurmuştur. Bu husus başka bir âyeti kerimede ise “*O’nun rahmetinin önünde müjdeci olarak rüzgârı gönderip sonra ölü beldeye onunla hayat vermek ve yarattığı nice insan ve hayvanata su nimetini bahşetmek için tertemiz suyu indiren*”²⁶⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Böylece bu âyeti kerimenin bizlere mesajı; Allah Teâlâ’nın hiç yoktan var etmesi ile öldükten sonra tekrardan yaratması dile getirilmektedir. Burada Allah’ın yegâne baki olduğun delili de vardır. Kendisi başka sebeple hayat bulmamıştır. O’nun hayatı kendisindedir. İnsanın teselsül yoluyla birbirinden olma durumu yoktur. Eğer Allah ilkin Âdem’i topraktan yaratıp şekil vermeseydi böyle düşünülebilirdi. Fakat başlangıcı Hz. Âdem ve ondan sonra gelenler teselsül yoluyla birbirinden meydana gelmiştir²⁶⁵

2.6.6. Allah’ın Yaratması

Yüce Allah’ın tüm mahlukattan farklı olup, ilahlık vasfının en belirgin vasıflarından birisi de kendisinden başka hiçbir kimsede bulunmayan yaratıcılık vasfıdır. Allah’ın varlığı ve birliği hakkındaki delillerde de ifade ettiğimiz gibi eğer bu vasıf birden fazla kimsede olsaydı Allah (c.c.) ilahlık vasfını kaybederdi. Yüce kitabımızda da, “*Eğer göklerde ve yerde Allah’tan başka ilahlar olsaydı gökler ve yeryüzü fesada uğrar, düzeni bozulurdu.*”²⁶⁶ Şeklinde ifade edilmiştir.

Allah Teâlâ yaratıcılık vasfına sadece kendisinin haiz olduğunu, başkasının bir sivrisinek dahi yaratamayacağı hakkında meydan okumasını yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim’de şöyle ifade etmektedir: *Ey insanlar! Size bir misal verildi. Onu kulak verip iyi dinleyin. Sizin Allah’tan başka tapmış olduklarınızın hepsi bir araya gelseler bir sinek yaratamazlar. Eğer (yaratma bir tarafta dursun) sinek onlardan bir şey kapsa onu dahi kurtaramazlar. İsteyen de zayıf, istenen de!*²⁶⁷ , “*Allah Teâla sivrisineği ve daha üstününü misal vermeden çekinmez. İman edenler bunun hak olduğunu bilirler. Kâfirler ise Allah bununla neyi kastetti?*”²⁶⁸

Böylece Yüce yaratıcının beyan buyurmuş olduğu bu misalden de anlaşılacağı üzere Allah (c.c.) Kâinatın tek yaratıcısı ve yegâne ilahıdır. Buna karşın müşriklerin şirk koşmuş oldukları putlar hakkında ise “*Yaratan kimseyle yaratmayan kimse bir olur mu?*”²⁶⁹ Allah’tan

²⁶⁴el- Furkan, 25/48-49.

²⁶⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l ğayb*, 19/330

²⁶⁶el- Enbiya, 21/22.

²⁶⁷el- Hac, 22/73.

²⁶⁸el- Bakara, 2/26.

²⁶⁹en- Nahl, 16/17.

başka yalvardıkları hiçbir şey yaratmazlar, üstelik kendileri de yaratılmışlardır, Onlar cansız olup diri de değildirler,²⁷⁰ şeklinde tapmış oldukları putların durumlarını ortaya koymuş, üstün körü ilah olarak inandıkları, kulluk yaptıkları şeylerin cansız varlıklar olup, ilahlık vasfına haiz olmadıkları yönünde müşrikler için akıllarını kullanmaları yönünde uyarıda bulunmuştur.

2.6.6.1. Gökyüzü ve Yeryüzünün Yaratılışının İnsanın Yaratılışıyla Mukayese Edilmesi

Allah'ın gökleri ve yeri yaratması ve bunların insanların yaratılışından daha zor olduğunun mukayesesini şöyle ifade etmiştir:

57. لَخَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır ama insanların çoğu bunu bilmez.²⁷¹

Göklerin ve yerin yaratılışı insanın yaratılışıyla mukayese edilip, yaratılış bakımından göklerin ve yerin daha üstün olduğu dile getirildikten sonra bunun misalinin Allah'ın insanı yoktan var etmesiyle öldükten sonra mevcut olanın yeniden diriltilmesi mukayese edilmiş, sonuç itibarıyla yaratılış bakımından zor olanı yaratmaya kadir olanın kolay olanı yaratması daha makul ve kabule şayan olduğu vurgulanmıştır.

İşte bu misal, hiçbir delil ve hüccete dayanmadan; haset, kibir ve cehaletleri sebebiyle Allah'ın âyetleriyle mücadele edenlere karşı; “Görmezler mi ki gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah, ölüleri diriltmeye kadirdir²⁷² buyrularak, ölüp toprak olduktan sonra yeniden diriltilmeyi ve âhiret hayatını inkâr edenlere karşı Allah Teâlâ'nın getirmiş olduğu aklî istidlâli yönde bir delildir. Kimisi bunu aşırı gaflet sebebiyle bilmez veya bilmek istemez²⁷³

Te'vîlât'ta bu durum iki şekilde yorumlanır:

1) İnsanı daha önce var etmişken daha sonra var olanı tekrar yaratmak, hiç benzeri yokken gökyüzünü direksiz ve askısız yaratması daha büyük bir yaratılıştır. Öyleyse Allah'ın hiç yoktan var ettiği göğü yarattığı halde daha önce yaratmış olduğu insanoğlunu ikinci kere yaratması daha kolaydır.

2) İnsanın yaratılmış olduğuna inanıp gökyüzünün yaratıldığını inkâr edenlere gelince, gökyüzünün direksiz ve askısız olması onun sonradan yaratılmış olduğunun delilidir. Hâlbuki insan bir yumurta içinde ve orada bir bütün iken parçalara ayrılarak ve evreler halinde

²⁷⁰en- Nahl, 16/20-21.

²⁷¹ el-Mü'min,40/57.

²⁷²el- Ahkaf, 46/ 33.

²⁷³ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/39

yaratılmıştır. O halde, gökyüzünün yaratılması insanın yaratılmasından çok daha zordur.²⁷⁴ Râzî ise bu durumu aklî istidlâl ile açıklayarak üç şekilde yorumlamıştır:

- 1) Bir şey var edilmişse onun daha üstünü de var edilebilir. Bu fasit bir çıkarımdır.
- 2) Bir şeyin dengi var edilebilir ki bu doğru bir çıkarımdır.
- 3) Bir şeyin en üstünü ve en zoru var edilmişse en kolayı hayli hayli var edilir ki bu çok mükemmel bir çıkarımdır. İşte Allah inkârları sebebiyle Allah'ı, âhireti, öldükten sonra diriltilmeyi inkâr edenlere böyle bir delil getirmiştir²⁷⁵

2.6.6.2. Allah'ın Gökten Rızık İndirmesi

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾

Size işaretlerini gösteren, sizin için gökten rızık (yağmur) indiren O'dur. Ama Allah'a yönelenden başkası (bundan) ders çıkarmaz.²⁷⁶

Allah, Teâlâ inkârcıların kalplerini tatmin edici delilleri ortaya koyduktan sonra; göklerin ve yeryüzünün yaratılışından kâinatın düzenine kadar, insanın evreler halinde var edilişinden bedene hatip eden nimetlere kadar ve daha sayamayacağımız nimetlerin sahibi ve yaratıcısı olduğunu beyan buyurarak, kendisinin yüceliğini ortaya koymaktadır.

Müşriklerin yontulmuş kütükler ve taşlardan putlar yaparak onlar aracılığıyla Allaha şirk koşup, tapmalarına karşın, Allah Teâlâ yarattığı nimetleri sayarak kendisinden başka ortak koştukları şeylerden hiçbirinin buna asla güç yetiremeyeceğini vurgulamakta, nimetlerin tek sahibi ve yaratıcısı ve kulluğa layık yegâne ilahın kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumdan ibret alacak olanların ise şirk koşma yoluyla kendisinden başkasına kulluk etmekte ısrarcı olanların değil, sağlam bir inançla inanan ve tevbe edenlerin olacağını vurgulanmaktadır²⁷⁷

Kimisi de “***Allah'ın, delillerini göstermesi***” cümlesine:

- 1) Allah'ın, geçmişte peygamberleri inkâr edenlerin âkibet bakımından helâklarını, inananların ise kurtuluş ve zaferlerini göstererek, bundan ibret alınmasının gerekliliğini,
- 2) Allah, yarattığı nimetleri sayıp, kendisinin Rabb oluşunun, vahdaniyetinin ve hükümlerinin delillerini ortaya koyduğunu,

²⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/79

²⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/320

²⁷⁶ el-Mü'min, 40/13.

²⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/265

3) Allah'ın Mekkeli müşrikleri uyararak, geçmiş kavimlerden helâk edilenlerin güç ve kuvvetçe kendilerinden daha üstün olanları halde âkibetini gezip görmelerini ve bundan ibret almalarını tavsiye etmiştir.

“**Gökten rızık indiren**” cümlesi ile kastedilen mânayla; gökten yağmur yağdırıp yerden çeşitli nimetleri bitiren ve daha sayamadığımız nice nimetlerin yaratıcısı olduğunu beyan edip, buna karşın taptıkları cansız putların hiçbir şeye güç yetiremeyeceğini zihinlere yerleştirmeyi murad etmiştir.²⁷⁸ Tüm bu âyet ve deliller ile Allah'ın yarattığı nimetler karşısında ibret alacak olanların O'na yönelip itaat ile boyun eğen ve kulluğunda daim olan kimselerin olacağı beyan edilmektedir. Şımarık kâfirlerin ise hak karşısında nasipleri olmayacaktır.²⁷⁹

2.6.6.3. Allah'ın Geceyi Dinlenme, Gündüzü Maişet İçin Yaratması

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾

İçinde dinlenesiniz diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan Allah'tır. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütfkârdır ama insanların çoğu şükretmez.²⁸⁰

Allah Teâlâ yarattığı nimetleri beyan edip kulluğa, itaâte ve gerçek övgüye, layık tek ilahın kendisi olduğunu vurguladıktan sonra; kullarının kendisinden dua ile istediklerinin haricinde unutup istemediklerini de kendi inâmından ikram ettiğini dile getirmiştir.

Yüce Allah insanların gündüz vakti çalışarak üzerlerine çöken yorgunluk ve bitkinlik halinden ayrıca sıcaklığın hararetinden dolayı dinlenip, uyuyarak istirahat edip, yorgunluklarını atarak tekrar dinçliğe kavuşmaları için, geceyi serin ve karanlık olarak yaratan,²⁸¹ çalışarak geçimlerini temin etmek, uzak memleketlere seyahat ederken karanlığın engelini kaldırarak yollarını görebilmelerini sağlamak için gündüzü yaratanın kendisi olduğunu beyan etmektedir.

Bir başka âyette; “*Kıyâmete kadar geceyi size devam ettirse Allah'tan başka kim onu gündüz yapabilir veya gündüzü kıyâmete kadar devam ettirse Allah'tan başka kim onu gece yapabilir? Dinlenmek için geceyi, çalışıp da rızıkından aramanız için gündüzü yaratması onun rahmetindedir*”²⁸² buyurarak bunları yaratan ve birbiri ardına getirenin kendisi olduğunu yine ifade etmiştir.

“ *لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ* “ **“Fakat insanların çoğu şükretmez”**. “Allah, gecenin ve gündüzün nimetlerini saydıktan sonra; benim mahlukâta olan lütfum ve nimetim çoktur. Fakat insanlar buna şükretmezler,” mânasını ifade eden; insanlar bu durumu feleklerin zatları gereği

²⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/26

²⁷⁹ İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/206.

²⁸⁰ el-Mü'min, 40/61.

²⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/ 323

²⁸² el- Kasas, 28/ 71-73.

var oldukları ve yörüngelerinde dönmeleri sebebiyle meydana geldiğini düşünüp, Allah'tan olduğuna inanmazlar veya bunların devamlı olması sebebiyle kıymeti bilinmez, yorumu yapılmaktadır.²⁸³ Kimi de bu durumu insanların mahlûkata karşı olan nimetin sahibi olarak Allah'ı hakıyla bilmemeleri veya nimetin şükürünü yerine getirmekten gafil olmaları veya insanlar olarak nankörlük sebebiyle gereği gibi şükretmemeleri şeklinde yorumlamıştır.²⁸⁴

2.6.6.4. Allah'ın Hayvanları Çeşitli Menfaatler İçin Yaratması

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٩﴾

*Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır.*²⁸⁵

Allah Teâlâ insanı yoktan var ettiğini, yeryüzünü yarattığını, gökyüzünü kubbesiz olarak diktiğini, gökten ve yerden kendileri için rızık tayin ettiğini, geceyi dinlenmek gündüzü ise çalışmak için yarattığını beyan ettikten sonra, daha nice sayılması imkânsız nimetler yarattığını beyan buyurmuştur. Bunlara karşı insanın nankörce davrandığını da dile getirmiştir²⁸⁶ Bu nimetleden bir diğeri de hem binek olarak kullanılan, hem etlerinden ve sütlerinden faydalanılan, hem de yünleriyle giysiler yapılan ve daha nice sayamadığımız faydaları olan hayvanları emrimize mûsâhhar kılmıştır.

Bu durum yüce kitabımızda şöyle açıklanmaktadır; “Allah size hem binmeniz hem etinden yemeniz, hem sütünden içmeniz için hayvanları yarattı.²⁸⁷ “Kimisiyle gerek savaş gerek içinizden ihtiyaç duyduğunuz şeyleri karşılamak ve gerekse uzak beldelere gitmek için, kimisini de hem kesip etini yemeniz hem sütünü içmeniz hem de üzerindeki kılları kesip kendinize yatak, döşek, yazın sıcağından ve savaş için korunaklı elbise ve bunun gibi ihtiyaç duyulan şeyleri yapmanız için yarattık.²⁸⁸

Aynı zamanda insanlardan cüsse olarak çok daha büyük, kuvvetçe daha üstün, ağırlık olarak çok daha kaba olan hayvanların kendilerinden faydalanan insanlara hatta çocuklara itaat edip boyun eğmesi de Allah'ın insanoğluna bahsettiği bir lütuftur. Bu durum yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir “Onlara kudret ellerimizin yaptığı ve kendilerinin de bunlara sahip olduğu hayvanlar yarattık. Onları kendilerine itaatkâr yaptık. Kimisine

²⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/325

²⁸⁴ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/40

²⁸⁵ el-Mü'min, 40/79.

²⁸⁶ el- İbrahim, 14/34.

²⁸⁷ el- Mü'min, 40/79.

²⁸⁸ en- Nahl, 16/80-81.

binerler, kimisini de yerler. O hayvanlardan insanlar için faydalar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?²⁸⁹

Müfessirlerimizden kimi, hayvanları menfaatlerinin türüne göre kategorilere ayırıp; Binek olarak develerin, etini yiyip, sütünü içip tarlaları sürmek için inekler ve öküzlerin; tüylerinden elbiseler, yatak, döşek yapmak için faydalanılan hayvanların ise koyunlar ve keçilerin olduğunu ifade ederken²⁹⁰ kimi de bununla develerin kastedildiğini, zira develerin hem binek hem de savaş için kullanıldığını dile getirmiştir.²⁹¹

Kimi ise sayılan bu menfaatler ile iki mânanın kastedildiğini, bunların:

1) Allah Teâlâ sizi yoktan var edip üstüne bu kadar nimet verdikten sonra ne kadar da az şükrediyorsunuz.

2) Allah Teâlâ, bu nimetleri kendisi için değil, kulları için yarattığını; bunlarla birlikte denizde ise gemilerle hem yüklerini taşıma hem de uzak yerlere seyahat etme ve daha birçok yönden ihtiyaçlarının karşılandığını beyan eder.²⁹²

وَأَلَّكُمْ فِيهَا مَنَافِعَ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾

Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır; gönüllerinizdeki bir ihtiyaca onlar vesilesiyle ulaşırsınız, onlarla ve gemilerle taşınırsınız²⁹³.

Günümüzde İnsanların hem yüklerini hem de uzak diyarlara kolayca seyahatlerini gerçekleştirdikleri karada tonlarca yükü taşıyan büyük araçlar, trenler olduğu gibi denizde devasa gemiler, gökyüzünde de uçaklar vardır. Bunlar Allah'ın bizlere takdir etmiş olduğu büyük lütuflardır.

“Onlarda sizin için menfaatler” cümlesinden maksat, yaratmış olduğu hayvanlardan et süt gibi yeme, içme, deri ve yünlerinden hem bedeni örtme hem de yazın sıcağı ve kışın soğuk havasından korunma ve barınma, ayrıca binek olarak seyahat etme gibi ihtiyaçlar kastedilmektedir²⁹⁴

2.6.6.5. Allah'ın İnsanı Evreler Hâlinde Yaratması

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لَتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا أَجْلاً مُسَمًّى وَالْعَلَّامُ لَكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

²⁸⁹el- Yâsin,36/ 71-73.

²⁹⁰İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 37/53.

²⁹¹Ebü'l- Kâsım Mahmûd b.Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûnîl'Ekâvîl Fî Vucûhi't-Tevîl*, Çeviri: Komisyon, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,2018) 5/1078

²⁹²Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/96

²⁹³el-Mü'min,40/80.

²⁹⁴Beydavi, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/47.

Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır, ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlanıncaya kadar sizi yaşattır. İçinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız. {67}

Daha önceki âyetlerde âfâkî (dış) deliller anlatıldıktan sonra bu âyeti kerimede de enfûsî yani insanın meydana geldiği merhaleler ve yaratıldığı madde anlatılarak insanın oluşumundaki Allah'ın yaratma sıfatı bizlere beyan buyurulmaktadır.

İnsan meniden ve hayız kanı olan yumurtadan meydana gelmektedir. Bu kan da gıdalardan oluşmakta, gıdalar ise ya hayvansal ya da bitkiselidir. Hayvanların yaratılışı da tıpkı insanın yaratılışı gibidir. Sonuç olarak her şeyin ilki bitkidir. Bitki ise topraktan meydana gelmiştir. O halde insanın menşei topraktır. Bu sebepten dolayı Allah Teâlâ: “*Sizi topraktan yarattık*”²⁹⁵ buyurmuştur. Sonra meni ile ana rahminde cenin olarak meydana gelip merhale merhale geliştikten sonra, muayyen duruma gelince insanın dünyaya gelmesi gerçekleşir. Sonrasında Allah Teâlâ insan hayatının üç çağ olduğunu beyan edip bunların çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık çağı olduğunu açıklamaktadır.²⁹⁶

Müfessirler de bu çağlar hakkında farklı yorum yapmıştır. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim:

- 1) Çocukluk: İnsanın büyümeye, gelişmeye ve gürleşmeye başladığı dönem.
- 2) Gençlik: İnsanın gücünün ve kuvvetinin yerinde olduğu dönem ki “*güçlü ve kuvvetli çağa erişesiniz*” âyetindeki mâna da buna tekabül etmektedir.
- 3) İhtiyarlık: Bu çağ ise tıpkı çocukluk çağı gibi acizlik, noksanlık, zayıflık durumlarının başgösterdiği çağdır.²⁹⁷ Kimi bu merhaleleri tamamladıktan sonra, kimi de bu merhaleleri tamamlamadan cenin halinde veya gençlik halinde iken ömrü son bulmaktadır.²⁹⁸ Ömrünü tamamlamak, yani eceli müsemam diye nitelendirilen ecel ki bu, muayyen bir ecel ve kıyâmet olarak iki şekilde gerçekleşir.²⁹⁹

Te'vîlât'ta ise bu çağlar şöyle açıklanmıştır:

- 1) Çocukluk Dönemi: Acziyet ve noksanlık içermektedir.
- 2) Gençlik Dönemi: Bu dönem insanın son derece güçlü kuvvetli olup en mükemmel çağa ulaştığı dönemdir. Bu durum bünye, akıl ve diğer bütün organlarda güçlü bir yapı olarak kendini hissettirir.

²⁹⁵el- Mü'min 40/67.

²⁹⁶er- Rûm, 30/45.

²⁹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l ğayb*, 19/328

²⁹⁸el-Hac, 22/5.

²⁹⁹ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/43

3) İhtiyarlık Dönemi: Bu dönem ise tekrar çocukluk gibi acziyet ve noksanlıktan ibarettir.³⁰⁰

Allah Teâla insanın yaratılması ve evrelerini açıklarken, onun daha önce hiç yokken yaratıldığını, ana karnındaki bu merhalelerin ise; akıtılan bir meniden sonra kan pıhtısından, sonra şekil vermesinden, sonra onlardan dişi ve erkek olarak cinsiyet takdir etmesinden bahsedip, hiç yokken var ettiği insanı, öldükten sonra da diriltmeye kadir olduğunu³⁰¹ dile getirmiştir

İnsanoğlunun yaratıldıktan sonra kibirlenip kendini üstün görmesine, yaratana inkâr etmesine, hatta öldükten sonra dirilişi yalanlamasına karşın, Allah Tealâ'nın hem insanoğlunun hiç yokken ilkten yaratıldığını, hem de maddesinin meni olduğunu beyan ederek insanın ne kadar aciz bir varlık olduğunu hatırlatmak için bunları misal getirdiği şekilde yorum yapılabilir. Bu durum yüce kitabımızda şöyle açıklanmaktadır. *“İnsan görmedi mi biz onu bir damla meniden yarattık da bir de bakmışsın ki bize apaçık bir düşman olmuş. Allah, yaratılışını unutan insanı misal vererek “Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?” sorusuna karşın “Onu ilk defa yaratan diriltecek. O, yaratmayı en iyi bilendir.”*³⁰²

*“Bize dünya hayatı haricinde bir şey yoktur. Yaşarız, ölürüz. Bizi zaman yok eder. Onların bu konuda bilgileri yoktur. Onlar ancak zan üzereler”*³⁰³ De ki: Allah sizi diriltir sonra öldürür sonra sizi kendisinde şüphe olmayan kıyâmet gününde toplar. Fakat çoğu insan bunu bilmez³⁰⁴ *“Gerçekten biz bir kemik yığını veya ufalanıp toz olduğumuz zaman mı yeni bir dirilişle diriltileceğiz? De ki: İster taş olun ister demir veya gönüllerinizde büyüttüğünüz bir yaratık. Kim bizi geri döndürebilir? De ki: İlkini sizi yoktan var eden. Başlarını sana sallayarak diyecekler ki: Ne zaman? De ki: Umulur ki çok yakın zamanda*³⁰⁵ şeklinde cevap verilmiş ve iddiaları geçersiz kılınmıştır.

2.6.6.6. Allah'ın İnsanı En Güzel Rızıklarla Donatıp Fiziki Güzellik Bakımından Diğer Canlılardan Üstün Kılması

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٦٤)

³⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/88

³⁰¹ el-Kıyâme 75/ 37-40.

³⁰² el- Yâsin, 36/ 77-79.

³⁰³ el- Câsiye, 45/ 24.

³⁰⁴ el- Câsiye, 45/ 26.

³⁰⁵ el- İsrâ, 17/ 49-51.

*Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte rabbiniz olan Allah; âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir.*³⁰⁶

Allah Teâlâ, yeryüzünü karargâh kılıp gökleri kubbesiz olarak diken âlemin yegâne sahibi olduğunu beyan etmiş, insanı ise yeryüzünün halifesi olarak yarattığını dile getirmiştir.³⁰⁷ Yaratmış olduğu insanoğlunu diğer tüm mahlûkattan farklı olarak, endam güzelliği, fiziki mükemmelliği, akıl, maharet gibi birtakım üstün meziyetlerle donatması yönüyle üstün kılmış, en güzel nimetleri de insana takdir buyurmuştur. Bu ise yegâne ilahın kendisi olup her şeyi dilediği gibi yarattığının her şeye gücünün yettiğinin tezahürüdür.³⁰⁸

Te'vîlât'ta "*Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden*" cümlesine; "yeryüzünün hayat kaynağı ve geçim adına gerekli nimetleri temin etmek için yaratıldığını, göklerin ise üst üste ve direksiz halde kubbe olarak takdir edilip üzerlerine düşmesinden emin kılındığı, yer ile gök arasında mesafe olmasına rağmen mahlûka verilen nimetlerin büyük bölümünün gökten indirildiği ve bu düzeni yaratanın Allah (c.c.) olduğu" yorumu yapılmıştır.

"Size şekil veren" cümlesine ise:

a) "*Allah'ın vahdaniyeti ve ilahlığına delalet etmesi bakımından sağlam yaptı*".

b) "*Sizin yüzlerinizi diğer canlılar gibi yere eğdirmeyip güzel suretler vermesi ve dik tutması bakımından farklı kıldı*" mânası verilmiştir.

"Sizi temiz ve güzel şeylerle rızıklandıran" ise:

"Yeryüzünden yumuşak, temiz, güzel nimetler ve meyveler ile sizi rızıklandıran, diğerlerini ise hayvanlara rızık olarak takdir eden, böylelikle hayvanlar ile sizin rızıkınızı taksim eden" mânasındadır.³⁰⁹

Beydâvî ise:

"Yeri, göğü yaratması" "Allah'ın ulûhiyet ve rububiyetini ispat eden, fiillerdendir.

"İnsanın güzel sûretli olması" ise:

a) *Endam güzelliği*

b) *Vücudunun tamamıyla kıllı olmaması*

c) *Azalarının tenasübü*

d) *Çeşitli sanat eserleri meydana getirmesi*

e) *Kemalâta ulaşması şeklinde yorum yapmıştır.*

³⁰⁶ el-Mü'min,40/64.

³⁰⁷el- Bakara, 2/30.

³⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/327

³⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*,13/84.

İşte Rabbiniz budur, tüm güzel övgüler ona layıktır³¹⁰

وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَيَّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾

Allah size kanıtlarını gösteriyor. Allah'ın kanıtlarının hangisini inkâr edebilirsiniz?³¹¹

Böylece Allah size delillerini gösterirken siz Allah'ın hangi âyetini, (delilini) inkâr edebilirsiniz? Burada sorulan soru, inkâr-ı istifhami cihetinde sorulmuştur. Müfessirlerimizin geneli bu konu hakkında: “Allah Teâlâ'nın Akıl sahibi insanınlar göze görülür bu nimetleri inkâra mahal bırakmayacak şekilde açık ve seçik olarak gösterdiği” şeklinde yorum yapmıştır. Nitekim Rahman Sûresi'nde Allah'ın nimetleri sayılarak her nimetin peşi sıra “O halde bu nimetlerin hangisini inkâr edebilirsiniz”³¹² meâlindeki âyet-i ile insanların gözle görülen bu nimetlerin inkârının aklîselime aykırı bir durum olduğunu vurgulamıştır.

2.7. Peygamber Tasavvuru

2.7.1. Peygamberlik Kesbi Değil Vehbidir

رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿١٥﴾

O'nun dereceleri yüksektir, arşın sahibidir; buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir.³¹³

Allah Teâlâ, insana akıl nimetiyle birlikte muhakeme kabiliyeti de vermiş, onları birtakım görevlerle sorumlu tutmuştur. Bu konuda onlara rehberlik edecek kitaplar, önderlik edip yol göstererek örnek olacak Peygamberler göndererek insanlara destek olmuştur. Peygamberler tebliğ, teşri ve tebyin görevi gereği, bir taraftan insanları hakka davet ederken diğer taraftan kitaptaki ilahi buyrukları açıklamış; onların ibadet yönüyle pratik uygulamalarını kavmine göstermiş, emir ve buyrukların nasıl hayata yansıtacağı konusunda önderlik yapmışlardır.

Haddizatında Allah (c.c.) üzerine, Peygamber ve kitap göndermek zaruri bir durum değilse de inkârcıların âhirette mazeretleri olmaması için her topluluğa uyarıcı, müjdeleyici, hakka davet edici Peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Böylelikle Peygamberimiz (s.a.v.) Dönemi'ndeki müşriklerin “Bizden önceki iki topluluğa kitap indirilmişti, biz ise onların öğretilerinden habersizdik” veya “Bize kitap getirilseydi onlardan daha doğru olurduk.”³¹⁴ Şeklindeki mazeretleri geçersiz kılınacaktır.

³¹⁰ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/42.

³¹¹ el-Mü'min,40/81.

³¹²er- Rahmân 78/16.

³¹³ el-Mü'min,40/15.

³¹⁴el- En'âm 6/156-157.

Allah Teâlâ Peygamberleri birtakım sıfatlarla koruma altına almış. Onları hem günah kirinden muhafaza etmiş hem de üstün ve erdemli meziyetlerle donatmıştır. Bunlar:

Sıdk: Doğru sözlü olmak

Emanet: Emanete riâyet etmek

Fetanet: Zeki ve akıllı olmak

İsmet: Günahattan arınmış ve korunmuş olma

Tebliğ: Allah Teala'dan verilen görevle tebliğ vazifesini yerine getirmeleri.

Allah Teâlâ (c.c.) her Peygamber'e Peygamberliğini ispat sadedinde birtakım mucizeler taktir etmiştir. Mucize; olağanüstü olayların, olağandışı olarak gerçekleşmesidir. Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması,³¹⁵ Hz.Mûsâ'nın Kızıldeniz'i yararak kendisiyle birlikte inananları kurtarması, Asâsı'nın ejderhaya dönüşüp sihirbazların yaptıkları sihirleri yalayıp yutması gibi dokuz mucizesi, Hz. İsa'ya ölüleri diriltme, alaca hastalığını tedavi etme, kör olmuş gözlerin görmesini sağlaması gibi daha pekçok mucizeler Allah Teâlâ'nın Peygamberleri desteklemesi, Peygamberler'in de peygamberliğinin nişanesidir.

Peygamberlerden kimi kral idi, Hz. Davut ve Hz. Süleyman gibi. Kimi kralın müşaviri, Hz. Yusuf gibi. Kimi büyük kavimlere gönderilmiştir. Kimine özel kitap ve sahife verilmiştir. Kimisine geçmiş peygambere verilen kitap ve şeriatı devam ettirme görevi verilmiştir. Bunlara Nebi ismi verilip, kendine özel kitap ve sahife verilenlere Nebi ismiyle birlikte Resul ismi verildiği rivâyet edilmiştir.

Kimi peygamberler Ululazm olarak bilinir ki bunlar: Hz Nuh, Hz İbrahim, Hz Mûsâ, Hz İsa ve Hz Muhammet (s.a.v)'dir. Peygamberlere verilmiş olan dört büyük kitap olarak bilip inandığımız kitaplar da vardır. Bunlar; Zebur Hz Davud (a.s)'a, Tevrat Hz Mûsâ (a.s)'a, İncil Hz İsa (a.s)'a, Kur'ân ise Hz Muhammet (s.a.v.) 'e verilmiştir. Ayrıca kendisine sahife verilmiş peygamberlerimiz de bulunmaktadır.

Her peygamber geçmiş peygamberi ve hak olan kitaları tasdik edip gelecek peygamberi de bildirir. Hz İsa da kendisinin Allah'ın göndermiş olduğu peygamberi olup, kendisinden önceki kitapları tasdik edip ve kendisinden sonra da Hz Muhammet (s.a.v.)'in geleceğini müjdelemiştir³¹⁶ Peygamberimiz (s.a.v.)'e yönelik olarak da yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de "Muhammed hiçbir kişinin babası değil fakat Allah'ın Resulü'dür ve peygamberlerin sonuncusudur"³¹⁷ buyrulur Hz. Peygamberimiz (s.a.v)' in sonuncu peygamber olduğu açıklanmıştır.

³¹⁵el- Enbiya, 21/68-69.

³¹⁶es- Saf,61/6.

³¹⁷el- Ahzâb, 33/40.

"رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ" Şimdi "**dereceleri yüksek arşın sahibi** " cümlesi hakkında, müfessirlerimizin aşağıda vermiş olduğu mânaları inceleyelim.

Fahredden er-Râzî: *Cennette peygamber ve veli kullarının derecelerini yükseltmesi veya mahlukatın ilim veya ahlak yönünden derecelerini birbirinden farklı kılması, böylelikle kimisi imandan yoksun suflî, kimisi de iman ve ilim yönüyle ulvî derecede üstün kılınması*³¹⁸, şeklinde yorumlamıştır.

Nesefî: "*Gökleri birbiri üstüne yüksekten veya kulların dünyadaki makamlarını veya cennetteki konaklarını yükselten*", şeklinde mâna vermiş³¹⁹

Kadı Beyzâvî: "*Mahlukâtın mertebeleri veya meleklerin arşa kadar yükselmeleri, sevap dereceleri veya gökler*" şeklinde mâna vermişir³²⁰

"يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ" "**Kavuşma günü hakkında uyararak için emrinden dilediğine vahyi indirir**". Burada anlaşılması gereken en önemli konu peygamberlik çalışmayla elde edilecek bir şey değildir. Allah (c.c) bu görevi ancak dilediği kişiye verir ve onu görevli kılar. Hz. Mûsâ' yı Firavun kavmine³²¹ Hz. Hud'u Ad kavmine³²², Hz. Salih'i Semûd kavmine³²³ Hz. Nuh, Hz. Lût ve daha birçok peygamberi seçmiş ve kavimlerine uyarıcı olarak göndermiştir.

"لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ" "**Kavuşma günü**"'nden maksat ruh ile beden veya Allah ile kullar veya sema ile yer ehli veya putlar ve puta tapanlar olarak yorum yapılmış.³²⁴ Kimi müfessir Hz. Âdem'den en son kişiye kadar herkesin biraraya gelip buluşacakları gün³²⁵ olarak yorumlarken kimisi de İbn Abbas'dan gelen rivâyeti baz alarak "*kıyâmet gününün isimleridir*" şeklinde mâna vermiştir.³²⁶ Kimi ise "kul ile dünyada yaptığı amellerinin biraraya gelmesi" şeklinde yorum yapmıştır.³²⁷

2.7.2. Peygamberlerin Allah'ın Koruması Altında Olması

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ (٥١)

Elbette biz, hem dünya hayatında ve inanmış kişilere yardım ederiz.³²⁸

³¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/266.

³¹⁹ Nesefî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*, 9/153.

³²⁰ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/19.

³²¹ eş-Şuâra, 26/22.

³²² el-Â'râf, 7/65.

³²³ el-Â'râf, 7/73.

³²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/269

³²⁵ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/20.

³²⁶ Süyûtî, *Ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, 13/35

³²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/29

³²⁸ el-Mü'min, 40/51.

Allah Teâlâ, peygamberin ve ona tabi olan inananların hem dünyada hem âhirette yardımcısı olacağını vaad etmiştir. Bu durum dünyada iken peygamberleri mucize ile destekleyerek veya onlara zafer vererek, gerek peygamber hayatta iken gerekse vefatından sonra inkârcıları helâk ederek desteklemesi, âhirette ise peygamberin ve inananların dercelerini yükselterek âkıbet bakımından onları üstün kılıp,³²⁹ ebedi saadet olan cenneti ile mükâfatlandırması mânasında yorumluyoruz.

Nitekim bunun örnekleri çoktur. Misal verecek olursak: Firavun'un Hz Mûsâ'yı rezil etme niyetiyle tüm sihirbazları halkın önünde toplaması üzerine, Allah Teâlâ 'nın Hz Mûsâ'ya vermiş olduğu Asâ ile tüm sihirbazların ortaya koymuş oldukları sihirlerini iptal etmesi.³³⁰ Daha sonrasında ise Firavun ve kavmi Hz.Mûsâ ve ordusunu yakalamak için peşlerine düştüğü sırada Hz Mûsâ Asâ'sını Kızıldenize vurarak yol açması, böylece Hz. Mûsâ ve taraftarları karşıya geçip de Firavun ve ordusu henüz denizin ortasında iken hepsini suda boğması,³³¹ Hz. Nuh'u ve inananları gemiyle selamete çıkarıp inkârcıları suda gark etmesi³³² Hz Hud'u Âd kavminden kurtararak inkârcıların kökünü kazınması³³³ Hz.Salih'i Semûd kavminden kurtararak inkârcıların şiddetli sarsıntıyla helâk etmesi³³⁴ Hz. Lût'u kavminden koruyarak inkârcıları azap yağmuruyla helâk etmesi, Hz Şuayb'ı medyen kavminden kurtararak inkârcıları şiddetli sarsıntıyla helâk etmesi³³⁵ Nemrut'un Hz. İbrahim'e karşı: “ *O'nu ateşe atın da ilahlarınızı destekleyin* “ sözü üzerine Allah Teâlâ'nın: “*Ey nar! İbrahim'e soğuk ve güvende ol*” emri gereği ateşin gül bahçesine dönüşmesi ve ona tuzak kurmak isteyenlerin tuzaklarını boşa çıkarması.³³⁶

Son olarak peygamberimiz Hz. Muhammet (s.a.v) için de “Hani kâfirler seni tutup bağlamak veya öldürmek veya seni (yurdundan) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı, Allah onların kurdukları tuzakları boşa çıkarıyordu”³³⁷ meâlindeki âyeti kerimeden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in koruma altında olduğu, bunun benzeri durumun Sevr Mağarası'nda da cereyan ettiğini, öyle ki; Hz. Peygamber (s.a.v.) ve arkadaşı Hz. Ebubekir onları takip eden müşriklerden korunmak için mağarada saklandığı, müşriklerin ise mağaranın önünde iken başlarını eğseler Hz. Peygamber'i ve arkadaşını göreceklere kadar yakın olmaları anında Hz. Ebubekir'in endişelenmesi üzerine Hz Peygamber: “*Asla endişelenme, Allah bizimle beraberdir*”sözü ve Allah'ın onların üzerine güven ve huzur indirip, onları görünmez

³²⁹el- Mü'min, 40/77-78.

³³⁰el- Yunus, 10/ 81.

³³¹et- Tâ-Ha,20/77-78.

³³²el- Hûd 11/ 40.

³³³el- A'raf, 7/ 72.

³³⁴el- A'raf, 7/ 78.

³³⁵el-A'raf, 7/ 91.

³³⁶el- Enbiya, 21/ 68-70.

³³⁷el- Enfâl, 8/ 30.

ordularıyla desteklemesi³³⁸ gibi örneklerle anlaşılıyor ki ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz Muhammet (s.a.v.)' e kadar tüm peygamberler Allah tarafından korunmaktadır.

“Allah'ın yardımı” cümlesiyle kastedilen mâna hakkında müfessirlerimizin farklı görüşlerini sıralayacak olursak:

Te'vilat kitabının sahibi Mâtürîdî, “Allah Teâlâ'nın peygambere ve ona tabi olanlara karşı dünyadaki yardımı”, dünyadaki deliller ile mü'minleri destekleyip, peygamberin sihircilik ve yalancılık ile suçlandığı halde O'na itaat ile dinlerini korumaları. Samimi olanla olmayanı ayırt etme hususunda yardımcı veya imtihan sebebiyle başlarına sıkıntı gelse de akibet bakımından zaferin inananların olması veya bu dünyada bereket ve nimetler vererek onları desteklemesidir. “Âhirette peygambere yardımı”, inkârcıların küfrüne, melekler ve peygamberlerin şahitlik etmesi, inkârcıların uzuvlarının ise kendilerinin aleyhine şahitlikte bulunması.³³⁹ Nitekim peygamberlerin kavimlerine şahit olacağı ve peygamberimiz Hz Muhammed (s.a.v.)'in ise tüm insanlara şahit olacağı³⁴⁰ Kur'ân'da vurgulanmaktadır³⁴¹ şeklinde yorum yapmıştır.

Beydavi ise; “dünyadaki yardımı”, deliller göstermek, zafere ulaştırmak, düşmanlardan intikamın alınması, “âhirette yardımı” ise peygamberlerin, meleklerin ve mü'minlerin onların aleyhine şahitlik etmesidir “ şeklinde yorumlamış.³⁴²

Er-Râzî ise, “dünyadaki yardımı” şöyle yorumlamıştır: Delil ve mucize ile peygamberleri üstün kişiler kılıp sonraki ümmetlerin de onları iyilikle yâd etmesidir. Her ne kadar bu dünyada başlarına sıkıntı gelse de bu durum onların cennette makamlarının yükseltilmesine vesile olacaktır.³⁴³ Ayrıca bu dünyada peygamberlere ve inananlara karşı yapılan zulmün karşılığının inkârcılara kat kat tattırılması ile intikamlarının alınmasıdır. Bu ise Allah Teâlâ'nın helâk etmek istediği kavmin başına düşmanlarını mûsâllat ederek onların elinden intikamını alma şeklinde de olabilir. Bu duruma misal olarak “geçmiş peygamberlerden Yahya (a.s.) ve Zekeriyya (a.s.)'ın öldürülmesine karşılık Allah Teâlâ'nın Buhtınasr'ı başlarına mûsâllat etmesi ve onun eliyle inkârcıları helâk etmesi” gösterilebilir. Âhirette ise bu yaptıkları aleyhlerine suç olarak yüzlerine vurulacak.³⁴⁴

³³⁸et- Tevbe, 9/ 40.

³³⁹el- Yâsin, 36/65; el-Fussilet 41/20-21.

³⁴⁰en- Nisâ, 4/ 41.

³⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/71.

³⁴² Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/35

³⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/315

³⁴⁴ İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/226

Müfessirlerimizden İbn Kesir ise “Allah’ın yardımı”, “O’nu inkâr edip öldüren kavimleri helâk etmesidir” şeklinde yorum yapmıştır³⁴⁵

“يَوْمَ يُقَوْمُ الْأَنْهَاءُ” “**Şahitlerin kalkacağı gün**”: Allah Teâlâ’nın âhireti “şahitlerin kalkacağı gün” olarak nitelendirmesi müfessirlerimiz tarafından farklı yorumlanmış, kimi müfessirimiz, *âhirette şahit olarak bulunacak olan melekler, peygamberler ve mü’minlerdir*³⁴⁶ derken kimisi de “peygamberler ve hafaza melekleri şahitlik yapacaktır”³⁴⁷ şeklinde yorumlamıştır.

Müfessirlerimizden er-Râzî ise “âhirette meleklerin, peygamberlerin ve mü’minlerin şahit olacağı”³⁴⁸ şeklinde mâna vermiştir.

2.7.3. Peygamberlere Kitap Verilmesi

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ وَأَوْرَثْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ (٥٣) هُدًى وَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ (٥٤)

*Andolsun biz Mûsâ’ya hidâyet vermiş; İsrâiloğulları’nı da akıl iz’an sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere (gelen) kitaba mirasçı kıldık.*³⁴⁹

Yüce Allah (c.c.) peygamberlere ve O’na inanan mü’minlere yardım edip onları koruyacağını beyan ettikten sonra, sanki bunun örneği olarak “Yol gösterici olarak Hz.Mûsâ’yı kitap ve mucizelerle birlikte Firavun ve kavmine (İsrailoğullarına) gönderdik de onlar da ona inanmadılar ve eziyet ettiler. Bu sebeple biz de onları helâk ettik.” misalini getirdiği kanaatindeyiz. Burada Hz.Mûsâ’ya vermiş olduğu “**hüda**” ise “din hususunda yol gösterici mucizeler, kitap ve sahifeler” mânasına geldiği, “**İsrailoğullarına varis kılınan miras**” ile de “Tevrat”ın kastedildiği yorumu yapılırken, *Tevrat’ın yol gösterici ve hatırlatıcı sıfatlarıyla birlikte zikredildiği, söylenmiştir.*³⁵⁰

Kimisi de “**hüda**”nın “tevhîdi ve İslam’ı verdi” veya “Ona nübüvveti ve risaleti verdi.” mânasına geldiği, “**onlara bırakılan miras**” ile de “Tevrat’ı veya onunla birlikte israioğullarına gönderilmiş olan İncil ve Zebur kastedilmiş olabileceğini”, bu kitapların “hüda” olarak adlandırılmalarının ise, dinde unutulmuş şeyleri tekrardan hatırlatıcı ve akıl sahiplerine öğüt verici olmaları sebebi ile bu isimle anıldığı yorumu yapılmıştır³⁵¹

³⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur’ânîl-Azîm*, 3744

³⁴⁶ Beydavi, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/35

³⁴⁷ Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl*, 9/183

³⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 19/316

³⁴⁹ el-Mü’min,40/54.

³⁵⁰ Beydavi, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/37

³⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*,13/73.

Beydavi ise, “**hüda**” kelimesine “*din konusunda yol gösteren mucizeler, sahifeler ve hükümler*” mânasını vermiştir.

Er-Râzî ise; “**hüda**” ya “*Hz. Mûsâ’ ya verilen dünya ve âhirette faydalı olacak pek çok ilim, peygamberlik, Tevrat veya Firavun’un tuzaklarını iptal eden deliller (mucizeler) olacağı, veya Tevrat kültürünün nesilden nesile devam edip kendine uyanları dosdoğru yola iletmesi sebebiyle Tevrat’a veya bu kitapla birlikte Zebur ve İncil kitaplarının hepsine verilen ad*” şeklinde yorum yapmıştır. “**Hüda ve zikra**” arasındaki mâna farklılığına ise “**hüda**”, “*bir şeye rehber ve delil olan şey*” derken “**zikra**”; “*önce unutulmuş şeylerin hatırlanması ve akıl sahiplerinin düşünerek öğüt alması,*” mânasını vermiştir.³⁵²

2.8. Melek Tasavvuru

Melek kelimesi, Sami grubundan olan Ugaritçe, Habeşçe, İbranice ve Arapça dillerinde “*göndermek*” anlamına gelen “l’ek” kökünden gelmekte olup “*elçi haberci; güçlü, kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten*” mânalarına gelmektedir.³⁵³

İslam inancında Melek, nurani nitelikte olup duyularla algılanamayan, farklı sûretlere girebilen varlıklardır. Melekler, insanlardan ve cinlerden farklı olarak nurdan yaratılmışlardır.³⁵⁴ Yemezler, içmezler, uyumazlar, cinsiyetleri yoktur. Müşriklerin, dişilik izafe edişleri ve Allah’ın kızları oldukları şeklindeki iddiaları Kur’ân-ı Kerim tarafından bizzat reddedilmiştir.³⁵⁵ Melekler görevleri icabı güçlü, iri yapılı olup,³⁵⁶ birden fazla kanatları³⁵⁷ ve elleri vardır.³⁵⁸ Hz. Âdem’in yaratılışından önce mevcut buldukları, Allah Teâlâ’nın hitabına mazhar oldukları, bizzat onunla konuştukları anlaşılmaktadır.³⁵⁹

Kâinatta sayamayacağımız kadar melek vardır. Genel olarak meleklerin görevi Allah Teâlâ’nın emir ve buyruklarını yerine getirip asla onun emirlerine asi olmamaları,³⁶⁰ O’nu hamd ile tesbih ve takdis, noksan sıfatlardan tenzih etmeleri,³⁶¹ peygambere salat ve selam getirmeleri,³⁶² mü’minler için dua ve istiğfarda bulunmaları³⁶³ gibi davranışlardır. Bunun dışında Kur’ân-ı Kerim’de isimleri ile birlikte görevleri sayılan melekler de vardır.

³⁵² Râzî, *Mefâtîhu’l ğayb*, 19/317

³⁵³ T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, melek md (Ankara, 2004), 29/37.

³⁵⁴ Müslim, “İman”, 37.

³⁵⁵ es-Saffat, 37/149-150.

³⁵⁶ en-Necm, 53/5.

³⁵⁷ el-Fâtır, 35/1.

³⁵⁸ el-En’âm 6/93.

³⁵⁹ el-Bakara, 2/30-34.

³⁶⁰ et- Tahrîm, 66/6.

³⁶¹ el- Bakara, 2/30.

³⁶² el- Ahzâb, 33/56.

³⁶³ el- Mü’min, 40/7-9.

Kur’ân-ı Kerim’de dört büyük melek olarak bilinen Cebrail, Mikail, Azrail, İsrâfil (a.s.)’a yer verilmiş olup, bunların başında kendi adıyla üç kere zikredilen ³⁶⁴, çeşitli âyetlerde “ruh” veya” resul “ gibi sıfatlar ile anılan, peygamberlere vahiy getirmekle görevli olan Cebrail (a.s.) gelir. Diğer, bir âyeti kerimede ismi ile anılan,³⁶⁵ kâinatın olaylarını sevk ve idare etmekle görevli aynı zamanda rızık ve rahmet meleği olarak da vasıflandırılan Mîkâil (a.s.) diğer bir melek, çeşitli âyetlerde sıfatı “melekü’l-mevt”³⁶⁶ olarak geçen ve görevi eceli gelenlerin ruhunu kabzetmek olan, zayıf hadislerde geçtiği üzere ismi “Azrâîl”(a.s.)olarak bilinen melek, sonuncusu ise kıyâmetin kopması ve âhiretin başlaması sırasında sur’a üfleyen ve yeniden dirilişi haber veren bir çağrı ile görevlendirilmiş olan, adı Kur’ân-ı Kerim’de geçmemekle birlikte bu meleğin isminin “İsrâfil” olduğu bilinip, büyük melekler arasında sayıldığı hadislerden anlaşılan melektir.³⁶⁷

Dört büyük meleğin dışında Kur’ân-ı Kerim’de adı veya sıfatı geçen melekler de vardır. Bunlar:“el melaiketü'l mukarrebun”³⁶⁸ olarak isimlendirilen ulûhiyet makamına yakın olan,“arşı taşıyan veya arş’ın çevresinde bulunan” sıfatlarıyla anılan melekler,³⁶⁹ bunun dışında, insanların söz ve fiillerini kayda geçiren ve Kur’ân-ı Kerim’de “kirâmen kâtibin” “(değerli kâtipler)”³⁷⁰ olarak bilinen ve “rakîbun atîd” (her an gözetleyiciler)³⁷¹ olarak da nitelendirilen yazıcı melekler; ayrıca muâkkıbat (takipçiler)³⁷² olarak vasıflandırılan insanları önden ve arkadan takip ederek koruyan hafaza (koruyucu)³⁷³ melekleridir. Bunların dışında Kur’ân-ı Kerim’de isimleri “Hâzin” olarak geçen âhirette cennete girecek mü’minleri selamlayacak olan ismi Rıdvan olarak da bilinen, Cennet bekçileri olarak vasıflandırılan melekler ile cehennemlikleri tahkir edecek olan Cehennem bekçileri olarak sıfatlandırılan aynı zamanda cehennem meleklerini temsil eden melek olarak da bilinen ismi Mâlik olarak geçen meleklerdir.³⁷⁴

2.8.1.Meleklerin Mü’minlere Duası

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾

³⁶⁴el- Bakara, 2/97-98; et-Tahrim 66/4.

³⁶⁵el- Bakara 2/98

³⁶⁶es Secde 32/11.

³⁶⁷ Müslim, “Salâtü’l-müsafirîn”, 200

³⁶⁸en- Nisâ 4/172.

³⁶⁹el- Mü’min, 40/7; el-Hâkka, 69/17.

³⁷⁰el- İnfitar, 82/11.

³⁷¹el- Kaf, 56/18.

³⁷²er- Ra’d, 13/10-11.

³⁷³el- En’âm, 6/61.

³⁷⁴ez- Zuhruf, 43/77.

Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve mü'minlerin bağışlanmasını dilerler: "Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tevbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!"³⁷⁵

رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٨﴾

*Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin.*³⁷⁶

وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

*Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur.*³⁷⁷

Bu âyetlerde “*arşın taşıyıcısı*” olan meleklerin mü'minlere karşı istiğfarda bulunmaları ve duaları yer almaktadır.

Meleklerin en üstünü arşı taşıyan ve onun etrafında bulunan meleklerdir. Allah Teâlâ'nın bu melekleri anmasındaki amaç, en büyük meleklerin duası ile peygamber ve mü'minlerin desteklendiğini ortaya koymak olabilir.

Arşın taşıyıcısı olan bu meleklerin sekiz tane olduğunu³⁷⁸, bu sayıyı yüce kitabımızda; “Melekler onun çevresindedir. Ve o gün Rabbinin arşını sekiz melek taşır”³⁷⁹ meâlindeki âyeti kerime de desteklemektedir.

Keşşâf kitabının yazarı Zemahşerî tarafından “*arşı taşıyan melekler*”in ayakları yedi kat yerin altında olup başlarının ise arşın üzerinde olduğu” rivâyet edilmiştir. Ayrıca bunların, göz kapaklarını hiç kaldırmadan huşu içerisinde olduğu bildirilmiştir. Bunların bu kadar büyüklüğü, Allah'ın azameti karşısında o denli küçük sayılmıştır ki adeta küçük bir kuş kadardır. Arzın ve semanın önemi, değeri ve maddi boyutu ile paralel olarak bu meleklerin de en üstün melekler olduğu hadislerde geçmekte olup, Allah'ın diğer meleklerle, onların önünden geçerken selam vererek geçmelerini emir buyurduğu rivâyet edilmiştir³⁸⁰

Kâfirlerin mü'minlere aşırı derecede düşmanlık beslemelerine karşın Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ise , bütün mü'minlere bir teselli olarak, her ne kadar inkârcılar mü'minlere aşırı derecede düşmanlık besliyor olsalar da mü'minler de bilsin ki meleklerin en üstünü olan

³⁷⁵ el-Mü'min,40/7.

³⁷⁶ el-Mü'min,40/8.

³⁷⁷ el-Mü'min,40/9.

³⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/249

³⁷⁹ el- Hâkka, 69/17.

³⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/1002

hamele-i arş melekleri de kendilerine karşı son derece sevgi ve muhabbet beslemekte, onların günahlarının affı ve cennette sevdikleriyle birlikte olmaları için Allah Teâlâ'ya tevbe, istiğfar ve dileklerini sunmaktadırlar. O halde, “Ey peygamber! Onların sana yaptıklarından, kin ve düşmanlıklarından, öfkelerinden dolayı asla üzülme ve yüzünü çevirip onlara bakma. Çünkü arşın taşıyıcısı olan melekler, inkârcıların İslam’a ve Müslümanlara buğzuna karşın, her yerde sizinle birlikte olup sizi muhafaza etmekte ve sizin için Allah’a dua ve yakarıшта bulunup iyi dilek ve temennilerini rablerine arz etmektedirler.

Meleklerin halleri ile ilgili 3 şey nakledilmiştir. Bunlar:

1) Tesbih ve Tahmid: Arş taşıyan meleklerin diğer melekler bakımından en üstün olduklarını ve bunların Allah'ın azâmeti karşısında kuş gibi küçülüp rablerini gece gündüz kendisine lâıyk olmayan tüm sıfatlardan tenzih edip, rablerinin mun'im (yegane nimetleri ihsan eden) olduğunu bilip, O'nu överek hamd ve senada bulunurlar. O halde bu durum tesbih ile celal sıfatına , tahmid ile de ikram sıfatına işaret eder³⁸¹

2) İman Etmeleri: Melekler zaten Allah'a inanan, gece gündüz onu tesbih ve tahmid eden mahluklardır. Böyle oldukları halde burada” *iman ederler* “mânası Allah'a cisim izafe edip arşın üstünde istivâ ettiğini tasavvur eden mücessimenin bu görüşünü savunan kişilere yönelik olarak, eğer Allah bir cisim olup arşa istivâ etmiş olsaydı o zaman sanki arş taşıyan melekler onu arşın üstünde tutuyormuş gibi bir hâl düşünülüp Allah'a mekân ve cisim izafe edilmiş olurdu. Bu görüşle Allah (c.c.)'ın cisim ve mekâna ihtiyaç duyması gibi bir mâna hasıl olur ki bu Allah'ın “Samed” ismine ve ilahlık vasfına terstir. Zira yüce Allah (c.c.) bizim tasavvur ettiğimiz hiç birşeye asla benzemez³⁸² Melekler cisim olarak her ne kadar büyük olursa olsun yaratılmış olup onların üstünlüğü yaratıcısının büyüklüğünü gösterir. Yaratıcıya iman bu sebepten dolayı en önde gelir. İşte burada meleklerin “iman ederler” şeklinde vasıflandırılmaları, imanın önemini vurgulayarak inanmaya teşvik mânası içermektedir. İman ise ğayba yapılır. Allah Teâlâ, eğer cismanî olarak görülmüş olsaydı bunun adı iman olmaz görmüş olduğunu tasdik etme olurdu. Bu nedenle imanın nazar ve istidlal yoluyla tafsîlî iman mertebesinde olmasının gerekliliği ortaya çıkmış olur.

3) İstiğfar Dilemeleri: Her şeyden önce meleklerin âf dilemelerinin, sadece mü'minleri kapsadığını, âyeti kerimenin içermiş olduğu *وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا* mânasından anlıyoruz. Bu meyanda yüce kitabımızda, “Ne peygamberin ne de mü'minlerin, yakınları dahi olsa cehennem ehli olduğu kendilerine belli olduktan sonra müşriklere âf dilemeleri uygun değildir”³⁸³ âyeti kerimesi bu durumu açıkça ifade ediyor.

³⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu'l ğayb*, 19/251

³⁸² eş-Şûrâ 42/11.

³⁸³et- Tevbe, 9/113.

Bu konuyu destekleyen başka misaller verecek olursak; Hz. İbrahim'in babasına âf dilemesinin “verilmiş bir sözdü” şeklinde sebebi açıklanarak, babasının artık müşriklerden olup, Allah'ın düşmanı olduğu ortaya çıkınca Hz.İbrahim ondan uzaklaşmıştır.³⁸⁴ Hazreti Nuh'un oğlunu kurtuluşa çağırması sonrası, Allah Teâlâ'nın, Hz. Nuh'un oğlunun kendi ehlinden (dininden) olmadığını beyan etmesi³⁸⁵ üzerine, Nuh Peygamber'in bu tutumundan Allah'a sığınması,³⁸⁶ veya Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in amcasının hidâyete erip iman etmesini arzulaması üzerine, Allah Teâlâ'nın “ Şüphesiz ki sen sevdiğin kişileri hidâyete erdiremezsin, fakat Allah dilediğini hidâyete erdirir”³⁸⁷ mealindeki âyeti kerîmeler bize gösteriyor ki en yakınımız dahi olsa inkârcı ve müşriklere hiçbir şekilde af dilenemez.

Böylece, “Meleklerin, peygamberlerin ve inananlarının tevbe ve istiğfar dilemeleri, ancak iman sahibi olan günahkar kulları veya tevbe edenlerin tevbelerinin karşılığı olarak günahlarının affedilmesi” ile alakalı olduğu vurgulanmaktadır.Nesefî de bu görüşü destekleme mahiyetinde meleklerin hallerini ifade ederek “O'na iman ederler inananlara karşı istiğfarda bulunurlar” sözünde tenâsub (münâsebet) bulunmakta olup sanki, “melekler kendileri gibi inançlı olan kimselere, halleri kendi halleri gibi olanlara mağfiret dilerler” mânasının kastedilmiş olduğu, böylece meleklerle onların mağfiret diledikleri kimseler arasında iman bakımından münasebetin söz konusu olduğu, buna karşın meleklerin imandan mahrum olanlara asla âf talebinde bulunmalarının söz konusu olmayacağı görüşünü savunmuştur. Ayrıca dua, cinsler ve mekanlar farklı olsa da iman dairesinde olanların birbirlerine Allah'tan âf dilemesinin mümkün olabileceğini göstermiştir.³⁸⁸

“ رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا ” Allah'ın sıfatları konusuna gelince; rahmet sıfatının önce, ilim sıfatının daha sonra gelmesinin sebebi hakkında kimisi bu duruma, “Allah Teâlâ'nın her şeyi yaratması sebebiyle zaten rahmetinin üzerlerine tecelli ettiğini, ilim sıfatı ile de kullarının bütün hata ve günahlarını kuşattığını, ilmiyle bildiği tüm günahları affetmesi” olarak yorumlamıştır,³⁸⁹

“ فَاعْفُورٌ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ ” Şimdi bu âyette geçen “ فَاعْفُورٌ ” fiilinin ne mânaya geldiği ve kimleri kapsadığı hakkında farklı görüşleri inceleyelim.

Meleklerin af dilemesi, sûre-i celîlenin başında bulunan ve üçüncü âyette açıkladığımız üzere, Allah'ın sıfatları olan, “ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ ” “günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden”

³⁸⁴et- Tevbe, 9/114.

³⁸⁵el- Hûd, 11/46.

³⁸⁶el- Hûd, 11/47.

³⁸⁷el- Kasas, 28/56.

³⁸⁸ Nesefî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vîl*, 9/146

³⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3726

mânasında olan iki sıfattan ilki olan غَافِرِ الذَّنْبِ “günahları örten, silen” mânasında olup, genel mânada ise Allah Teâlâ’nın mü’min olup da, her ne sebeple olursa olsun, günahlarından tevbe etmeden ölen kişilerin günahlarını silmesi, üstünü örtmesi anlamına geldiği gibi günahlarından tevbe eden kişileri de kapsar. Bunun delili ise akabinde atf vav’ı ile gelen وَقَابِلِ التَّوْبِ *tevbeleri kabul eden*” sıfatıdır. Eğer bu iki sıfat da aynı mânaya gelseydi, peşpeşe gelmesi gereksiz tekrar olurdu. O halde birinci sıfat olan “günahları bağışlayan” sıfatı Allah Teâlâ’nın günahkar olan mü’minlerin günahlarını yüce merhametiyle affetmesi, akâbinde gelen وَقَابِلِ التَّوْبِ sıfatı ise “günahlarından dolayı tevbe eden kullarını yüce merhametiyle affetmesi” mânasında düşünebiliriz.

Âyeti kerimde buyrulmuş olan “meleklerin istiğfar dilemeleri” cümlesi ise;

- “Tevbe etmeden ölen kimselerin günahlarının üstünün örtülüp silinmesi, (affedilmesi)’nin talebi” yönünde olabileceği,
- “Tevbe edenlerin de günahlarının affedilmesi” olarak iki mânaya da hamledilebileceği kanaatindeyiz.

Müfessirlerimizden er- Râzî “*Tevbe edip yoluna tabi olanlar*” ile “tevbe edip dini buyruklara tâbi olanların kastedildiği” mânasını vermiştir. Meleklerin “*Onları cehennem azabından koru*” ile “*onların günahlarını affet*” dualarının aynı mânayı ifade ettiği düşünülürse, bu durumun izahı; “*mağfiret*” kelimesinin “*cehennem azabının affedilmesi*” mânasını içermesi delalet bakımından rumuz ve işaret (dolaylı) yoluyla anlaşılabilen bir durumdur. Melekler mağfiret duasını dolaylı yönden yapınca bunun peşi sıra Allah Teâlâ’dan onları cehennem azabından korumasını talep ederek isteklerini te’kit yoluyla beyan etmişlerdir.³⁹⁰

“رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنِ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ” Melekler, Allah’ın sonsuz merhametine sığınarak mü’minlerin günahlarının affedilmesini, sonra onların cehennem azabından muhafaza olunmasını talep edip, akâbinde de onları ve onlarla birlikte iman eden babalarının, eşlerinin, zürriyetlerinin ve akrabalarının “*Adn cenneti*”ne girmeleri yönünde duada bulunurlar. “*Adn cenneti*” peygamberlerin ve şehitlerin girecekleri bölüm olup melekler, Allah Teâlâ’ya, mü’min kullarını cennetin en yüksek mertebesinde bulunan bu bölümüne koymasını için duada bulunmaktadırlar.

³⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/257

“ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ” *Azîz ve Hakîm*’sıfatlarını Taberî, “düşmanlarından intikam almakta her şeye galip, kullarının işlerini sevk ve idare yönünden hikmet sahibi “ şeklinde yorumlamıştır.³⁹¹

“وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ” Bu âyeti İbn Kesir “Melekler dualarında: “Allah’ım onları dünyada kötülük işlemekten, eğer işlemişlerse de günahlarının karşılığı olarak vereceğin cezandan vazgeçip affetme yoluyla cehennemden koru. Kime böyle muamelede bulunursan ona merhamet etmiş olursun”³⁹² şeklinde mâna vermiş.

Müfessirlerimizden Zamahşerî Keşşaf isimli tefsir kitabında âyette geçen “*kötülükler’in*” ya küçük günahlar veya tevbe edilen büyük günahların karşılığı veya tevbe edilmeyen günahların örtülmesi” mânasını içerdiğini ifade etmiş.³⁹³

“وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ” Buradaki mâna ile, kimisine göre; ya rahmetiyle affetme ya kulunu günah fiillerden koruma veya her ikisi³⁹⁴ de kastedilmiş olabilir. Diğer mânaları, “cehennem azabından kurtuluştur”³⁹⁵ veya Allah’ın lütfuyla muamele edip, cezalandırmaktan ve azaptan vazgeçmesi³⁹⁶ veya tevbe etmeden ölüp de günahlarının karşılığı olarak cehennemi hak eden kullarını cehenneme sokmayıp yüce merhametiyle affetmesi mânalarında yorumlanmıştır. İşte bu, büyük bir kurtuluştur.³⁹⁷

2.9. Âhirete İman

Sûrede âhirete verilen isimler: Kıyâmet (Âhirete verilen sıfatlar)

1. *Yevme't-telag: Buluşulacak gün*³⁹⁸
2. *Yevme'l- âzife: Yaklaşan gün*³⁹⁹
3. *Yevmi'l- ahzâb: Toplanma günü*⁴⁰⁰
4. *Yevme't-tenad (İnsanların bağrışıp, çağıracağı gün)*⁴⁰¹
5. *Dâru'l-karâr: Ebedî kalınacak yurt*⁴⁰²

³⁹¹ İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/204

³⁹² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,3726

³⁹³ Zamahşerî, *el-Keşşâf*, 5/1006

³⁹⁴ Beydavi, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/16

³⁹⁵ Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 9/147

³⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,3726

³⁹⁷ İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/204.

³⁹⁸e1- Mü'min, 40/15.

³⁹⁹e1- Mü'min, 40/18.

⁴⁰⁰e1- Mü'min, 40/30.

⁴⁰¹e1- Mü'min, 40/32.

⁴⁰²e1- Mü'min, 40/39.

6. *El-saat: Mutlaka vuku bulacak an*⁴⁰³

7. *Yevm 'ul-eşhad: Şahitlerin şahitlik edeceği gün*⁴⁰⁴

8. *Dar-ul karar: Ebedî kalınacak yer*⁴⁰⁵

9. *Tekum 'us-saat: Kıyâmetin kopacağı gün*⁴⁰⁶

10. *Dar-ul bevar: Helâk yurdu*⁴⁰⁷

11. *Yevm 'ul-âhîret: Dünyanın sonunun geleceği gün*⁴⁰⁸

12. *Yevm 'ul-kıyâmet: Herkesin yeniden dirilip kalkacağı gün*⁴⁰⁹

13. *Yevm 'ul-hisab: Herkesin hesap vereceği gün*⁴¹⁰

14. *Yevm 'ud-din: Din günü*⁴¹¹

إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

Kıyâmetin vakti mutlaka gelecek, bunda kuşku yok! Ama insanların çoğu buna inanmıyor.⁴¹²

Âhîret hayatı, dünya hayatının son bulmasıyla (kıyâmet) insanların öldükten sonra yeniden diriltilip, bir araya gelerek hesap vereceği gündür. Herkesin dünyada yapıp ettiklerinden hak ve adalet ölçüsünde karşılığını tastamam alacağı, bunun sonucu olarak Allah'ın insanlar üzerine takdir buyurduğu mükâfat olarak cennet veya ceza olarak cehenneme gireceği ebedi olan bir hayattır.

İnananlar ile inkâr edenlerin, salih amel işleyenler ile âsi olanların, iyilerle kötülerin bir olmayacağı, herkesin yaptığının karşılığını alacağı yer olarak bilinen Ahîret hayatı, inanılması zorunlu olan iman esaslarından biridir. Ahîret hayatının varlığı ve doğruluğunun bilgisi geçmişteki tüm peygamberlerden ve toplumun haberlerinden bize kadar gelerek mütevatir haber derecesine ulaşmıştır. Bununla birlikte yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerimde de bu haber tekrar etmiş ve peygamberimiz'in bildirmesiyle de artık inkâra ve şüpheyeye mahal bırakmamıştır.

Allah'a iman ile birlikte O'nun rızasını kazanmaya vesile olan kulluk görevi ve insanlar başta olmak üzere tüm canlılara faydalı ve güzel işler olarak bilinen *salih amelin* karşılığının

⁴⁰³el- Mü'min, 40/51.

⁴⁰⁴el- Mü'min, 40/51.

⁴⁰⁵el- Mü'min, 40/39.

⁴⁰⁶el- Mü'min, 40/46.

⁴⁰⁷ el-İbrahim, 14/28.

⁴⁰⁸ el-Bakara, 2/8.

⁴⁰⁹el- Zümer, 39/60.

⁴¹⁰el- Mü'min, 40/27.

⁴¹¹el- Fatıha, 1/4.

⁴¹² el-Mü'min,40/59.

mükâfatı olarak cennete; Allah'ı inkâr ve şirk koşma başta olmak üzere yapılmış olan zulüm ve haksızlık, işlenmiş olan haram ve günahların cezası olarak cehenneme girilecek yer olan ebedi bir hayattır.

“*Fakat buna çoğu inanmıyor*” cümlesinin mânasına gelince, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr eden kâfirler kastedilmiştir.⁴¹³ Araplardan olan inkârcılara yeri ve göğü yaratanın, ayı ve güneşi buyruğu altına alanın kim olduğu sorulunca Allah'ın yarattığını itiraf etmekle beraber⁴¹⁴ yeniden dirilişi, inatları sebebiyle inkâr ederler. Yüce kitabımızda bu durum şöyle anlatılmaktadır: “*Onlar: Biz kemik yığını ve ufalanıp toz olduktan sonra gerçekten biz mi yeni bir yaratılışla diriltileceğiz? Şeklinde alay ve inkâr niyetli söylemlerine karşılık Allah Teâlâ ise “De ki: İster demir olun ister taş ya da gönlünüzde büyüttüğünüz herhangi bir yaratık, ne olursanız olun diriltileceksiniz. Bunun üzerine onların: “Kim bizi geri döndürebilir?” söylemlerine karşı Yüce Rabbimiz: “De ki: Sizi önceden hiç yoktan yaratan güç ve kuvvet sahibi “ şeklinde cevap vermiştir. Onlar bu sefer yine alaycı bir tavırla başlarını sallayarak “Peki ne zaman?” diye sorarlar. “De ki: Yakın olması umulur.”*”⁴¹⁵

Bu durum şunu ifade eder: Kâfirler, Allah'ın ilk olarak insanı ve tüm canlıları hiç yoktan yaratması veya gökleri ve yeri yaratması gibi yaratılış bakımından daha üstününü itiraf edip⁴¹⁶, var olanın öldükten sonra tekrar dirilmesi gibi diğerlerine nazaran daha kolayını inkâr etmektedirler. Bu durum onların ne denli tutarsız olduğunu göstermektedir. Nitekim Allah Teâlâ yüce kitabında “Yerlerin ve göklerin yaratılması insanın yaratılışından daha büyüktür”⁴¹⁷ buyurarak öldükten sonra yeniden diriltilmeyi inkârlarının ne denli gerçekten uzak olduğunu beyan ediyor⁴¹⁸ Böylece Yüce Allah (c.c.) açıklamış olduğumuz âyeti kerimeyle akli istidlâl yöntemi metoduyla inkârcıları akıllarını kullanmaya ve inkârdan vazgeçmeye davet etmiştir.

Kıyâmetin kopmasına ve yeniden dirilişin gerçekleşmesine karşı hiçbir şey engelin olamayacağı gibi tüm peygamberler ve tüm dinlerin kutsal kitapları da bu olayın vukuu bulacağı hususunda haber vermekte ve bu konuda ittifak etmektedirler. Fakat insanların çoğu inanmayı, “*gözleriyle gördüklerini kabul etme*” olarak anladıkları için, bunun vuku bulacağına inanmamıştır.⁴¹⁹ Hâlbuki gözle görülen şey, imanı değil, zaruri kabulü gerektirir. Allah Teâlâ, kıyâmetin vukuu bulacağını haber vererek “gökleri ve yeri ve bunların arasındakileri oyun olsun diye yaratmadığını”⁴²⁰ “O hangimizin amel yönünden güzel işler yapacağını sınamak için ölümü

⁴¹³ Râzî, *Mefâtîhu'l ğayb*, 19/321

⁴¹⁴el- Ankebût, 29/ 61.

⁴¹⁵el- İsrâ, 17/ 49-51.

⁴¹⁶el- Mü'minûn, 23/84-89.

⁴¹⁷el- Mü'min, 40/ 57.

⁴¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,3747

⁴¹⁹ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/39

⁴²⁰ed- Duhân, 44/ 38.

ve hayatı yarattığını⁴²¹ “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁴²² buyurarak, dünyayı ve içindekileri insana hizmet için yarattığını, cin ve insanları ise kendisine kulluk etmek için yarattığını, böylece her varlığın yaratılış gayelerini de beyan ettikten sonra, kıyametin vuku bularak herkesin yaptığının karşılığını alması, hayatın anlamlı kılınması ve her şeyin hikmete kavuşmasının bir tezahürüdür.⁴²³

2.9.1. Âhirete İnanmanın Faydaları

1) Âhiret gününe inanmak insana sorumluluk duygusu kazandırır.

Âhirete inanmak, öldükten sonra dirileceğimize, Allah'ın huzurunda dünyada yaptıklarımızın hesabını vereceğimize, böylece dünyada yapılan tüm iyiliklerin karşılığında mükâfat, kötülüklerin ise cezalandırılmasına inanmaktır. Bu sorumluluk duygusunu taşıyan kişi, davranışlarına dikkat eder. Bu inanç, kişiyi iyiliğe ve doğruluğa sevk eder; ahlaklı, erdemli ve faziletli bir kişilik oluşturur. İnsanlara ve tüm canlılara hakkaniyetli ve adaletli davranmaya yönlendirir. Allah'ın rızasını kazanmayı gerekli kılan iyilik ve güzellik yolunda gayrete ve bu yolda yarışmaya sebep olur. Böylelikle; günden, haksızlık ve adaletsizlikten, aldatmaktan kısacası Allah'ın nehyetmiş olduğu tüm günahlardan sakınmaya neden olur. Bunun sonucu olarak da saygı, sevgi ve güvene dayanan mutlu ve huzurlu bir toplum meydana gelir. İşte bu nedenle fertlerin güzel ahlaklı, erdemli olmasında, toplumun huzur ve güveninin tesis edilmesinde âhiret inancının rolü çok büyüktür.

2) Âhiret gününe inanmak, kişinin üzüntüsünü azaltır ve insanı teselli eder.

Dünyada nice insanlar, yaptığı emeğin karşılığını göremeden, nice zalimler yaptıkları zulüm ve kötülüğün cezasını çekmeden ve nice insanlar da haksızlıklara uğrayıp haklarını alamadan ölüp gidiyorlar. Eğer âhiret olmasaydı, herkesin yaptığı yanına kâr kalmış olacaktı. Lâkin yeniden dirilme, Allah'ın huzurunda hesap verme ve ebedi bir hayat olan âhirete iman, zerre miskali dahi olsa bütün haksızlıkların, zulümlerin cezasız bırakılmayacağına; her mazlumun, haksızlığa uğrayanın, emeğinin karşılığını alamayan kişilerin haklarını alacağına inanmaktır. Nitekim Yüce kitabımızda, “Kim zerre miskali iyilik yapmışsa onun karşılığını görecektir, kim de zerre miskali kötülük yapmışsa onun karşılığını görecektir”⁴²⁴ buyrulmuştur. Bu nedenle kişi uğradığı haksızlığın karşılığını âhirette alacağına inanarak teselli bulur. Başına gelen bu gibi durumlarda, gayrimeşru yollara başvurarak hakkını elde etme yerine, ilahi adaletin gerçekleşeceği Allah'ın huzurundaki hesap gününe havale ederek orada karşılığını alacağına

⁴²¹el- Mülk, 67/ 2.

⁴²²el- Zâriyât, 51/ 56.

⁴²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/80.

⁴²⁴ez- Zilzâl, 99/7-8.

inanır. Böylece haksızlıklara ve kendisine yapılan zulme karşı direnç göstermiş ve teselli bulmuş olur.

3) Âhirete inanmak, hayata anlam katar.

Dünyada her şey fanidir. Bütün varlıklar doğar, büyür, yaşlanır ve sonunda ölür. Nitekim yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de “O'nun zatı hariç her şey yok olacaktır”⁴²⁵ buyrulmaktadır. Şâyet ölüm ötesinde bir hayat olmasaydı ve hayat yalnızca bu dünyadan ibaret olsaydı, kişi bu dünyada yaşayıp kazandığı ve elde ettiği her şeyin bir gün tamamen yok olacağını düşüneceğinden dolayı, hayata ve geleceğe umutla bakamaz, hayata anlam veremezdi. İçinde yaşamış olduğu hayatı sadece ölüncüye kadar elde edeceği mutluluk olarak görürdü. İnsanlığın faydasına dair herhangi bir katkı sağlamazdı. Düşüncesi, sadece ölene kadar nasıl rahat ve huzur içinde yaşayabilirim hesabı olurdu. Bununla birlikte kişi dünyada elde ettiklerini hiç kimseyle paylaşmaz, iyilik ve kötülüğün ayrımını yapmazdı, bencil olur. Eline imkân ve fırsat geçen, kendi lehine tüm haksızlık ve adaletsizlikleri yapmaktan çekinmezdi. Çünkü birey olarak sadece kendisini ön planda tutardı. Böylece haksızlık, zulüm, bencillik, dünya hırsı zirve yapardı. Bu durumda merhamet, iyilik, güzel ahlak ve güven ortamı kaybolurdu.

Ölüm ötesi bir hayata inanan kişi, dünyaya geliş gayesi olan Allah'a kulluk görevini en güzel şekilde yerine getirmeye gayret eder.⁴²⁶ İyilik ve güzellik namına tüm güzel işleri yaparak Allah'ın rızasını kazanmaya çalışır, kötülük ve günahlardan kaçınarak azaptan kendini muhafaza eder. Böylece sevgi, saygı, güven ve merhametin, yardımlaşma ve dayanışmanın hâkim olduğu bir hayat yaşamaya çalışır. Dünyanın fani olduğunun şuuruyla hareket ederek, bu dünyada Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetler ile O'nun rızasını kazanmaya vesile olacak şeyler yapmaya çalışır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah “ *Allah'ın sana verdikleriyle âhiret yurdunu ara ve dünyada da nasibini unutma. Allah'ın sana ikram ettiği gibi sen de iyilik yap*”⁴²⁷ buyurmaktadır. Aklîselim kişi, dünyanın fani olduğunu, oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu⁴²⁸ kendisinin ise bu dünyada kulluk ile imtihan edildiğinin⁴²⁹ şuuruyla Cenabı Allah'ın bu dâvetine en güzel şekilde kulak verip, gereğini yerine getirerek; hem dünyada mutlu, huzurlu bir hayat yaşar hem de âhirette yaptıkları iyilik ve güzelliklerin karşılığını almayı hak eder.

⁴²⁵el- Kasas, 28/88.

⁴²⁶ez- Zariyât 51/56.

⁴²⁷el- Kasas, 28/77.

⁴²⁸el- Ankebût,29/64.

⁴²⁹el- Mülk,67/2.

2.10. İman ve Küfür Mukayesesi

2.10.1. İnanan ile İnkâr Edenin Bir Olmadığı

﴿٥٨﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسَبِّحُ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ

Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir. Ne kadar az düşünüyorsunuz!⁴³⁰

Allah Teâlâ, körü körüne, delilsiz bir şekilde atalarından gördükleri hal üzere putlara tapıp, kendisine şirk koşanlar veya O’nu inkâr edenler ile aklını kullanıp araştırarak, kâinatın yaratıcısına iman edip peygamberlere ve onların getirmiş olduğu kitaplara tabi olanlar arasındaki mukayeseyi, kör ile gören kişiye benzetip arasındaki farkı ortaya koymayı murad etmiştir. Müfessirlerimizin geneli de bu düşünce dedir.

Müfessirlerimizden er-Râzî “*kör ile gören*” misalini istidlalde bulunan ile körü körüne birisine tabi olan mukallide benzeterek bu mukayaseyle câhil ile âlimin, “*dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapanın bir tutulmayacağı*” bununla salih amel sahipleri ile fasit ve batıl işler peşine koşanların kastedildiği, yorumunu yapmıştır.⁴³¹

﴿٥٨﴾ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ “*Az düşünüyorsunuz.*” Bu cümlemin içermiş olduğu mâna hakkında farklı görüşleri izah edecek olursak; buradaki zamir ya insanlar için veya sadece kâfirlere yönelik kullanılmış olma ihtimali vardır. Veya bu cümlemin başında peygambere yönelik olarak (De ki) şeklinde mukadder bir emir bulunmaktadır. Ayrıca bu âyette gayptan muhatapa yönelik iltifat vardır. Bu sebepten ötürü zamiri, muhatap sigasıyla okuyanlar olduğu gibi gaip sigasıyla okuyanlar da vardır.⁴³² Tüm bu farklı görüşlerle birlikte sonuç olarak bu cümlemin içermiş olduğu mânası, itaât edenle inkâr edenin, ıslah edenle ifsad edenin, iyilikle kötülüğün bir olmadığı yönünde yeterince düşünmeyip, hallerini düzeltme konusunda akıllarını kullanmadıklarının beyanıdır⁴³³

2.11. İbadet

2.11.1. Kullukta Samimiyet

﴿١٤﴾ فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

Haydi, inkârcıların hoşlarına gitmese de içten bir dindarlıkla yalnız Allah’a bağlanarak O’na dua edin.⁴³⁴

⁴³⁰ el-Mü’min,40/58.

⁴³¹ Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/320

⁴³² Beydavi, *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Tevîl* 4/39

⁴³³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*,13/80.

⁴³⁴ el-Mü’min,40/14.

Allah'ın varlığı ve birliği, kâinatın yegâne sahibi olduğu delilleriyle ortaya koyulduktan sonra, kulluğun sadece ona yapılması emredilmektedir. Bu durumdan kâfirler hoşnut olmasa da dini O'na has kılp, O'na hiç bir şeyi ortak koşmadan, kulluğun samimi bir kalple sadece kendisine yapılması gerekliliği beyan edilmektedir.

Siyak ve sibak bakımından bir önceki sûrede Allah Teâlâ Peygamber'e hitaben : “*De ki dini Allah'a has kılarak ona kulluk etmekle emrolundum. Ve Müslümanların ilki olmakla da emrolundum. De ki: Eğer ben Rabbim'e asi olursam büyük günün azabından korkarım*”⁴³⁵ buyurarak, peygamberlerin ve tüm inananların dini kendisine has kılarak, samimi bir inanç ve kalple ona kulluk sorumluluğunun yerine getirilmesinin gerekliliğini beyan eden âyetler ile konumuz olan bu âyeti kerime arasında mâna bakımından irtibat olduğunu görmekteyiz. Yine âyetimizin devamında “*inkârcıların hoşuna gitmese de*” mânası ile bir önceki sûredeki mezkûr âyetlerin devamında “*Öyleyse ondan başka dilediğimize kulluk edin. De ki: Hüsrana uğrayanlar (Allahtan başkasına kulluk yaparak) kendilerini ve ailelerini hüsrana uğratanlardır. İyi bilin ki bu apaçık bir hüsrandır.*”⁴³⁶ Âyetleri arasında mâna bakımından uyum vardır.

Bir başka misal de konumuz olan Mü'min Sûresi'nde inkârcıların Firavun zamanındaki inanan kişiyi şirk koşmaya davet ettiklerinde o kişi onlara cevaben : “*Ey kavmin niçin ben sizi kurtuluşa çağırıyorken siz beni ateşe çağırıyorsunuz. Siz beni Allah'ı inkâr ederek bilgi sahibi olmadığım şeylerle şirk koşmaya davet ediyorsunuz, Ben ise sizi her şeye galip olan ve çok affedici Allah'a (kulluk etmeye) davet ediyorum,*”⁴³⁷ meâlindeki âyeti kerimeler ile anlaşılması gereken şu ki; Peygamberler ve din adamları inkârcıları ve müşrikleri Allah'a kulluk etmeye ve şirkten uzak durmaya çağırırken onlar da kendi dinlerine ve şirk koştıkları şeylere dâvet ediyorlar. Peygamberler ve mü'minler inkârcıların davetlerini reddettiklerinde, inkârcılar inanan kişilere buğzedip, İslâm dininde olmalarını ve bir olan Allah'a kulluk yapmalarını hoş karşılamıyorlar.

Ayrıca aynı mânadaki âyeti kerimelerin hem sûremizde hem de bir önceki sûrede tekrarlanması ve bu sûrelerin Mekkî olup, birbiri ardınca inmesi, muhatapları olan inkârcılar ve müşrikler de göz önünde bulundurularak amacın tevhit inancını vurgulamak, peygambere ve tüm inananlara yönelik; her ne kadar müşrikler bir olan Allah'a iman etmelerini hoş görmeseler de imanda ve kullukta sebat gösterip bu konuda başlarına gelecek sıkıntıya sabretmeleri, fert

⁴³⁵ez-Zümer, 39/ 11-14.

⁴³⁶ez-Zümer, 39/15.

⁴³⁷el- Mü'min, 40/ 41-42.

olarak üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerinin önem ve ehemmiyetinin vurgulandığını düşünüyoruz.

2.11.2. Allah'a Kulluk Konusunda Kibrin Nehyi

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ (٦٠)

Rabbiniz şöyle buyurdu: “Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlenene yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!”⁴³⁸

Bazı tefsircilerimiz, âyette geçen “dua” kelimesinin “kulun Rabbinin huzurunda eğilmesi, aciz olduğunu beyan etmesi, O’ndan af dilemesi “olan “ibadet” mânası taşıdığını,⁴³⁹ bunun delilinin ise âyetin akabinde gelen “Şüphesiz ki bana dua (ibadet) etmekten kibirlenenler cehenneme gireceklerdir” cümlesinin muhtemel taşıdığı mânalardır. Bunlar: “Duada bulunmamanın cehennem azabını hak etmeye sebep teşkil etmemesi, cehennem azabını tıpkı Şeytan’ın kibrinden dolayı Allah’ın emrine karşı gelip kendisini üstün görmesi⁴⁴⁰ gibi kişinin Allah’ın kendisine vermiş olduğu bir takım nimetleri kendinden bilip kibir sebebiyle kulluk yapmaktan kaçınması veya kulluk yapanları da küçümsemesi” mânası içerdiği muhtemeldir.

Yine bu bağlamda müfessirlerimizden Neseîî âyetin ihtiva ettiği “dua” kelimesinin ibadet mânası taşıdığını bunun delilinin ise peygamberimiz (s.a.v.)’in “dua ibadetin özüdür”⁴⁴¹ hadisi şerifinin ihtiva ettiği mâna olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴²

Şâyet “dua” kelimesi hakiki mânasına hamledilecek olursa; insanların iltimas, adam kayırma gibi durumlarda sebeplere tevessül edip, başkalarını aracı koyarak onlardan yardım talep etmenin “yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz”⁴⁴³ meâlindeki âyeti kerimeye muhalif bir tutum olduğu, Allah’tan başkasına kulluğun yapılmamasın gerekliliği gibi ondan başkasını da tevessül kılarak yardım dilemenin ve haksızlıkların müsebbibi olamamanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Böylece Kulun aciziyetini itiraf edip kalbini Allah’ın dışındakilerden uzak tutarak istek ve duasını kalpten samimi bir şekilde sadece Allah’a yapmasının zorunluluğu ortaya çıkmış olacaktır.⁴⁴⁴

Buradaki “dua ediniz” mânası ile Müslümanlar kastedilmiş ise onların; “günahlarından tevbe ederek bir daha işlemek üzere onları terk etmeleri, ibadet ve itaatle kulluk görevine devam etmeleri”, Eğer müşrikler kastedilmiş ise, “Allah'a ve O'nun birliğine inanın ki sizin

⁴³⁸ el-Mü'min,40/60.

⁴³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/322

⁴⁴⁰ el-A'raf, 7/11-13.

⁴⁴¹ Tirmizî, “*Da'avât*”1.

⁴⁴² Neseîî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil*, 9/188.

⁴⁴³ el-Fatiha, 1/5.

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/322

imanınızı kabul edeyim ve geçmiş günahlarınızı bağışlayayım” mânalarını taşıması muhtemeldir.

Önceki âyetlerde Allah'ın âyetleri ile mücadele eden müşriklerin içlerinde kendisine ulaşamayacağı kibirler beslediği ve bu kibirleri nedeniyle Allah'a inanmaktan uzak durdukları⁴⁴⁵ ifade edilmişti. Bu âyeti kerime Mekke'de indiği düşünülürse iki şekilde yorumlanır:

1) Allah Teâlâ'nın seçtiği peygamberinin, İslam'a davet tebliğini reddederek, Allah'ın birliğini inkâr etme yönünde kibir.

2) Allah'ı bırakıp da O'ndan başkasına (putlara) kulluk yapmaları buna karşın yaratıcının bizzat kendisine ibadet etmekten kaçınmaları yönünde kibir.

İkinci durum üzerinde biraz duracak olursak; Eğer bunların niyeti gerçekten Allah'a yaklaştırma amacıyla putlara kulluk etmekse, Allah bizzat kendisine kulluk yapılmasını emrettiği halde, onlar Allah'ı bırakıp da ona aracı koştukları putlara kullukta bulunmaları art niyet olup kibirden gelmektedir.

Bunun dışında daha önceki âyette de değindiğimiz gibi onların kibirlenme sebepleri:

1) Kendi kavimlerinden olmayan bir peygamberi kabul etmemeleri ve onun tebliğ etmiş olduğu dini, kendisine verilen kitabı ve bildirdiği haberleri tasdik etmede kibirlenme.

2) Dünyadaki malları, makamları, tahtları, saltanatları ve bunların kazandırmış olduğu itibar sebebiyle Allah'a kulluk konusunda kibirlenmeleri, şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁴⁶

2.12. Ahlâk

2.12.1.İnsanoğlunun Nankör Tutumu

ذِكْمُ اللَّهِ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾

كَذَٰلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾

İşte Rabbiniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olandır. O'ndan başka tanrı yok. Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz? Allah'ın âyetlerini inatla inkâr edenler işte böyle saptırılmaktadır.⁴⁴⁷

Her şeyin yaratıcısı olan Allah Teâlâ'nın dış âlemde gökleri ve yeri, geceyle gündüzü yaratması, istediğimizin dışında daha nice nimetleri de fadl-ı kereminden fazladan ihsan etmesi, iç âlemde insanın yaratılış şekli, evreleri, yaratılış itibarıyla diğer varlıklardan üstün kılması,

⁴⁴⁵ el-Mü'min 40/56.

⁴⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/82.

⁴⁴⁷ el-Mü'min, 40/62-63

fiziki güzelliği, akıl nimeti, elinin mahareti, suratının güzelliği ve en güzel rızıklarla rızıklandırması ve daha sayamayacağımız birçok nimetlerle ikramda bulunması O'nun kâinatın yegâne ilahı ve tek sahibi olup yaratma işinin sadece kendisine mahsus olduğuna, kulluğun sadece ona ait olduğuna delildir.

Buna karşın yüce kitabımızda “kendileri bir şey yaratmaya güç yetiremediği gibi başkaları tarafından var edilen ölü (cansız) olup diri olmadıkları”⁴⁴⁸ şeklinde vasıflandırılan putlara kulluk yapan müşrikleri, Allah’a şirk koşup, onun vahdaniyetini ve ulûhiyetini inkâr eden kâfirleri yerme vardır.” Hal böyleyken “Öyleyse niçin döndürülüyorsunuz?” sorusu tariz sadedinde olup, yani durum böyleyken hangi amaç ve gerekçeyle Allah (c.c.)’ı ve onun seçtiği peygamberi, katından indirmiş olduğu kitabı inkâr edip de başka şeylere tapıyorsunuz?⁴⁴⁹ mânasını ihtiva etmektedir. Böylece Allah Teâlâ’nın bu konuda müşriklerin akıllarını kullanmalarını ve inkârdan vazgeçmelerinin gerekliliğini, vurguladığını düşünürüz.

2.12.2. Kâfirlerin Hakk’a Karşı Batılla Mücadeleleri

Allah’ın âyetleriyle mücadele edenlerin sıfatları beyan edilirken;

- “Onlar Allah’ın birliğini inkâr edip, âyetleriyle mücadele edenler,
- Batılı Hakk’a karşı delilsiz ve inatla savunanlar,
- Hakk’ı görüp bildikleri, peygamberi de kendi çocukları gibi tanıdıkları halde⁴⁵⁰

Allah’ın âyetleriyle mücadele etmeye, dinin değerleriyle istihzada bulunmaya, dinin hükümlerini hiçe saymaya devam edenlerdir,”⁴⁵¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Allah’ın âyetleriyle mücadele yöntemleri:

- “Asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırma için mücadele,
- Kitabı inkâr etmeleri,
- Peygamberi inkâr etmeleri,
- Peygamberleri öldürmeye kalkışmaları,
- İçlerindeki kibir sebebiyle hakkı inkâr etmeleri” olarak sayılabilir.

⁴⁴⁸en-Nahl, 16/ 20-21.

⁴⁴⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 13/83

⁴⁵⁰el- Bakara, 2/ 146.

⁴⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/326

2.12.3. Nuh Kavmi ve Ondan Sonraki Kavimlerin Allah'a Karşı Şirk Koşmaları

ما جادل في آيات الله الا الذين كفروا فلا تغررك تقلهم في البلاد (٤)

İnkâra sapanlardan başkası Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girmez. Onların şehirden şehre rahat rahat dolaşabilmesi seni yanıltmasın.⁴⁵²

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْنَاهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ (٥)

Onlardan önce Nûh'un kavmiyle bunların ardından gelen çeşitli topluluklar da ilahî gerçeği yalanlamış, her topluluk kendi peygamberlerini yakalayıp etkisiz hale getirmeye kalkışmış, asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi. Sonunda onların yakalarına yapıştım. Nasılmış benim cezalandırmam, gördüler!⁴⁵³

وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (٦)

Böylece (kavminden) inkâra sapanlar hakkında rabbinin verdiği, "Onlar artık cehennemliktir" şeklindeki hüküm gerçekleşmiş olacak.⁴⁵⁴

4-5-6. Âyetler

İbni Ebi Hâtim'in bildirdiğine göre Ebu Malik, "Allah'ın âyetleri hakkında inkâr edenlerden başkası tartışmaya girmez." âyetini açıklarken, "bu âyet Haris bin Kays Sehmi hakkında nâzil oldu" demiştir. Abd b. Humeyd ve Ebu Davud'un bildirdiğine göre Resulullah (s.a.s.) "Kur'ân hakkında tartışma, küfürdür." buyurmuşlardır⁴⁵⁵

Mücadele iki çeşittir:

- 1) "-Hakkı inkâr için batıl yollarla maksatlı mücadele" ki işte bu, küfürdür.
- 2) "Onun hakikatini ortaya çıkarmak, mânasını kavramak müşkilini çözmek için tartışmak." Bu çeşit mücadele en efdal amellerden biridir⁴⁵⁶

Fahreddin er-Râzî ise mücadeleyi iki bölüm altında açıklamış:

1. Bölüm:

a) Hakkı anlatma hususunda yapılan mücadele. Bu peygamberlerimizin ve inananların yaptığı mücadele olup hakkı savunmak, anlatmak ve delillerini ortaya koyarak inanmaya teşvik etmek için yapılan mücadele,

⁴⁵² el-Mü'min,40/4

⁴⁵³ el-Mü'min,40/5.

⁴⁵⁴ el-Mü'min,40/6.

⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 4603.

⁴⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 19/246.

b) Batılı anlatmak için yapılan cidal. Bu ise hakkı bile bile inkâr niyetli olan mücadele. Bu kasıtlı ve bilinçli olarak hakka karşı delilsiz bir mücadeledir ki işte bu âyette anlatılan cidal türü budur.

2.Bölüm

Buradaki mücadele ise, Kur'ân'a yöneliktir ki; “*O; sihir, uydurma, şiir, kâhinlerin sözü, evvelkilerin masalı, bir beşer tarafından tâlim ettirilerek uydurulmuş bir kitap*” demek sûretiyle inkâr. Bu şekilde inkâr ise karşılıksız tek taraflı mücadele olarak görülebilir.⁴⁵⁷

Allah'ın birliğini gösteren âyet ve deliller ortaya koyulduktan sonra ancak O'nun birliğini inkâr eden kâfirler, Allah'ın âyetlerine karşı mücadele ederler.⁴⁵⁸

Hal böyle olunca Resulullah (s.a.s)'e hitaben: “Ey Peygamber! Kâfirler Allah'ı ve peygamberi inkâr edip, âyetlerle mücadele ettiği halde, onların Şam ve Yemen gibi ülkelerde, refah içinde gezip dolaşmaları, ticaret yapıp kâr elde etmeleri seni aldatmasın. Onların kazançları, bu dünyada kalıp sonuç bakımından varacakları yer cehennemdir.

Allah Teâlâ, akabinde gelen âyeti kerîmeyle peygamberi ve inananları teselli etmiş, inkârcı ve müşrikleri de tehdit etmiştir. Onların inkârda ısrar ettikleri takdirde âkibetlerinin, tıpkı Hz. Nuh ve ondan sonraki inkârcı kavimlerin sonları gibi helâk olacağı konusunda uyarmıştır.

Bu kavimler de tıpkı Kureyş müşrikleri gibi hakka üstün gelmek için, batıl yollarla delilsiz olarak mücadele ediyor, peygamberleri yalanlıyor, âyetleri inkâr ediyorlardı. Kimi kavimler de peygamberleri öldürüyorlardı. Allah (c.c.) ise kâfirlerin yapmış oldukları bu tutumlarından dolayı onları yakalayıp, kazanmış oldukları servetleri ile birlikte helâk etmiştir. Böylece Allah'ın vaadi olan “*Onlar, ateş ehlidirler.*” sözü gerçekleşmiş olacaktır.

Burada Nuh kavmi ve ondan sonrakiler diye ayırım yapılması, Nuh kavminden inananların haricinde tüm inkârcıların sel tufanında yok olması ve onlardan sonra yeni bir neslin başlangıcı sebebiyle Nuh kavmi ve ondan sonra gelen Âd ve Semûd kavmi diye ayrıma gidildiği muhtemeldir. “*Benim helâk etmem nasıl oldu*” cümlesi ise istifham-ı inkâr türünden olup, “*başlarına gelen şiddetli azabın durumunu ifade etme*” mânasını taşıması muhtemeldir. Allah Teâlâ, burada geçmiş kavimlerin başına gelenleri misal vererek Resulullah (s.a.s.)'i ve O'na kendi katından indirilen Kur'ân'ı inkâr eden müşrikleri uyararak geçmişten ders çıkarıp, bu tutumlarından vazgeçmeleri konusunda uyarmıştır.

⁴⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/247.

⁴⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,3724. ; İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/201

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتِيهِمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (٥٦)

Ellerinde hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlara gelince, onların içlerindeki hedefine asla ulaştıramayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir. Öyleyse sen Allah'a sığın; kuşkusuz her şeyi işiten, gören yalnız O'dur.⁴⁵⁹

Bu âyeti kerimenin sûrenin dördüncü âyetinde yeralan Allah'ın âyetleriyle mücadele eden kâfirlerin vasıflarını ortaya koyduğunu düşünüyoruz. Onların Allah'ın âyetleriyle delilsiz mücadele etmelerinin birçok sebebi olduğu gibi burada zikredilen sebebin, “onların içlerinde kendilerine ulaşmayacak kibirleri” olduğu ifade edilmiştir.

Onların Allah Teâlâ'nın ulûhiyetine inanmalarına, göndermiş olduğu peygamberleri ve onlara vahyedilmiş olan kitapları tastik etmelerine, sahip oldukları malları, makamları, saltanatları sebebiyle benliklerindeki kibirlerinin engel olduğu ifade edilmiştir. Şöyle ki onlar Allah'a inanıp, O'na kulluk yapmayı dünyadaki mevkilerine, şan ve şöhretlerine yediremeyip, bunlar sebebiyle insanlar tarafından gösterilen saygınlık ve üstünlüklerini kaybetmek istemiyorlardı. Tüm bu üstünlüklerin insanlar tarafından hürmet gösterilmesiyle elde edeceklerini sanıyorlardı. Fakat gerçek şeref, izzet ve üstünlüğün Allah'a inanıp, O'na kulluk yapmakla kazanıldığından gaflet içerisinde idiler. İşte içlerindeki bu kibir, izzet ve şerefli olma arzusu kendilerine ulaşmayacak. Onlar yapıp ettikleri yüzünden rezil olup her şeylerini kaybedenlerden olacaklar.⁴⁶⁰

Başka bir yorum ise; “Onlar kibirleri sebebiyle senin boyunduruğun altına girmek istemedikleri halde bu istekleri, amacına ulaşmayacak. Sonuç olarak üstünlük ve zafer, sana nasip olacak; onlar ise, sana boyun eğmek zorunda kalacaklar.” şeklindedir⁴⁶¹

“**Allah'a sığınma**” sözü ile Allah'a sığınılacak kimseleri müfessirlerimizin geneli, “firavun ve ileri gelenlerinden” veya “peygamberimiz zamanındaki Mekke müşrikleri ve Yahudilerin kurdukları tuzaklardan” veya “her insan için şeytan olarak mûsâllat edilen, insan ve cin şeytanlarının şerrinden Allah'a sığınma” şeklinde yorumlanmıştır. Başka bir mâna ise “şeytanın gizli kışkırtmalarından Allah'a sığınma” olduğu yorumu yapılmıştır.⁴⁶²

⁴⁵⁹ el-Mü'min,40/56.

⁴⁶⁰ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'an,13/77

⁴⁶¹ Râzî, Mefâtihu'l ğayb, 19/319

⁴⁶² Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'an,13/78.

Onlardaki kibir:

“Hakka karşı büyükmek, tefekkür ve ilim öğrenmekten kendilerini uzak tutmak, reislik sevdası, nübüvvet ve saltanatın kendilerine layık olduğunu düşünmek”ten ileri gelmektedir⁴⁶³

2.12.4. Allah’ın İnkârcıların Âkıbetleri Hususunda İnsanları İbret Almaya Dâveti

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارًا فِي الْأَرْضِ
فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾

Yeryüzünde dolaşp da kendilerinden öncekilerin âkıbetlerinin nice olduğunu görmediler mi? Onlar, güçleri ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı, kendilerini Allah’a karşı koruyan da olmadı.⁴⁶⁴

Bu âyeti kerîmede müşriklere uyarı, peygambere ise teselli olduğunu düşünüyöruz. Çünkü Mekkeli müşrikler Yemen, Şam gibi yerlerde gezip, dolaşp, ticaret yaparak bol kazançlar ile dönüyorlar ve bu durum onları daha da şımartıyordu. Böylece peygamberi inkâr ederek, ona olmadık eza ve cefalar çektiriyorlardı. Mü’min sûresi üçüncü ve dördüncü âyetlerinde Allah’ın âyetleriyle mücadele edip onları inkâr edenlerin, gezip dolaşmaları, zevk ve sefa içinde olmaları, yaptıkları ticaretlerden elde ettikleri kazançların geçici olduğunu, sonuç olarak tıpkı kendilerinden önce yaşamış olan inkârcı kavimlerin başına gelenlerin kendilerinin de başına geleceğı, sonlarının kayıp ve hüsrân olacağını beyan edilmektedir. İnkâr eden kavimlerin helâk örneklerini sûremizin ellibirinci âyetinde zikrettiğimiz için burada tekrarına lüzüm görmedik.

Bu âyeti kerime inkârcı ve müşriklerin kendilerinden önceki kavimlerin helâk sahnelerini gezip görerek yaşanmış tarihten ibret almaları amacını taşımaktadır. Bu nedenle Mekke müşriklerine: “Onlar yeryüzünü gezip dolaşmıyorlar mı ki önceki kavimler yaptıkları köşkleri, dağları oyarak inşa ettikleri binaları, orduları, güç ve kuvvet bakımından kendilerinden daha üstün durumda oldukları halde, Allah’a şirk koşmaları, kendilerine mucizelerle gelen peygamberleri ve onların Allah katından getirmiş oldukları kitapları inkâr etmeleri ve âyetlerle mücadele etmeleri, hakka karşı delilsiz bir şekilde batılı savunmaları sebebiyle Allah, onları azabıyla yakalayiverdi de onları kurtaran da olmadı,” mânasını ihtiva etmektedir.

“Yeryüzünü gezip dolaşp kendinden öncekilerin durumlarını görmüyorlar mı?” cümlesine Te’vîlât’ta birkaç mâna verilmektedir:

⁴⁶³ Beydavi, *Envâru’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/38.

⁴⁶⁴ el-Mü’min,40/21.

1) Hasan-ı Basrî'nin görüşü olan, "Onlar yeryüzünde gezip dolaşarak, kendilerinden öncekilerin güç ve kuvvet bakımından daha üstün oldukları halde, onlara deliller ile gelen peygamberleri inkâr etmeleri sebebiyle, nasıl Allah'ın gazabına uğratıldıklarını görüp, düşünüp, öğüt alarak, onlar gibi davranmayı bırakıp inkârdan vazgeçsinler."

2) Bu ilahî buyruk haber mânasında olup ,”onlar gezip gördükleri halde ibret almadılar. Böylelikle onların başına gelen bunların da başına geldi.” mânasındadır.

3) Bu ilahî beyan emir mânasında olup “yeryüzünde gezin, dolaşın. Sizden önce kendilerine peygamberler ve deliller (mucizeler) geldiği ve uyarıldıkları halde, inkâr edenlerin sonuçlarının nasıl olduğunu bir görün.” mânasındadır.

4) Bu ilahi uyarı, tefekkür, tezekkür, tedebbür mânasında olup, ayaklarıyla yeryüzünde gezip gözle görmek mânasında değil de geçmiş kavimlerden iman edenlerle inkâr edenlerin sonunun nasıl olduğunu düşünerek ibret almalarının gerekliliği mânasında ilahi emirdir,” şeklinde farklı mânalarında yorum yapılmıştır.⁴⁶⁵

“Onları Allah'tan koruyan olmadı” cümlesine ise ”Müşriklerin, kendilerini Allah'a yaklaştırma ve şefaathî vesilesi olarak gördükleri putları, onları bu helakten kurtaramadı.” mânası verilmiştir.⁴⁶⁶

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانَتْ تَاتِبُوهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ اِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيْدٌ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾

Bunun sebebi, peygamberleri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, bunları inkâr etmeleriydi. İşte bunun için Allah onları yakalayıp cezalandırdı. Çünkü O güçlüdür, cezası çok çetindir.⁴⁶⁷

Bu âyeti kerime bir önceki âyeti açıklamakta olup onların bu duruma düşmelerinin sebebinin, peygamberlerin onlara mucizeler ve apaçık hükümlerle geldiği halde, onları inkâr etmeleri gösterilmekte.

"إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيْدٌ الْعِقَابِ" "Allah çok güçlüdür, cezası çok çetindir," cümlesine ise; "Allah güç,kuvvet sahibi olup murad ettiği şeyi kolayca yapan, cezasını da çok şiddetli verendir," şeklinde mâna verilmiş.⁴⁶⁸ Âyeti kerime, yine Mekkeli müşriklere uyarı niteliğinde olup: "Ey Mekkeli müşrikler! Onlar da sizin gibi mucizelerle gelen peygamberleri inkâr etmiş ve onlarla inatlaşmışlardı da başlarına azap gelmişti. Siz de onlar gibi inatlaşarak inkâr ederseniz sizin de başınıza aynı şeyler gelir,⁴⁶⁹mânasına hamledilmektedir.

⁴⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*,13/36

⁴⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*,13/37

⁴⁶⁷ el-Mü'min,40/22.

⁴⁶⁸ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/23.

⁴⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*,13/38.

2.13. Geçmiş Ümmetlerin Kıssaları

2.13.1. Firavun ve Kavminin Hakka Karşı İnkârcı Tutumları

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٢٣﴾
إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاجِدْ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾

*Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla Firavun, Hâmân ve Kârûn'a gönderdik; ama onlar, "O bir yalancı, bir sihirbaz!" dediler.*⁴⁷⁰

Yalanlayıp inkâr eden kavimlerin helâkları beyan edildikten sonra, Firavun ve Hz. Mûsâ arasındaki kıssa, ile yine Firavun zamanındaki imanını gizleyen mü'min kişiyle kavmi arasında geçen örnek diyalog, bu duruma misal olarak sûremizde anlatılmakta. Böylece hak batıl mücadelesi anlatılarak sonuç bakımından inkâr eden toplulukların helâk sahneleri gözler önüne serilmektedir. Bu durum batılı savunular için ibret, peygamberimize ve inananlara ise hem teselli hem de inançlarının güçlenmesi için delil niteliğindedir.

Müfessirlerimizden kimisi “*âyat ve sultan*” kelimelerine Hz Mûsâ'yı Firavun ve hanedanına, Karun'a ve Haman'a göndererek “*peygamber olarak seçip apaçık mucizelerimizi*” (tarafımızdan kendilerine hakkı) getirince, bu apaçık bir sihirbazdır dediler⁴⁷¹ şeklinde mâna verirken Kadı Beydâvî ise âtîf mâtufun gayrisidir, kuralı üzerinden *giderek* “*âyetler ve apaçık sultan (delil) birbirinden farklı olup aynı şeyler değildir*” diyerek bu farklılığı “ya iki vasfın farklı oluşuyla veya asâ gibi bazı mucizelerin diğerlerine göre daha üstünlüğüne işaret etmek suretiyle atıf harfiyle zikredilmiştir”, yorumunu yapmıştır⁴⁷²

Müfessirlerden kimisi ise “*âyetlerimiz*” ile dokuz mucizeyi “*apaçık hüccet*” ile “açık delil” olarak bilinen Hz. Mûsânın Asâsı kastedilmiş olup mucize olarak diğerlerinden daha üstün nitelikte olması sebebiyle asa ayrıca zikredilmiştir. Asânın “*apaçık delil*” olarak adlandırılması halkın gözü önünde sihirbazların ortaya atmış oldukları sihirleri iptal etmesi, bunun üzerine Hz. Mûsâyı göstermiş olduğu bu mucizeden sonra yalancı ve sihirbazlıkla itham etmeleri, apaçık delil olan asayı ise yalan ve sihir olarak isimlendirmeleridir.⁴⁷³

Bize göre ise, âyette geçen “*âyetlerimiz*” den maksat Hz. Mûsâ'ya verilen mucizeler “*apaçık delil*” den maksat, Hz. Mûsâ'nın mucizelerinden Asâ'nın veya Tevrat'ın olması muhtemeldir. Çünkü Asâ insanların gözü önünde büyük bir ejderhaya dönüşmesi, sihirbazların yaptıkları yılan görünümündeki sihirleri yalayıp yutması, Asâ'nın ayrıca zikredilmesinin delili olabilir. Ayrıca akâbinde gelen âyeti kerimede Hz. Mûsâ'ya verilen âyetler ve apaçık delil sebebiyle Hz. Mûsâ'nın sihirbazlıkla suçlanması âyette geçenlerin mucizeler ve Asâ olduğu

⁴⁷⁰ el-Mü'min, 40/23-24.

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/282

⁴⁷² Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/24.

⁴⁷³ Neseî, *Medarikü't-Tenzil*, 9/160

konusunda delil teşkil edebilir. Burada nübüvvet yorumunun yapılmasının zayıf ihtimal olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Allah Teâlâ zaten âyetleri ve apaçık delilleri peygamberlere gönderir.

O halde Hz. Mûsâ'nın adıyla birlikte peygamberlik mânasının düşünülmesi bir şeyin iki kere tekrarı sayılır ki bu uygun görülmez. Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın verilmesi konusuna gelince; Tevrat, "hüda, akıl sahipleri için öğüt,⁴⁷⁴ furkan, ışık, sakınanlar için öğüt" ⁴⁷⁵sıfatlarıyla gelmiştir. Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi "Apaçık delille" tevrat mânasının da kastedildiği ihtimalini söylemiştik. Nitekim başka bir âyeti kerimede, "Mûsâ'ya apaçık belge (suldan) verdik ⁴⁷⁶meâli de bunu destekler mahiyettedir. Âyette geçen "Âyât" kelimesi cem'i kalıpta gelmiş olup "birçok âyet" mânasını ihtiva etmektedir. Bu durumun da Hz Mûsâ'ya verilen dokuz mucize olması ihmalî kuvvetlidir. Çünkü başka bir âyeti kerimede dokuz mucize için "Biz Mûsâ'ya apaçık dokuz âyât (mucize) verdik .O âyetler (mucizeler) geldiğinde Firavun'un "Ey Mûsâ, senin büyülenmiş olduğunu zannediyorum dediğini İsrailoğullarına sor"⁴⁷⁷ meâlindeki âyeti kerimede de "dokuz mucize" için "âyât" sıfatı kullanılmıştır. Dokuz mucize ise; tufan, çekirge, haşerat, kurbağa, kân⁴⁷⁸ Asânın kocaman yılanı dönüşmesi, Hz. Mûsâ'nın elinin görenlerin gözlerini kamaştırarak düzeyde beyazlaşması,⁴⁷⁹ Asânın sihirbazların yaptıklarını yutması,⁴⁸⁰ denizin yarılması.⁴⁸¹ Tüm bu mucizelere akl-ı selîm ve tarafsız bir bakışla bakan kimse bunların sihir olmadığını anlar.

Firavun Hz. Mûsâ'nın göstermiş olduğu mucizelerle peygamberlik iddiasında bulunup bir olan Allah'a davetini engellemek için onu kavmi karşısında küçük düşürüp rezil etme amacıyla tüm sihirbazları çağırıp Hz.Mûsâ'ya üstün gelmeleri halinde onlara, yanında büyük bir mevkî vereceğini vaad ettiği için sihirbazlar tüm hünerlerini ortaya koydular. Hz. Mûsâ'nın asâsı onların hepsini yalayıp yutmuş ve bunu herkes gözleriyle müşahede etmiştir .Bunun üzerine tüm sihirbazlar bunun sihir olmadığına kanaat getirip Hz. Mûsâ' ya gâlip gelmeleri halinde Firavun'un kendi yanında vereceği makam ve mevkîden vazgeçerek hatta Firavun tarafından işkence göreceklerini bile bile Hz. Mûsâ'nın peygamber olduğunu kabul edip bir olan Allah'a iman ederek secdeye kapanmışlardır. Firavun ve kavmi bu durumu kabullenememiş inatla ve ısrarla Hz. Mûsâ'yı sihirbazlık ve yalanla itham etmişler.

⁴⁷⁴el- Mü'min, 40/54.

⁴⁷⁵el- Enbiyâ, 21/48.

⁴⁷⁶en-Nisâ, 4/103.

⁴⁷⁷el-İsrâ, 17/101.

⁴⁷⁸el-A'râf 7/133.

⁴⁷⁹el-Şuârâ, 26/32-33.

⁴⁸⁰eş- Şuârâ, 26/45.

⁴⁸¹eş- Şuârâ, 26/63.

Firavun'un Hz. Mûsâ'nın getirdikleri karşısında aciz kalıp sihirbazların da aralarında olduğu halkın kendisinden izinsiz, canları pahasına iman etmeleri, karşısında Hz.Mûsâ'ya tabi olmalarını engellemek için onların zihinlerini karıştırmak ve işi sulandırmak amacıyla bu sefer Hz Mûsâ' ya,"*sihirbaz, sihirbazların başı, sihirbazlar ile anlaşmış olup yaptığı şeyin en büyük sihir olduğu*, gibi söylemlerde bulunarak iftira atmaya yönelmiştir.⁴⁸²Bununla birlikte O'na inanan herkesin el ve ayaklarını çaprazlama keserek çetin bir cezaya uğratmıştır.

فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (٢٥)

Mûsâ, katımızdan verilmiş hakikati getirdiğinde, "Onunla birlikte olan inanmış kişilerin oğullarını öldürün, kızlarını diri bırakın!" dediler. Oysa inkârcıların tuzağı hep boşa çıkmıştır.⁴⁸³

Firavun'un yaptığı bu işkence, ilkinden başka ikinci bir işkencedir. Çünkü ilki Hz.Mûsâ çocukken müneccimlerin Hz.Mûsâ'nın geleceğini haber vermeleri üzerine uygulanmıştı. İkincisi ise Hz. Mûsâ'nın peygamber olarak Allah katından mucizeler ve apaçık deliller getirdiği peygamberlik zamanında vuku bulmuştur. Bu durum hakkında hemen hemen tüm müfessirler aynı görüştedir. Nitekim İsrailoğulları'nın "*Sen bize gelmezden önce de geldikten sonra da eziyet edildik*"⁴⁸⁴ söylemleri, bu durumu destekler mahiyettedir.

Firavun, Hz Mûsâ'nın göstermiş olduğu mucizeleri karşısında tüm sihirbazların inanıp secde ettiğini, bununla birlikte akl-ı selim olarak düşünen İsrailoğulları'ndan da pek çok kişinin de ona tâbi olmak istediğini görünce bunların inanmalarını engellemek için tıpkı Hz. Mûsâ'nın peygamber olarak geleceğini söyleyen müneccimlerin haberi üzerine, Hz. Mûsâ'yı yaşatmamak adına daha önce uygulamış olduğu, "İsrailoğulları'nın yeni doğan çocuklardan oğullarını öldürüp kızlarını yaşatma" işkencesini, bu sefer de "*umudur ki bu zulüm sebebiyle Hz. Mûsâ'ya uymaktan vazgeçerler*" düşüncesiyle ikinci kez tekrar uygulamaya başladı.

Âyette kâfirler denmesinin sebebi kıyâmete kadar tüm kâfirleri kapsaması amacıyla olması muhtemeldir. Çünkü kıyâmete kadar hakka karşı Müslümanlarla mücadele edecek kâfirler de öncekiler gibi her türlü baskı, zulüm, işkence ve iftira yoluna başvurarak inananları bu inançlarından vazgeçirmek için gayret edecekleri imkân dâhilindedir. Bunların hepsinin boşa çaba olduğu âyetin devamından anlaşılıyor. Çünkü daha önce Firavun'un Hz. Mûsâ'nın yaşamasını engellemek amacıyla yaptığı bu zulüm asla onun hayatta kalmasına engel olamamış, hatta Allah Teâlâ onu Firavun'un ailesi içerisinde büyütmüş, bakımını ise bizzat kendisine yaptırmıştır. Firavun'un daha önce olduğu gibi ikinci kere yaptığı bu zulüm

⁴⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*,13/40.

⁴⁸³ el-Mü'min,40/25.

⁴⁸⁴el-A'râf, 7/ 129.

İsrailoğulları'nın Hz.Mûsâ ve İlâhına inanmalarını engelleyememiş, sonuç olarak Hz. Mûsâ ve inananlar Kızıldeniz'den geçtikten sonra onları düşmanca takip eden Firavun ve kavmi denizin ortasındayken Kızıldeniz'de ki açılan mucize yolun kapanmasıyla boğularak helâk olmuşlardır.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذُرِّيَّتِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ (٢٦)

Firavun, "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtarabilecek mi)? Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum" dedi.⁴⁸⁵

Firavun'un "Bırakın beni de Mûsâ'yı öldüreyim." sözü, Firavun'un yaptığı zulüm ve işkence İsrailoğulları'nı ona tâbi olmaktan engelleyememiş, O bu sefer Hz. Mûsâ'yı öldürüp böylelikle tâbi oldukları kişiyi ortadan kaldırma teşebbüsüne yönelmiştir. Firavun'un "***Bırakın beni de Mûsâ'yı öldüreyim.***" sözü söylendiği zamana göre farklı yorumlandığı rivâyet edilmiştir.

1) "Firavun bu sözü "*kavmi kendisine engel olmadan önce söylemiştir*" Firavun, kavminin çocuklarını öldürme cezası vermesine rağmen hâlâ Hz.Mûsâ'ya inanmaya devam ettiklerini görünce bu sözü söylediği muhtemeldir.

2) "*Kavmi ona engel olduğu zaman söylemiştir*" Firavun'un bu sözü İnsanlara; "Firavun Mûsâ'yı öldürmeye azmetti de kavmi, onu bu kararından vazgeçirmek için engel oldu" izlenimini vermek" amacıyla söylediği muhtemeldir.

3) "*Firavun bu sözü yapacağı bir işi önceden haber vermek maksadıyla Hz.Mûsâ'yı öldürmeye teşebbüs etmeye karar verdiği sırada kavmini bilgilendirme amaçlı önceden haber vermiştir.* Firavun bu tutumuyla Hz. Mûsâ'yı öldürmesinden dolayı kavminin kendisini kınamaması için niyetini önceden bildirmeyi amaçladığı muhtemeldir."⁴⁸⁶

"Firavun Hz Mûsâ'yı öldürmeye karar vermişti. Fakat kavmi veya kavminin önde gelenleri onu bu karardan vazgeçirdi,"

Fahreddin er-Râzî ise Firavun'un bu sözü söylemesindeki kastını ve kavminin Firavun'un Hz. Mûsâ'yı öldürmesini engellemedeki amaçlarını farklı mânalarda yorumlamıştır. Bu yorumlar şöyledir:

1) Ya onun kavminden imanlı birileri vardı ve Hz. Mûsâ'yı öldürmeye engel olmak için her türlü çabayı gösterdiler,

2) Firavun kavminden ileri gelen devlet adamları Firavun'un Hz.Mûsâ'yı öldürmesini engelleyerek böylece aklını devamlı onunla meşgul etmesini ve kendileriyle fazla uğraşamamasını amaçlamışlardır.

⁴⁸⁵ el-Mû'min,40/26.

⁴⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*,13/41.

3) Firavun onu öldürdüğünde, kendisine tâbi olanların zihinlerinin daha da bulanacağından korkup onların; “onunla baş edemedi, o yüzden onu öldürerek kendisine galip gelmesini engelledi” gibi bir düşüncenin oluşmaması, bununla birlikte “o zaten güçsüz, zararsız bir sihirbaz olması sebebiyle öldürülmesine de gerek de duymadı” kanısını oluşturmak için Hz. Mûsâyı öldürmekten vazgeçmiştir.

4) “Firavun onu öldürdüğü takdirde başına gelecek mucizevî belâlardan korkup diğer taraftan da onu öldürmek için hanedanlarının onu engellediği gibi bir görüntü verip ona üstünlük taslamak amacıyla sadece korkutmak için bu sözü söylemiş olabilir” şeklinde yorumlamıştır.

Er-RÂZÎ Firavun’un “*Rabbine dua etsin*”sözünü ise “istihzâ amaçlı söylediği” yorumunu yapmıştır.⁴⁸⁷

Kadı Beydavi ise “*birakın beni de onu öldüreyim*” demesi, “Firavun’un Hz. Mûsâ’yı iç dünyasında peygamber olduğuna kanaat getirmesi nedeniyle onu öldürmekten çekindiği, bu sebeple kavminin onu öldürmesine engel olduğu kanaatini oluşturmak için bu sözü söylediği”, şeklinde rivâyet etmiştir.⁴⁸⁸

İbn Kesîr ise Firavun’un bu sözü “inkâr’ı inadın, mücrimliğinin en üst derecesidir”.

“*Rabbine yalvarsın*”sözünü ise “*duasına aldırarak değilim*” mânasında hafife alma amacıyla söylenmiş bir söz, yorumunu yapmıştır. Firavun Hz. Mûsâ’yı öldürme sebebini ise güya İsrailoğulları’na acıyıp Hz. Mûsâ’nın onları yoldan çıkarması dinlerini ve kültürlerini değiştirmesinden veya yeryüzünü fitneye duçar edip savaş çıkarmasından korktuğu gerekçeleriyle açıklamıştır.

Sütûtî’nin Durru'l-mensûr’ isimli tefsir kitabında rivâyet edildiğine göre İbn Münzir’in bildirdiğine göre Dehhak Firavun: “*Beni bırakın da onu öldüreyim*” sözü ile “beni onun derdinden kurtaracak birini bulayım” mânasının kestetildiği yorumunu yapmıştır.

“*Rabbine dua etsin*” sözü iki farklı şekilde yorumlanmış ki bunlar:

1) “Ben onu öldürmeye yelteneyim, o da bu yaptığımı karşı Allah’tan yardım istesin,” bakalım ki gerçekten Allah tarafından gönderilmiş peygamber mi ki eğer öyleyse Allah gönderdiği peygamberi zulme karşı korur.

2) Ben onu öldürmeye yelteneyim, “o da hakkımda Allah’a beddua etsin” bakalım ki bana karşı bedduası gerçekleşecek mi? Çünkü peygamberler, artık inanması muhtemel olmayan kavme karşı Allah’tan yardım isterler Allah da onu ve ona inananları kurtarıp, geriye

⁴⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/288

⁴⁸⁸ Beydavi, *Envâru’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/25.

kalanları helâk eder. Nitekim Firavun'un başına gelen de işte bu azap oldu ve sünnetullah değişmedi.⁴⁸⁹

وَقَالَ مُوسَىٰ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُنْكَبِرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ (٢٧)

Mûsâ ise, "Hesap gününe inanmayan her kibirli kişinin şerrinden, benim ve sizin rabbiniz olan Allah'a sığındım!" dedi.⁴⁹⁰

Hz. Mûsâ bunu duyar duymaz söze başlayarak, her şerri def edecek, sıkıntı durumunda yardım istenecek ve zalim kişilere karşı sığınılacak tek kişinin Allah olduğunu vurgulayarak, hesap gününü inkâreden herkesin şerrinden kendisinin ve inananların Rabbi olan, Allah'a sığınmıştır.

"Benim ve sizin Rabbiniz" sözünden maksadın"Hz. Mûsânın kendisi ve inkârcılar" olduğu, onlar her nekadardan inanmasalar da sonuçta herkesi yaratanın Allah (c.c.) olması nedeniyle bu şekilde ifade edilmiş olduğu, İstiâzenin Firavun'un kendi ismi ile değil de sıfatı olan "kibirli ve hesap gününe inanmayan" şeklinde genel mâna ifade ederek kullanılması da hem Firavunu hemde kıyâmete kadar bu sıfatları taşıyan tüm kâfirleri kapsaması amacıyla söylendiği yorumu yapılmıştır.⁴⁹¹

Firavun ve diğer inkârcıların taşımış olduğu "kibirli ve hesap gününe inanmayan" sıfatı ile de "tevhide veya peygamberlere kibirlenen kişiler" olduğu ifade edilmiştir. "Tevhide karşı kibirli olmak," Allah'ın varlığına ve birliğine inanmamak; "peygamberlere karşı kibirli olmak" ise O'nun davetine tabi olup uymamak ve âhiret gününü inkâr etmek mânasını ifade ettiği yorumu yapılmıştır.⁴⁹²

Fahredden er-Râzî ise âyetimizdeki istiâzenin inceliklerini birkaç yönden ele almış:

- "Dua", Allah'a güveni ifade eder.Kötülüklerden sakınmak için Allah'a sığınıp dua edildiğinde Allah'ın dua yapan kişiyi koruyacağından emin olunur.
- "Sizin Rabbiniz" sözü ile Hz.Mûsâ kavmine, Allah'a sığınma hususunda kendi yolunu takip etmelerini teşvik etmek sûretiyle, dua yapmak istediklerinde temiz ve iman gücü yüksek olan ruhların biraraya gelip duâda bulunmalarını bu şekilde yapılan duaların tesirinin daha kuvvetli olacağını ifade etmeyi, kavmini hep birlikte tüm kötülüklerden Allah'a sığınmaya dâvet etmeyi kastettiği yorumu yapılmıştır.
- Hz. Mûsâ Firavun'un küçükken kendisine bakıp büyütüp terbiye etmesinden ötürü üzerinde hakkının bulunmasını düşünerek bedduâsını bizzat ismen yapmamış. Şâyet ismini verse de bunun ek olarak bir faydasının olmayacağı; buna karşın sığınmanın genel olması, şumülüne delalet etme yönüyle ister düşman olarak görünsün ister düşmanlığını

⁴⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/42.

⁴⁹⁰ el-Mü'min,40/27.

⁴⁹¹ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/25.

⁴⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/43.

gizlesin, bu özelliklerde olan herkesi kapsamaması gibi sebeplerden ötürü genel bir üslubun daha uygun olduğunu düşünerek kullanmış olabileceği yorumlanmaktadır.

• Diğer bir sebebi ise Firavun'un "Bırakın beni! Mûsâ'yı öldüreyim" diye söyleyip sonra istihzâ (alay) ederek," *Rabbine duâ etsin bakalım*" sözü üzere Hz. Mûsâ da "Ey Firavun! İstihzâ ederek o andığın Rabbime duâ edeceğim. Senin şerrinden beni korumasını isteyeceğim. Ve Rabbimin seni nasıl kahredeceğini, beni sana nasıl gâlip kılacağını göreceksin." şeklinde yorumlanmıştır⁴⁹³

2.14. Firavun Hanedanından Mü'min Kişinin Aklî Deliller Aracılığıyla Hakka Dâvet Metodu

وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (٢٨)

*Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mü'min kişi şöyle dedi: "Adamı, 'Rabbim Allah'tır.' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size rabbinizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah; aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz."*⁴⁹⁴

Âyeti kerimede Firavun zamanında imanını gizleyen bir kişiden bahsedilmektedir. Mü'min olan bu kişi hem hakkı savunmak ve batılın karşısında durmak hem de Hz. Mûsâ'nın içinde bulunmuş olduğu durumdan dolayı onu desteklemek amacıyla peygamberin hak ve gerçek olup Allah katından gönderildiğine dair Firavun halkına aklî ve naklî deliller sunmak suretiyle, onların akıllarını kullanmaları ve gerçeği görerek iman etmeye yönelmeleri hususunda gayret etmiştir.

İmanını gizleyen bu kişi İsrailoğulları'ndan Firavun hanedanına mensup biri⁴⁹⁵ diyenler olduğu gibi, bu kişinin iman ve taraftarlık bakımından esas itibariyle Hz. Mûsâ taraftarı olmakla birlikte imanını gizlemesi bakımından Firavun ailesinden gibi gözükken biri veya gerçekten nesep bakımından Firavun hanedanına mensup olup amcasının oğlu olduğu yönünde rivâyetler vardır.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/285

⁴⁹⁴ el-Mü'min, 40/28.

⁴⁹⁵ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/26.

⁴⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/43.

Başka bir rivâyete göre de bu kişi Mısırlı olup Firavun hanedanına mensup, amcasının oğlu ve polis teşkilatının şefi olarak biliniyordu.⁴⁹⁷

İbn Kesîr ise “bu kişinin İsrailoğulları'ndan olma ihtimali yoktur” der. Çünkü Firavun bu kişinin sözünü dinlemiştir. Şâyet İsrailoğulları'ndan olsaydı hem itibar etmezdi hem de onu öldürürdü⁴⁹⁸ İsmi konusuna gelince: İbn Münzir'den gelen rivâyete göre, ismi Hızkil veya İbn Humejd'in bildirdiğine göre Ebu İshak, bu kişinin adının Habip olduğunu rivâyet etmiştir⁴⁹⁹ Kimi ise bu kişinin Habip, Seman, Harbil veya Hazbil olduğunu rivâyet etmiştir⁵⁰⁰

Bu kişi Firavun ve hanedanının Hz.Mûsâ'yı öldürme kararını duyunca karşılına çıkmış ve “O’ nu sadece ‘Rabbim Allah ’tır. ’dediği için ve Rabbiniz ’in katından apaçık deliller (mucizeler)getirdiği halde, öldürmeye mi yelteniyorsunuz”?sözleriyle Hz. Mûsâ’ya destek olmuştur. İnanan kişi bu sözleri ile kavmini uyarmak onları tarafsız bir şekilde akl-ı selîm olarak düşünmeye sevk etmek ve aklî istidlâl yöntemini kullanarak doğru ve gerçek olanı bulmaya teşvik etmiştir. Akâbinde “Eğer O, söyledikleri ve getirdikleri konusunda yalancı ise bu size zarar vermez ve onu öldürmeyi de gerektiren bir durum değildir. Fakat eğer getirdikleri doğru ise ve O, hak peygamber ise onu öldürmeniz durumunda, onun sizi tehdit ettiği azap başınıza gelir ve helâk olursunuz .” diyerek onları Hz. Mûsâ’yı öldürmekten vazgeçirmeye çalışmıştır.
501

İnanan kişi sözlerine devam ederek “Şüphesiz ki Allah haddi aşan yalancıyı, doğru yola çıkarmaz” diyerek; “Eğer yalancıysa onu, kendi başına bırakmanız ve onun Allah tarafından başarısızlığa uğratılması sonucunda onu öldürmeye gerek duymadan ondan kurtulmuş olursunuz.” Şeklinde öneride bulunmuştur.

Aslında Hz. Mûsâ'nın zafere ulaşması sebebiyle O'nun hak peygamber olduğuna, Allah tarafından gönderildiğine, getirdiği mucizelerle desteklediğine dair delil vardır. İnanan kişinin “Rabbiniz'in katından apaçık deliller (mucizeler)getirdiği halde” sözü ile de “onları Allah'a karşı itirafa yaklaştırma niyetinde olduğu” yorumu yapılmıştır. “Eğer yalancı ise” cümlesini öne getirmesiyle, onlardan görünme ve etkin bir şekilde sakındırma, insafli bir tutum ve taassuptan uzak bir yöntem kullandığı söylenmiştir. “Şüphesiz Allah, aşırı giden yalancı kimseleri hidâyete erdirmez”, sözülle de Firavun'un bu sıfatlarını çitlatarak, bu sebeple o ve

⁴⁹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: Prof.Dr. İsmail Karaçam, Yar. Doç.Dr. Emin Işık, Dr.Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, (İstanbul: Zehreveyn Yayınevi Mahmutbey, ts.), 6/520 ; Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/286

⁴⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm*,3734

⁴⁹⁹ Süyûtî, *Ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, 13/44.

⁵⁰⁰ Nesefî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*, 9/163

⁵⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/288

ona tabi olanların mağlup olacağını, Hz. Mûsâ'nın ise mucizelerle desteklenerek kazanan tarafın olacağını vurgulamıştır.⁵⁰²

يَا قَوْمِ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى
وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾

Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir? Firavun ise, "Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum" dedi.⁵⁰³

Mü'min kişi söylediği sözlerle akli istidlâl yöntemini kullanarak bir olan Allah'ın ve O'nun göndermiş olduğu hak peygamberin doğruluğu hususunda öne sürdüğü delilleri sunmaya devam ederek; *"Bugün bu yeryüzünün sahibi ve üstün gücü sizsiniz, ama eğer Mûsâ doğru söylüyorsa ve siz onu yalanlayıp öldürürseniz bunun karşılığında Allah'ın sizi helâk etmesi ve azabı sebebiyle, bugün üstün olup sahibi olduğunuz bu yerlerde zelil olup yok olursunuz. Bu azabın karşısında bir yardımcı da bulamazsınız"* sözleriyle nasihatte bulunarak, onların Mısır topraklarında güç ve kuvvet sahibi oldukları, yönetimi ellerinde bulundurdukları bu durumdan peygambere karşı inkâr ve yanlış tutumları sebebiyle aleyhlerine meydana gelebilecek belâya ve azaba karşı onları uyarmıştır⁵⁰⁴

İnanan kişi bu tutumuyla onları, Hz. Mûsâ'yı inkâr ederek O'nu öldürmelerinden vazgeçirmeye çalışmıştır.

Firavun : *"Ben ancak en uygun görüşümü ifade ediyorum ve onu öldürmekle sizi doğru yönlendiriyorum."* şeklinde yanıt vermiştir. İnanan kişinin, onlara göstermiş olduğu akli istidlâl ve delillere rağmen, Firavun 'un Hz. Mûsâ'yı öldürme yönündeki ısrarının devam etmesi üzerine O'nun bu yöndeki düşüncesinin kabule şayan olmadığını dile getirip, geçmiş ümmetleri misal göstererek başlarına gelen azabın kendisinin de başına gelebileceği hususunda uyararak O'nu bu tutumundan vazgeçirmeye çalışmıştır.⁵⁰⁵

2.14.1. Mü'min Kişinin Nuh ve Sonraki Kavimlerin İnkârları Sebebiyle Helâklarını Misal Göstermesi

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْرَابِ ﴿٣٠﴾

⁵⁰² Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/289

⁵⁰³ el-Mü'min, 40/29.

⁵⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/1034

⁵⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/291

İnanan kişi de şöyle dedi: "Ey kavmim! Doğrusu vaktiyle (peygamberlerine karşı) gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum."⁵⁰⁶

مِثْلَ دَابِّ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ (۳۱)

Nuh kavminin, Ad, Semûd ve onlardan sonrakilerin durumu gibi. Allah asla kulları için zulmü istemez."⁵⁰⁷

İnanan kişi geçmiş kavimlerin helâkını misal vererek, onlar da tıpkı Allah tarafından gönderilen peygamberi yalanlamaları ve öldürmeleri üzerine helâk olduklarını beyan edip kavmine hitaben Ey Kavmim! Onların başına gelen azabın sizin de başına gelmesinden korkuyorum. O yüzden sizi uyarıyorum. Eğer Mûsâ da gerçek peygamber ise siz de onlar gibi yalanlayıp onu öldürürseniz tıpkı onlar gibi helâk olursunuz, sözleriyle izah etti. Akabinde:

“Allah kullarına zulmetmek istemez ve zulüm taraftarı asla değildir” sözünü dile getirdi. Mâtürîdî Te’vilât isimli kitabında, “Allah kullarına zulmetmek istemez” cümlesi hakkında:

- 1) Kişi hür iradesiyle yaptıkları karşısında sorumludur.
- 2) Allah başkasının işlemiş olduğu suçtan dolayı bir başkasını sorumlu tutmaz.
- 3) Kişinin yaptığı iyilik ve sevabın karşılığını eksik vermez.
- 4) Allah herkese hak etmiş olduğu cezayı verir.⁵⁰⁸

Buna karşın, insanların zulmü hak etmesi üzerine, Allah da o kavmi yapmış oldukları haksızlıklar ve zulümler sebebiyle helâk eder. Zira nasıl ki geçmiş kavimler işlemiş olduğu bu suçları sebebiyle helâk, edilmişlerse Firavun kavminin de aynı suçu işlemesi sebebiyle helâkı adalet ve hakkaniyet gereği kaçınılmaz olacaktır.⁵⁰⁹

2.14.2. Azap Geldikten Sonra Geriye Dönüşün ve Kurtuluşun Olmayacağını Beyan Edilmesi

وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ (۳۲)

يَوْمَ تُولُونَ مُدْبِرِينَ مِمَّا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۳۳)

Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çığıracağı günden korkuyorum.

Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız ama sizi Allah’tan kurtaracak hiçbir güç bulamazsınız! Allah kimi şaşırtırsa artık onu doğru yola yönlendirebilecek bir güç yoktur.⁵¹⁰

Mü’min kişi Firavun ve kavminden ileri gelenlerini bu dünyada başlarına gelebilecek azaptan uyardıktan sonra, asıl azâbın âhirette olacağını, orada insanların birbirlerini suçlayarak

⁵⁰⁶ el-Mü’min,40/30.

⁵⁰⁷ el-Mü’min,40/31.

⁵⁰⁸ Mâtürîdî, Te’vilâtü l-Kur’ân,13/49

⁵⁰⁹ Râzî, Mefâtihu l ğayb, 19/292

⁵¹⁰ el-Mü’min,40/32-33

bağrışıp çığrışmaları, o günün azâbından herkesin dönüp kaçmak isteyeceği fakat kaçışın mümkün olmayacağı ve hiç kimsenin bu azaptan kendini kurtaramaya güç yetiremeyeceği dehşetli bir gün olacağını bildirmiştir.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زُلْتُمْ فِي شَكِّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا
كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ (٣٤)

Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti; ama onun size getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz. Nihâyet o vefat edince ‘Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek’ dediniz. Aşırılığa sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırır.⁵¹¹

Burada ecdadın hallerinin atalara nisbeti vardır.⁵¹² Zira onlar inanç konusunda” *biz atalarımızdan böyle gördük*” sözleriyle atalarının dini üzere olmalarının gerekliliğini vurgulayıp, onların taptıkları şeylere körü körüne inanmaları sebebiyle atalarının hallerinin evlatlarının yüzlerine vurulması kastedilmiş kendilerine uydukları atalarının inanç bakımından yanlış tutum ve davranışları anlatılarak bundan öğüt almaları istenmiştir, şeklinde düşünüyoruz.

Her peygamber Kâinatın yegâne yaratıcısı olan Allah (c.c.)’ın ulûhiyetine kendilerinin peygamberliğine O’nun katından indirilmiş kitaba inanmaya davet ederler. Bunun yanısıra tabiat olaylarına aykırı harikulade olaylar şeklinde tarif ettiğimiz ve sadece peygamberlere ait bir durum olan mucizelerle peygamberliklerini kanıtlarlar.

Bu bağlamda Âyette geçen “**beyyinat**” kelimesi müfessirlerimiz tarafından iki mânaya geldiğini bunların; “*peygamberler ve doğruluklarını ispateden mucizeleri*”,⁵¹³ veya “*peygamberin, onların iddia etmiş olduğu bir sürü düzmece ilah inanişına karşı bir olan Allah’a imana davet etmesi ve bunun gerçekliğini gösteren mucizeleri*”⁵¹⁴ şeklinde yorum yapmışlardır.

“**Artık ondan sonra başka peygamber gelmeyecek**”⁵¹⁵ cümlesinden iki farklı mânâ çıkarılmıştır. Birinci mânâ; “*Hız. Yusuf’u peygamber olarak kabul etmedikleri gibi, ondan sonra gelecek hiç birini de peygamber olarak kabul etmemeleri*”⁵¹⁵, ikinci mânâ ise” *Hız Yusuf’a iman edip, ondan sonra gelecek hiçbir kimseyi peygamber olarak kabul etmemeleri*” şeklinde yorumlanmıştır.⁵¹⁶

⁵¹¹ el-Mü’min,40/34.

⁵¹² Beydavi, *Envâru’l-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/28.

⁵¹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*,13/52.

⁵¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 19/294

⁵¹⁵ Beydavi, *Envâru’l-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/29.

⁵¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*,13/53

"كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ" Allah da böylece haddi aşan, şüphe duyarak inkâr eden kimseleri hidâyete erdirmeyeceğini, kendi yapıp etmeleri sebebiyle (inkâr) kaybedenlerden olacaklarını beyan buyurmuştur.

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتِيهِمْ كَبِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ (٣٥)

Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler. Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.⁵¹⁷

Bir önceki âyette şüphe ile peygamberleri inkâreden kâfirlerin sıfatları ve haddi aşmalarının sebebi; "Allah'ın âyetleriyle delilsiz mücadele etmeleri" olarak izah edilmiş, bunun ise Allah'ın ve inananların katında çok büyük günah olarak kabul edilip ileri derecede buğzu gerektirdiği" dile getirilmiştir. Bu sebeple. Allah onların kalplerini mühürler ve artık onlar yaptıkları sebebiyle hakkı inkârdan uzak durmazlar. Kalplerinde hakkı görmelerine engel bir perde olup hidâyete de erişemezler.⁵¹⁸

Fahreddin er-Râzî âyeti kerimeyi açıklamaya devam ederek;

"Magt", insanlar arasında şan ve şöhret bakımından en üst zirvede olanın Allah katında gazaba uğrayıp rezil rüsva olmasıdır.

Kullara ait olan "Mütekebbir ve Cebbar" sıfatları ise:

Mütekebbir: "Allah'a karşı büyüklenip, O'nu inkâr eden"

Cebbar: "İnkârda ısrar eden" mânalarına gelmektedir.

Allah (c.c.) ise bu sıfattaki kişilerin kalplerinin katılığını dile getirip, küfür ve dalâlette kibirlenerek inatla inkâr yolunu tercih edenlerin kalplerini mühürleyeceğini beyan etmiştir⁵¹⁹

Kalbin mühürlenmesi aslında Allah Teâlâ'nın kişinin kalbini hakkı görme konusunda engellemesi değil de onun tutumu karşısında hakkı görmesi konusunda yardımını kesmesidir. Terim olarak bunun adı "hızlan"dır. Bu konu hakkında yüce kitabımızda: "Onların kalpleri var (hakkı) idrak etmezler, gözleri var (hakkı) görmezler, kulakları var (hakkı) duymazlar;"⁵²⁰ "Onlar Allah'ı unuttu, Allah da onlara kendini unutturdu"⁵²¹ "Allah; onların kalplerini,

⁵¹⁷ el-Mü'min,40/35.

⁵¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/54; Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/295

⁵¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/296

⁵²⁰el- A'raf, 7/179.

⁵²¹et- Tevbe 9/67.

kulaklarını, gözlerini mühürledi”⁵²² meâlindeki âyeti kerimede bu durum bizlere bildirilmektedir.

2.14.3. Firavun’un Kavminin Aklını Bulandırmak ve Şüphe Oluşturmak İçin Birtakım Yollar Araması

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ﴿٣٦﴾
أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

*Firavun, "Ey Hâmân!" dedi, "Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilahını görebilirim! Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum." İşte böylece, yaptığı çirkin iş Firavun'a güzel göründü ve doğru yolu bulması engellendi. Firavun'un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı.*⁵²³

Firavun'un, halkına seslenerek, Hz. Mûsâ'yı kastederek: "O; sihirbaz, yalancı, sihri öğreten büyüğünüz yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor." Sözleriyle O'na tabi olmalarını engellemek amacıyla halkın kafasını karıştırmak istemiştir. Yaptığı hile ve oyunlardan bir diğeri de; Hz. Mûsâ Allah için hiçbir mekân izafe etmediği halde Firavun, Hz. Mûsâ'nın ilahının gökyüzünde olduğu inancını halkın zihnine yerleştirip, sonra O'nun ilahının gökyüzünde olup olmadığını müşahade yoluyla araştırıp, eğer ilahı gökyüzünde bulamazsa, Hz.Mûsâ'yı halkın gözünde yalancı göstererek kendisinin de öteden beri iddia ettiği gibi tek ilah olduğunun inancını halkın gönlüne yerleştirmektedir.

Bu amaçla, veziri Haman'a emir verip yüksek kuleler inşa ettirerek gökyüzüne yükselmiştir. Amacı gökyüzüne çıktım fakat ilah namına kimseyi göremedim. O halde Mûsâ yalancıdır, kanısını halka inandırmak olduğu kanısındayız. Firavun, yaptırmış olduğu kule aracılığıyla Haman'a rasathane kurdurup yıldızları izleyerek, Mûsânın gökyüzüne nasıl çıktığını⁵²⁴ gökyüzündeki ilahın, Hz. Mûsâ ile nasıl iletişime geçtiğini, vahyin keyfiyetini, gerçekte Hz.Mûsânın iddia etmiş olduğu ilahtan vahiy alıp almadığı hakkında kavmine karşı gözlem ve müşahade etme görünümü sergilemek istemiştir. Firavun'un yapmış olduğu bu davranış O'nun vahyin nasıl ve ne şekilde geldiği hakkında bilgi sahibini olmadığını gösterir.

"Yaptığı şeyler böylece kendine güzel gösterildi" cümlesine ise müfessirlerimiz;

- Çirkin işleri Şeytan güzel göstermiş olabilir.
- Kendi konumu ve varlığı sebebiyle insanlar Firavun'un yaptığı bu işi yalacılık olsun diye desteklemiştir.

⁵²²el- Bakara, 2/7.

⁵²³ el-Mü'min,40/36-37

⁵²⁴ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/30.

• Allah Firavunun şirk koşmasına karşın günah işleyerek azabının şiddetinin artırılmasını gerektirecek olan bu duruma mücadele edip, imkân tanımıştır.

• Firavun kötülüğe meyilli kabiliyette olup yaptığı kötülükleri hep güzel sanmıştır.

“Doğru yolu bulması engellendi.” cümlesine gelince; (ص) fiilindeki “ص” harfinin üstün veya ötre okunuşuna göre iki farklı mânaya geldiği, üstün okuyanlar bunun; Firavun ya kendi amacı ve düşüncelerine göre hareket etmesi sebebiyle doğru yola girmesini yine kendisi engelledi veya insanları doğru yoldan uzaklaştırdı mânasında olduğunu, “ص” harfini ötre okuyanlar ise; yaptığı bu davranışlar sebebiyle Allah, onun hidâyete gelmeyeceğini bilip yardımını kesti ki buna kelim kavramında “hızlan” adı verilir.⁵²⁵

“Allah Firavun’un hilelerini boşa çıkarır” cümlesine gelince; aslında Firavun yaptığı bu hareket ile kendi yalanını ortaya koymaktadır. Zira kendisi de gerçek mânada içinde sakladığı düşünce ile belirttiği düşünce arasında fark olduğunu biliyordu. Bu durum kendisinin yanlış bir yolda olduğunu fakat bu yolda inat ve kibri nedeniyle bilerek devam ettiğini gösterir. Şâyet o Hz. Mûsâ hakkında gerçekleri içten düşündüğü gibi ortaya koysaydı zaten ilahlık taslamaz inkâra yönelmezdi. Nitekim Kızıldenizdeki Hz. Mûsâ ve inanalar için açılan yol kapanıp da Firavun artık boğulmanın kaçınılmaz olduğunu görünce içindeki gerçek düşünceleri açığa çıkarıp secdeye kapanarak Allah’a ve Hz.Mûsâya inandığını açıklamıştır.Fakat ölüm anındaki imanın kabul olmayacağı yüce kitabımızda bildirilmiştir.⁵²⁶

2.14.4. İnanan Kişinin Firavun Kavmini Kendisine Uymaya Dâvet Etmesi

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ (٣٨)

Mü’min kişi sözlerine şöyle devam etti: "Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim."⁵²⁷

Firavun’un tebaasından iman eden o kişi, imanını aşikâre vurduktan sonra Firavun’un, kendisini canı pahasına da olsa cezalandırmasından korkmadan kavmini hakka davet etmeye devam etmiştir. Bu kişi, geçmiş kavimlerin helâk olma sebeplerini anlatarak; Allah’ı inkâr etmeleri, peygamberleri yalanlamaları, kimi peygamberleri öldürmeleri Allah katından getirmiş oldukları ayetlerle mücadele etmeleri, hakka karşı batılı delilsiz olarak savunmaları, azgınlık yapmaları gibi sebeplerden dolayı helâk olduklarını, kendileri de bu suçları işlemeye devam ettikleri takdirde helâk olmalarının kaçınılmaz olacağını vurgulamış, kurtuluş yolunun ise kendilerine doğru yolu gösteren Hz. Mûsâ (a.s)’ya tabi olmakla mümkün olacağını beyan etmiştir.

⁵²⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, 13/57.

⁵²⁶ el-Yunus, 10/89-90.

⁵²⁷ el-Mü’min, 40/38.

سَبِيلَ الرَّشَادِ” “Kendisine uyulduğu anda maksuda götüren yol” şeklinde tarif edilmiş, bu yolun Hz.Mûsânın bir olan Allah’a davet ettiği hak yolun olduğu bunun karşısı Firavun’un yolu için bozuk ve batıl yol olduğu beyan edilmiştir.⁵²⁸

2.14.5. Dünya Hayatının Fânî, Âhiretin Bâkî Olması

يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾

Ey kavimim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir; âhirete gelince, ebedîlik yurdu işte orasıdır.⁵²⁹

Firavun zamanında ki imanını gizleyen mü’min kişi geçmişte yaşamış olan kavimlerin başlarına gelen olaylardan bahsedip daha sonra; toplu halde kurtuluşa ermenin yegâne yolunun Allah’a peygamberlerine kitaplarına inanıp salih ameller işlemekle mümkün olduğunu,⁵³⁰ bunun ise dinin emir ve buyruklarına sıkı sıkıya sarılıp peygambere tabi olmakla mümkün olabileceğini vurgulamıştır.

Daha sonra dünya hayatının geçici olduğunu ve bir gün son bulacağını; buna karşın ebedî saadet olan âhiret hayatının ise bâkî olup mükâfatın ve nimetlerin süresiz ve devamlı olacağını bununla birlikte azabın ise şiddetli ve sonsuz olacağını vurgulamıştır. Bu ise ahiret hayatındaki devamlı olacak nimetleri hak etmeye sebep olacak sağlam bir inanca ve Allah’ın rızasını celbedecek güzel fiillere karşı teşvik, şiddetli ve sonsuz azabına müstahak olmayı gerektirecek her türlü haram ve günah eylemlerden uzak durmanın (Tergîb ve Terhib) en etkin yoludur.⁵³¹ İnanan kişi de bu metotla dünya ve âhiret ahvali hakkında insanları düşünmeye sevk etmektedir.

Yüce kitabımızda da dünya hayatının fânîliği âhiretin ise bâkîliği hakkında sıkça bahsedilmektedir. Rabbimiz dünya hayatını tarif ederek: “Şüphesiz dünya hayatı oyun, eğlence, süs, malların ve çocukların çokluğuyla aranızda övünmedir. Bunun misali bir yağmur benzeri ki otu çiftçileri imrendirir. Sonra heyecana gelir. Bir de bakarsın ki sararmış sonra da çerçöp olmuş. Âhirette ise şiddetli bir azap, bir de Allah’tan bir bağışlanma ve hoşnutluk var. Dünya hayatı aldatici menfaatten başka birşey değil⁵³² şeklinde târif etmektedir. Sonuç olarak dünya ve içindeki her şey fânîdir. Dünyada ne kadar mal, evlat, güç, servet, makam ve varlık olursa olsun bunların hepsi bir gün yok olup gidecektir. Kişi dünyada kendisine verilen her nimet karşısında sorumlu tutulup, yaptıklarının karşılığını sevap veya günah olarak alacaktır.

⁵²⁸ Beydavi, *Envâru’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/31.

⁵²⁹ el-Mü’min,40/39.

⁵³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*,3739

⁵³¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 19/304

⁵³²el- Hadid, 75/20.

2.14.6. İnanan Kişinin Herkesin Yaptığını Karşılığını Alınacağı Hususunu Dile Getirmesi

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْرُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ (٤٠)

Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir. Kim de erkek olsun kadın olsun inanmış bir kişi olarak iyi bir iş yaparsa, işte onlar cennete girerler; orada hesapsız olarak rızıklandırılırlar.⁵³³

Âhiret âleminde hesap günü kişinin kazandıklarının tamamı kendisine ceza veya mükâfat olarak verileceği bildirilip bu durum; kazanılan günahların karşılığı yapıldığı kadarıyla kendi misli kadar faydalı, yararlı ve salih amellerin karşılığının ise Allah'ın ihsanı ve fadl-ı keremi gereği, kat kat verileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte İnkârın cezasının ebedî cehennem, iman ve salih amelin karşılığı ise ebedi cennet olacağı bildirmektedir.

Bu âyeti kerimede Allah adaleti gereği yapılan suçun cezasını hak ettiği kadarıyla verip, zulmün gereği olan hak ettiğinden fazlasıyla cezalandırmayacağını fakat yapılan salih amelin karşılığını ise hesapsızca, dilediği kadar vereceğini beyan buyurmuştur. Bu sebepten ötürü salih amelin karşılığı ölçülemez nitelik taşımaktadır. Tüm bu mükâfatları ise kendisine imana bağlamıştır. Bu nedenle iman olmadan salih amelden söz edilemez. Bu konuda yüce kitabımızda cennete ve Allah'ın rızasına nail olacak kişilerin nitelikleri sayılırken iman ve salih amel birlikte zikredilmiş, iman olmadan bir fiil ne kadar iyi, güzel ve yararlı olursa olsun salih amel kategorisine girmeyeceği ve ahirette de karşılığının olmayacağı buyurulmaktadır. Bu durum Kur'ân-ı Kerimde: “*Rablerini inkâr edenlerin amelleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu bir küle benzer; kazandıklarından ellerine hiçbirşey geçmez*”⁵³⁴ meâlinde ifade edilmektedir.

Firavun zamanındaki hakka davet eden mü'min kişi de bu bağlamda kurtuluşun ve mükâfatın karşılığı olan âhiretteki nimetlerin bir olan Allah'a inanıp Hz. Mûsâ'ya tabi olmakla elde edilebileceğini izah etmiştir.⁵³⁵

Bizim için önemli olan, bu dünyayı âhiretin tarlası olarak bilip, bize sunulan ömür sermayesiyle Allah'a ve inanılması zorunlu şeylere sağlam bir itikatla inanmak. Daha sonra Kur'ân'ın ve sünnetin buyruklarına göre hareket etmek, Allah'a ibadet ve kulluk görevlerini yerine getirmek, ahlâkî yönden ekmel bir derecede İslam ahlakıyla ahlaklanmak olmalıdır.

⁵³³ el-Mü'min,40/40.

⁵³⁴ el-İbrahim,14/18.

⁵³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/305

Böylece hem bu dünyada hem de âhirette kurtuluşa eren kişilerden olmayı hedefleyip bu hedefe doğru hızlı adımlarla ilerlemeye gayret göstermektir.

2.14.7. İnanan Kişiyle İnkârcıların Birbirlerini Kendi Dinlerine Dâvet Etmeleri

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجْوَةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾

*Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz!*⁵³⁶

Firavun hanedanından iman eden kişi, kavmini hak dine davet ederken hep nida harflerini kullanmıştır. Bunun amacı, kavmine nida edatından sonra gelen olayın önemini ehemmiyetini ortaya koymak, onlara uyarının şiddetini artırmak ve düştükleri durum sebebiyle gaflet uykusundan uyandırmaya gayret etmektir.⁵³⁷

Mü'min kişi, kavmini bir olan Allah'a imana ve Hz. Mûsâ'ya tabi olmaya davet ederken onların ise inanan kişiyi Allah'a şirk koşmaya, putlara tapmaya, peygamberi inkâr etmeye, bu sebeple varış yeri ateş ve cehennem olan inanışa davet etmektedirler. Mü'min olan bu kişi onların yapmış olduğu bu dâveti yadırgayıp yaptıkları karşısında hayretini gizleyememiştir. İnanan kişinin bu tutumu onların hayrını şiddetli istemesine mukabil içinde buldukları durumu kınamak içindir.⁵³⁸ Ayrıca bu hal, iş son hadde vardığında, artık aralarında birlik ve beraberliğin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı durumda söylenecek sözü ifade ettiği, yorumlanmıştır.⁵³⁹

Bu âyeti kerimenin, başında bulunan nida edatından "vav" harfi ile başlaması, daha önce geçen nida ile başlayan âyetlerden(Mü'min,40/38-39.âyetler) mâna bakımından farklı olması sebebinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki ikinci nida ile başlayan âyetin, daha önceki nida ile başlayan âyetin açıklaması olması sebebiyle âyetler sadece nida harfiyle başlamıştır. Âyetimizin başında bulunan üçüncü nida harfinin başına "vav" harfini alarak gelmesi mâna bakımından ilk ikisinden farklı olması sebebiyledir. Böylece atıf mâtufun gayrisidir kuralınca başına vav harfi getirilerek âyetimiz matuf durumunda kullanılmıştır.⁵⁴⁰

تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأَشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾

*Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum.*⁵⁴¹

⁵³⁶ el-Mü'min,40/41.

⁵³⁷ Nesefî, Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil, 9/177

⁵³⁸ Beydavi, Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil 4/31.

⁵³⁹ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân,13/59.

⁵⁴⁰ Râzî, Mefâtihu'l ğayb, 19/306

⁵⁴¹ el-Mü'min,40/42.

Önceki âyette geçen “necat ve nar” (kurtuluş ve ateş)’e götüren yollar bu âyetimizde izah edilmektedir. Mü’min kişi daha önceki âyeti kerimede nar (ateş)’e götüren yolların iki sebepten kaynaklandığını bunların:

1) ”Allah’ı inkâr “

2) ”Hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyleri O’na ortak koşmak”, olduğunu açıklamakta.

Mü’min kişi, “Allah’ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O’na ortak koşmam için bana çağrıda bulunuyorsunuz” sözüyle “Sıfatları bakımından Allah’a denk özellikleri bakımından ilahlık vasfına haiz başka bir ilah’ın mevcut olmaması sebebiyle onları reddetmiştir. Buna karşın Allah’a ortak koşmaya dâvet edildiği putların ise bu sıfatlardan yoksun, hiçbir şeyi yaratmaya güçlerinin yetmediği halde kendileri de başkaları tarafından meydana getirilmiş, şirk koşulduklarından habersiz, ne kendilerine ne de başkalarına faydaları ve zararları dokunmayan cansız varlıklar⁵⁴² olduğunu dile getirmiştir.”⁵⁴³

Hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyler” cümlesi ile de “dünyada da âhirette de çağırılmaya değer olmayan birşeye davet etmek” kastedilmekte.

“Değeri olmayan” sözüyle de “müşriklerin inandıklarının aksine Allah katında şefaât etmeleri söz konusu olmayan, taşımış oldukları vasıfları itibariyle de dâvet edilmeye lâyık olmayan cansız ve değersiz varlıkları kastetmektedir.”⁵⁴⁴

Mü’min kişi, Müşrikler’in dâvet etmiş olduğu putların cansız ve değersiz varlıklar olduğunu izah ettikten sonra kendisinin onları dâvet ettiği yüce Allah’(c.c.)’in ilahlık vasıflarına atıfta bulunarak; bir olan Allah’ın aziz (güç, kuvvet ve kudret sahibi), kullarına karşı ğaffar (son derece şefkatli ve affedici) olduğunu beyan edip, kurtuluşun ise, ancak O’na inanmakla mümkün olabileceğini vurgulamıştır.⁵⁴⁵

لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنْ مَرَدَّنَا إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ
النَّارِ (٤٣)

Gerçek şu ki, siz beni, bu dünyada da öteki dünyada da çağırılmaya değer olmayan bir şeye davet ediyorsunuz. Kuşku yok ki dönüşümüz Allah’adır ve hakikat çizgisinden sapanlar, işte onlar cehennemliktir.⁵⁴⁶

Âyetin başladığı “لَا جَرَمَ” fiiliyle alâkalı farklı görüşler vardır. Kimisi “لَا” nefy edâtı, “جَرَمَ” ise hak olan şey, yani “batıla davetin yanlışlığı ortaya çıktı”, mânası verir.⁵⁴⁷Yorumunu yapmıştır.

⁵⁴²en-Nahl, 16/19-20.

⁵⁴³ Beydavi, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/32.

⁵⁴⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/60.

⁵⁴⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l ğayb*, 19/306

⁵⁴⁶ el-Mü’min, 40/43.

⁵⁴⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l ğayb*, 19/307

Bu âyette kâfirlerin inanmaya dâvet ettikleri putların vasıfları sayılarak, onların dünyada ve âhirette çağırılmaya(yardım istenmeye) lâıyk olmayan, mabud olmalarını gerektirecek vasıfları da bulunmayan,⁵⁴⁸ duymaları ve görmeleri mümkün olmayan ne kendilerine ne de ona tapanlara faydası ve zararları dokunmayan cansız varlıklar oldukları ifade edilmiştir. Müşriklerin, putları Allah ile kendi aralarında aracı olarak nitelendirmeleri üzerine, müfessirlerimiz, âyeti kerimde geçen “*dâvet*” kelimesinin farklı mânalara geldiğini ifade etmişler. Kimisi “*dâvet*”in “şefaât”mânasında kullanıldığı, böylece mâna “*putların dünyaya ve âhirete dair şefaâtlerinin söz konusu olmayacağı*” şeklinde yorumlamıştır⁵⁴⁹ Mücahit, “*Put hiçbir şey değildir.*” derken, Katade “*ne faydası ne de zararı dokunan şey*”, şeklinde ifade etmiş. Süddî ise, *kendisine dua edildiğinde, ne dünyada ne de âhirette icabet edemeyecek şeyler*, ”şeklinde mâna vererek putların, gerek dünyada yardıma çağırıldığında, gerekse âhirette şefaâtleri umulduğunda kendilerine karşılık veremeyeceklerini ifade etmişlerdir.⁵⁵⁰

“*Hakikatte, şüphesiz ki dönüşümüz Allah’adır,*” cümlesine müfessirimiz et-Taberi, “*Şüphesiz ki biz, sonunda Allah’ın huzuruna varacağız ve yaptıklarımızla sorumlu tutularak Allah’ın huzurunda hesap vereceğiz.*” diyerek, öldükten sonra yaptıklarınızın karşılığını bulacağımızı, bu dünyada hakikat çizgisinden sapıp Allah’a şirk koşanlar ve peygamberleri öldürüp haddi aşanlar ise cehennem ehli olacaklardır,⁵⁵¹ şeklinde ifade ederek, bu durumda olanları büyük azaba karşı uyarmıştır.

Katade cehennemlikleri beyan ederken, bunların müşrikler olduğunu, Mücahid ise bunların yeryüzünde kan dökenler olduğunu beyan etmiştir.⁵⁵² Biz ise “*cehennemlikler*” sözü ile Allah’ı inkâr edip, ondan başka ilahlar edinen müşriklerin, “*yeryüzünde kan dökenler*” ile de peygamberleri ve onların Allah katından getirmiş oldukları kitapları inkâr edip âyetleriyle mücadele edenlerin, peygamberleri ve inananları haksız yere öldürenlerin kastedildiğini düşünüyoruz.

2.14.8. İnanan Kişinin İnkârcılara karşı Dâvetinin Karşılık Bulmaması

﴿٤٤﴾ فَسَتَذَكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفَوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anlayacaksınız. Ben durumumu Allah’a havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir.⁵⁵³

⁵⁴⁸ Beydavi, *Envârü't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/32.

⁵⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/60.

⁵⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3740

⁵⁵¹ İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/220

⁵⁵² Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/308

⁵⁵³ el-Mü'min, 40/44.

İnkârcıları hidayete dâvet eden Mü'min kişi, kavminin Firavuna tabi olmada ısrarcı olduklarını görüp, artık onlardan iman etme hususunda ümidini kesince, onlara hitaben: “*Size söylediklerimi bir olan Allah’ın huzurunda hesap günü hatırlayacaksınız*” diyip, “*ben işimi Allah’a havale ediyorum ve onu kendime vekil kılıyorum*”. Sözlüyle onlara akli ve nakli deliller sunarak güzel sözler ve hikmetli öğütlerle doğru yola çağırdığı halde, onların küfür ve şirke inat etmeleri, aynı zamanda Mü'min kişiyi de tehdit etmeleri üzerine “*artık sözün bittiği yer*” sadedinde O kişi içinde bulunduğu durumu Allah’a arz edip sonuç bakımından en uygun olanı O’nun takdir edeceğine tevekkül etmiştir.

Müşriklerin ahiretteki hallerini ve o günkü pişmanlık senaryosunu dile getirerek o gün dünyada iken onlara yapmış olduğu bu tebliği ve onlarında ısrarla inkârlarını yüzlerine vuracağını belirtmiştir. O’nun inkârcılar tarafından da tehdit edildiği Akabindeki âyeti kerimenin mânasından da anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise Mü'min kişinin kavmine yapmış olduğu bu çağrı anında artık imanını açığa vurmuş olması muhtemeldir. İnanan kişi de onların yapmak istedikleri hile ve tuzaklara karşı, Allah’a sığınıp, tüm işlerini Allah’a havale etmiştir.⁵⁵⁴

Kimi müfessir âyette geçen “*hatırlayacaksınız*” kelimesinin, çok büyük bir tehdit mânasında olduğunu söyler⁵⁵⁵

“*Ben durumumu Allah’a havale ediyorum.*” cümlesinin işaret ettiği mâna kimisine göre üç şekilde açıklanmıştır:

1. “*Onların tehditlerine karşı durumunu Allah’a havale etmek*”. O sırada kavmi onu tehdit etmiş, o da inkârcıların tehdit ettikleri kötülükleri, Allah’a havale etmiştir, Bu durumda mâna “Allah (c.c.) beni sizin tehdit ettiğiniz kötülöklere karşı koruyacaktır.

2. “*Allah’a dayanma, iyi ve kötü her durumda ona güvenme*”

3. “*Kulun her daim Allah’a olan ihtiyacını ifade etmektedir*”. Kul zulme uğradığında, kendisine haksızlık yapıldığında, gücünün yetmediği anda durumunu Allah’a bildirmesi ve O’ndan yardım dilemesi.⁵⁵⁶

Allah kullarının yaptıklarını çok iyi bilendir ve ona göre karşılığını verecek olandır.

⁵⁵⁴ Beydavi, *Envâru’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/33.

⁵⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/308

⁵⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/61.

2.14.9. Allah'ın İnanan Kişiyi Onların Hilelerinden Koruması ve Firavun Halkını Helâk Etmesi

فَوَقَّيْهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَّا مَكَّرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾

*Nihâyet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu; Firavun ailesini ise şiddetli bir azap kuşatıp yok etti.*⁵⁵⁷

İnanan kişi, imanını açığa çıkardıktan, sonra inkârda inat eden müşrikler her türlü hile ve tuzak kurmaya başladıkları, hatta O'nu öldürmeye yeltendikleri muhtemeldir. Bu durum müfessirler tarafından farklı yorumlanmıştır. Kimi müfessir Allah O'nu dünyada, Hz.Mûsâ ile birlikte kurtarıp, âhirette de cennet ile mükafatlandıracağını,⁵⁵⁸ kimisi de, ona tuzak kurup öldürmek istedikleri anda, Allah (c.c.)'ın onu kurtardığını, ifade ederek yorum yapmışlardır⁵⁵⁹

"Firavun hanedanını ise en şiddetli azap kuşattı."

Müfessirlerimiz, bu cümleyi bir sonraki âyetle bağlantılı olarak anlamının daha uygun olacağını ifade ettikten sonra birkaç mânada yorumlamışlardır.

"Onları saran şiddetli azap'ı", kimi müfessirimiz "dünyada suda bozulmaları, katledilmeleri, âhirette ise cehennem azabının en şiddetlisini tatmaları", şeklinde yorumlanırken,⁵⁶⁰ kimisi de "nâr"ın azaptan bedel olduğu ve onun da sanki o azap nedir diye soran birisine o "nâr" denmiştir.

2.14.10. Firavun ve Kavminin Âhiretteki Azap Şeklinin Tasviri

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

*Bu azap, onların sabah, akşam sokulacakları ateştir. Kıyâmet koptuğunda, "Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!" denilecek.*⁵⁶¹

"Onlar sabah akşam ateşe arz olunur" mânasına gelince, bu âyet ehl-i sünnetin kabir azabı için delil kabul ettiği âyettir. Şöyle ki; onların ruhları, dünyada cehennem azabına arz olunur ve onlar bu azabı kıyâmete kadar çekerler. Bu azabın dünyada olmasının delili, âhirette sabah akşam mefhumunun bulunmaması ve âyetin devamında da *"kıyâmet gününde ise onları şiddetli azâba atın"* ibaresidir. Çünkü ikisi de aynı mânada olsaydı *"sabah, akşam arz olunma"* ile *"kıyâmetin kopacağı günde ise onları azaba atın"* ibaresi bir arada olmazdı şeklinde düşünüyoruz.

⁵⁵⁷ el-Mü'min,40/45.

⁵⁵⁸ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,3740; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/62.

⁵⁵⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 19/310

⁵⁶⁰ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/33.

⁵⁶¹ el-Mü'min,40/46.

Bu durumu kimisi, ”onlar öldükten sonra ve kıyâmetten önce berzah âleminde ruhlarının azabı tadacağı, sabah akşam ise kasretten kinaye olmak üzere, yani dünya var oldukça o azabın olacağına veya gerçek mânada sabah ve akşam azabın tattırılacağına delalet etmektedir”⁵⁶² şeklinde yorum yaparken kimisi ise, arz olunma durumunun başka mânaya da geldiğini ifade edip; bu durum onların cehenneme götürüldüğü an rablerinin huzuruna arz olunmaları veya onlara kabirlerinde sabah ve akşam iki kere gidecekleri yerin gösterilmesi⁵⁶³ yorumunu yapmıştır. Kimi müfessir ise, inanan kişinin onları gelecek azaptan korunmaları hususunda uyarması sabah ve akşam olmak üzere her gün iki kere olmuştur, yorumunu yapmıştır.⁵⁶⁴

Bilindiği üzere Allah’ın izni ve muradına uygun olarak peygamberler kimi zaman aklî mucizeler gösterirken, kimi zaman da hissî mucizeler gösterir. Firavun’un cehennemde azabının şiddetli olmasına sebep; gözle müşahade edip hissî mucizeleri gördükten sonra inkârda ısrarcı olması, Allah’a inanan sihirbazları da şiddetli derecede azaplandırması, kavminin aklını karıştırarak onların inanmasına engel olması ve peygambere aşırı derecede zulmetmesi sayılabilir.⁵⁶⁵

2.15. Kafirlerin İnkâr Eden Kavimlerin Helâkından Ögüt Almaması

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَأَثَرًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

Yeryüzünde gezip de kendilerinden önce yaşamış olanların âkabetlerini görmezler mi? Onların sayısı bunlardan daha çoktu, daha güçlülerdi, yeryüzündeki eserleri de daha sağlamdı. Ne var ki yine de kazandıkları onları kurtaramadı.⁵⁶⁶

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde ulûhiyetinin (varlığının ve birliğinin) delillerini, kudret, rahmet ve hikmetinin mükemmelliğini zikrettikten sonra Firavun kıssası ile inkârda ısrar eden Firavun kavmi ve bunlardan başka diğer kavimlerin inkâr ve azgınlıkları sebebiyle helâk edilişlerini misal göstererek, bu durumda olanları geçmiş kavimlerin başına gelen helakten ibret alarak onların yaptığı hataya düşmemeleri yönünde uyarmıştır.

Onlar kendilerine verilen ilim gibi üstünlükler ve diğer imkânlar sebebiyle, verilen bu üstünlükleri kendilerinin elde ettiğini düşünerek kibirlenmişler ve bu nimetler onların şımarıklığını ve azgınlığını üst seviyeye çıkarmıştır. Bu bağlamda Allah’a kulluğu kibirlerine yedirememişler daha da ileri giderek Allah’ı ve âhiret gününü inkâr etmişlerdi. Sahip oldukları imkânlar sebebiyle kendilerine bir zararın dokunamayacağını düşünüyorlardı. Unuttukları tek

⁵⁶² Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/311

⁵⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/63.

⁵⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/311

⁵⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/65.

⁵⁶⁶ el-Mü'min, 40/82.

şey güç ve kudret sahibi Allah'ın azabına karşı duramayacakları idi ve öyle de oldu. Ansızın gelen azapla kökleri kurutuldu. Helâk anında ise ne övündükleri üstünlükleri ne de tapmış oldukları putları kendilerine fayda vermedi.⁵⁶⁷

Allah'ın âyetleri ile mücadele edenlerin zenginlik, makam, mevki gibi yüksek konumları sebebiyle risalet görevinin kendi kavimlerine verilmesi gerektiği yönündeki düşünceleri, ayrıca ticaretle elde ettikleri kazancı kaybetmeme ve daha birçok nedenden ötürü, Allah'ın âyetleri ile mücadele edip dururken; Allah Teâlâ kendilerinden önce yaşamış olan kavimlerin misalini dile getirerek onları uyarmıştır. Şöyle ki geçmiş kavimler mal bakımından daha varlıklı, kuvvet bakımından daha güçlü, bıraktıkları eser yönünden daha üstün oldukları halde inkârları sebebiyle âkibetlerinin hüsrân, kayıp ve helâk olduğunu beyan etmiştir.⁵⁶⁸ Yüce Allah(c.c.) bununla hem müşriklerin tutumunu kınayıp azap ile korkutmuş hem de Peygamberimiz (s.a.v.)'i ve inananları da teselli etmiştir.

Bunların diyar diyar dolaşarak yaptıkları kâr ve dünya hayatındaki varlıkları sebebiyle sürmüş oldukları zevkin geçici olduğunu âkibetlerinin ise dünyada helâk, âhirette azap sebebiyle kaybedenlerden olacakları ifade edilmiştir. Böylelikle bu âyeti kerime inkâr edenler tarafından sıkıntı ve eziyet çeken peygamber ve mü'minlere karşı teselli, inkârda ısrar edenlere karşı ise büyük bir uyarı mahiyetindedir.

2.16. Hakmın Üstün Geleceğinin Müjdesi

2.16.1. Allah'ın Peygamberlere Sabrı, İstiğfarı ve Kullukta Devamlılığı Tavsiye Etmesi

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ (٥٥)

(Resulüm!) Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın vaadi mutlaka gerçekleşir; günahının bağışlanmasını iste ve sabah akşam Rabbini hamd ile tesbih et.⁵⁶⁹

Allah Teâlâ, peygamberlerin ve ona inananların kendi koruması altında olduğunu, sonuç bakımından zafer ve üstünlüğün kendilerinde olacağını, inkârcıların akıbetlerinin ise hüsrân ve helâk ile sonuçlanacağını beyan etmektedir. Yüce Allah (c.c.) bunun örneklerini inkârcı olan geçmiş kavimlerin akıbetleri ile Hz. Mûsâ ile Firavun'un kıssasından misal verdikten sonra Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e teselli amacıyla:“Ey Muhammed (sav)! Sabret, şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Nasıl ki Allah (c.c.) geçmişteki peygamberlere ve inananlara yardım ettiyse, seni inkâr edip sana eziyet edenlere karşı da sana yardım ederek zafere ulaştıracaktır.”

⁵⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*,3754

⁵⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/98. ; Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/336

⁵⁶⁹ el-Mü'min,40/55.

Akâbinde Peygamber'e dünya ve âhiret hususunda faydalı olan şeyleri emretmiştir. Bunlar iki türdür:

1) Günahlardan tevbedir. Yani dünya ve âhiret için uygun olmayan hal ve davranışları terk edip Allah'a yönelerek ondan af dilemektir. Buradaki af dileme birkaç mânaya gelmektedir:

- a) Peygamberlikten önce südur olan şeyler için,
- b) Daha uygun ve efdal olanları yapmamaktan dolayı,
- c) Bir olan Allah'a karşı devamlı tevbe ve istiğfarda bulunarak "taâbbudi itaât veya ümmetinin günahlarına istiğfar" mânasındadır.

2) Allah'ı tesbih etme (ibadet ve kulluk) ,"sabah ve akşam" ibaresi ise ibadet vakitleri olup "aşıyyi" ile akşam ile yatsı, "ibkar" ile de ikindi ve sabah namazı" şeklinde yorumlandığı gibi başka bir yorum da "ibkar" ile sabahtan günün yarısına, "aşıyyi" ile günün yarısından gecenin sonuna kadar olan vakit" olarak yorumlanmıştır . Yani günün her anında Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih edip övgüye lâayık olan tüm isimlerle yücelterek ibadet ve kulluk yapmaktır.⁵⁷⁰

2.16.2. Allah'ın Peygamber'i Tesellisi ve İnkârcıların Âkibetlerini Göstereceği Yönündeki Bildirgesi

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ (٧٧)

*Sen şimdi sabret; Allah'ın vaadi mutlaka gerçekleşecek. Muhakkak ki biz, onlara vaktiyle bildirip uyarıda bulunduğumuz şeylerin bir kısmını (ölmeden) sana göstereceğiz, (bir kısmını da görmeden) seni vefat ettireceğiz; ama onlar da sonunda bize döndürüleceklerdir.*⁵⁷¹

Burada peygamberi ikinci kere teselli vardır. Onların bu dünyada yaptıkları eza ve cefalar asla karşılıksız kalmayacak. Sonunda Allah'ın vaadi olan hak davasının zaferi, hakka karşı batılı savunanların ve inkârcıların ise mağlubiyeti gözler önüne serilecek. Nitekim geçmiş kavimlerden bu özellikleri taşıyıp da helâk olmayan hiç bir kavim yoktur. Sûremizde onların âkibetlerini ve yaşamış oldukları yerleri gezip görüp ibret almamız dahi tavsiye edildi. Hatta tavsiye mânasındaki bu âyeti kerime iki kere tekrar edildi. Bu bağlamda şunu ifade edebiliriz ki Allah'ı, peygamberleri, kitapları, dinin emir ve buyruklarını inkâreden, bunlarla mücadele eden, istihzada bulunan kişiler dünyada belâ ve musibetle âhirette ise azapla helâk olup hüsrana uğrayanlardan olacaklardır.

⁵⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/318

⁵⁷¹ el-Mü'min, 40/77.

“Muhakkak ki biz, onlara vaktiyle bildirip uyarıda bulunduğumuz şeylerin bir kısmını (ölmeden) sana göstereceğiz, (bir kısmını da görmeden) seni vefat ettireceğiz; ama onlar da sonunda bize dönecekler.” Cümlesiyle; onların dünyada maruz kaldıkları azabın ölüm ve esir alınma gibi cezalara uğratılması” olarak Bedir Savaşı’nda onların öldürülmeleri ve esir alınmaları kastedilmekte⁵⁷² daha sonrasında da müşriklerin başına gelecek sıkıntıları ve mağlubiyetleri içermektedir. Sonuç itibariyle de âhirette bize döndürüldüklerinde de cezalarını görecekler. Kıyâmet günü dönüş bizedir ve herkes yaptığığın karşılığını görecekler⁵⁷³

Dönüşün sadece Allah'a olduğu buyrulması tehdit mânâsının hakim olduğunu ve azabın ne denli şiddetli olacağını göstergesi olduğu kanısındayız. Bu âyeti kerimede peygambere yönelik sanki kâfirlere vaadedilen azabın başlarına gelmesini beklemesi, buna karşın Allah Teâlâ'nın peygamber (s.a.v.)'i kınama ve uyarısı bulunmakta;”Ey peygamber! Senin görevin benim onların başlarına vereceğim belâyı istemek veya onu beklemek değil, onlara tebliğ vazifesini yerine getirmendir” mânâsını içermekte olup, esas itibariyle durum şu ki Allah'ın onlara karşı vaadettiği ceza peygamber dünyada iken de gelebilir vefât ettikten sonra da gelebilir. Bu Allah'ın takdir ve dilemesi ile ilgilidir.”

Burada peygamberin peygamberliğine de delalet olduğu ifade edilmektedir. Şâyet peygamber onların dediği gibi Kur’ân’ı kendisinden uyduruyor olsaydı kendisini kınayan bu durumu söylemezdi⁵⁷⁴ Nitekim Kur’ân-ı Kerimde bu konuyla alakalı âyeti kerimeler mevcuttur⁵⁷⁵

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ فُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾

Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi âyet getiremez. Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilahî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır.⁵⁷⁶

“وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ” *Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var.*

Bu âyeti kerimede yine Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e teselli vardır. Yani senden önce mucizelerle desteklediğimiz nice peygamberler gönderdik. Bunların kavimlerinden inkâr edenleri âkibet bakımından durumlarını anlattık. Bununla birlikte kisasını anlatmadığımız nice peygamberler ve kavimler vardır. Fakat sonuç değişmemektedir. Her ne kadar peygamber

⁵⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l ğayb*, 19/333

⁵⁷³ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/46.

⁵⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/94.

⁵⁷⁵ el-Abese, 80/1-10.

⁵⁷⁶ el-Mü'min, 40/78.

gelmiş ve kavimleri de kendilerini yalanlamış ise onlara Allah'ın vaadi gerçekleşmiştir. Peygamberlerin toplamda sekiz bin kadar olduğunu, bunların dört bininin İsrailoğulları'na dört bininin ise başka kavimlere gönderildiği rivâyet edilmektedir.

“وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ” *“Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi âyet getiremez.”*

Başka bir konu ise müşriklerin, Peygamberimiz (s.a.s.)'den ısrarla mucize istemeleri üzerine Peygamberimiz; Bunun Allah'a ve peygambere bir zorunluluk olmadığını, Allah dilemedikçe hiçbir peygamberin mucize gösteremeyeceğini, geçmiş peygamberlerde de bunun böyle olduğunu ancak Allah'ın dilediği zamana ve duruma uygun olarak peygamberlerinin mucize gösterebileceğini ifade etmiştir. Böylece Onların bu istekleri reddedilmiştir. Bunun yanısıra geçmiş peygamberlerden mucize isteyenler Peygamber istedikleri mucizeyi getirdiği halde onlara sihirbaz diyerek mucizelerini inkâr etmişlerdir⁵⁷⁷

Kimi müfessirler ise Allah Teâlâ peygamberlere faydalı olan mucizeleri göstermeyi uygun bulup faydasız olan mucizeleri göstermelerine gerek duymamıştır. Bunun yanısıra Müşriklerin peygamberlerden Allah'ın faydasız olarak gördüğü mucizeleri isteyip, diğer yandan faydalı ve istediklerinden daha üstün mucizeleri inkâr etmeleri veya daha fazla mucize istemeleri aslında onların niyetlerinin hakkı inkâr etme ve peygamberlerle mücadele etmede inatlaşmaları şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁷⁸

“فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ فَخُتِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ” *“Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilahî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır.”* Allah'ın emri geldiğinde, (kıyâmet) batılı savunular hüsrana uğrayacaklardır. Burada peygamberlerin kendi istek ve arzularına göre mucize getirmelerini isteyerek, küfürde inat eden ve amaçları Allah ve peygamberi inkâr etme olan batıl savunucuları, yaptıklarının karşılığını görüp helâk edilenlerden olacaklardır. Burada inkârcılara karşı çok büyük bir tehdit vardır. Yani kıyâmet geldiğinde onlar yaptıklarının karşılığını göreceklerdir. Bu ise onların büyük bir azab ile cezalandırılacağını vurgulanmaktadır.

2.17. Kıyâmet ve Âhiret Ahvali

2.17.1. Kıyâmet Gününün Dehşetli Senaryoları

وَأَنْزَلْنَاهُمْ يَوْمَ الْأَرْفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ (١٨)

⁵⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/1078.

⁵⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/334

Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak. Zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir ne de bir şefaathçisi olacaktır.⁵⁷⁹

“Âzife “ kıyâmetin isimlerinden olup “yaklaşan gün” mânasına gelmektedir. Başka bir âyeti kerîmede” Âzife” kelimesinin “Kıyâmet yaklaştıkça yaklaşımıştır,”⁵⁸⁰ şeklinde eşdeğer mânâ olarak kullanılmıştır.

Diğer bir âyeti kerîmede “insanların hesap görme zamanı yaklaştı.”⁵⁸¹ Veya “azabı yaklaşırken gördükleri vakit küfredenlerin yüzleri çirkinleşip kararır. Sizin arayıp durduğunuz işte budur”⁵⁸² gibi birçok âyeti kerîmede “yaklaşan vakit” demek olan kıyâmet vakti her ne kadar uzun görünse de aslında pek yakın olduğu bildirilmiştir.

Müfessirlerimizden kimisi, bu *kelimenin zamanına dikkat çekmiş*, “onların yapıp ettiklerinin karşılığını alacağı vakit için hazırlık yapmaları konusunda uyarılmaları” kastedilmiştir⁵⁸³ derken, kimisi de “âzife”yi “ölüm saati ki o ölümün gelip çattığı vakit” olarak yorumlayıp bunun delili ise Allah Teâlâ’nın “*O kavuşma günü onlar kabirlerinden fırlayıp çıkarlar.*”⁵⁸⁴ “*Onlara, o yakın günün tehlikesini anlat.*” “*Hele can boğaza gelince, o vakit siz görürsünüz,*”⁵⁸⁵ mânasındaki âyeti kerimelerinde ifade edilen ölüm anının olması muhtemeldir.⁵⁸⁶ Kimi ise “ölümü aratan kıyâmet ve kâfirlerin cehenneme girecekleri o an,” şeklinde yorumlar.⁵⁸⁷

“*Kalplerin boğazlara gelmesi*”, deyimi ise mecâzi mânâ olup kâfirlerin cehenneme sevki esnasında o günün dehşetinden göğüslerinin adeta boğaza (gırtlığa) gelip nefes alamama sebebiyle yürek sıkıntısı hâlini ifade etmektedir.

Ayrıca bu durum “şiddetli korku, üzüntü ve kederden konuşamama halidir,” denilmiştir.⁵⁸⁸ Kimisi bu durumun, o günün dehşetini ifade etmesi bakımından kinaye olduğunu, aslında kalbin boğaza gelmesi durumunun olmadığını, bu durumun o günün dehşetinin vermiş olduğu sıkıntıyı tasvir etme amacıyla söylendiğini ifade etmektedir. Nitekim başka bir âyeti kerîmede de: “*Yeryüzü geniş olmasına rağmen size dar gelmişti*”⁵⁸⁹ şeklinde ifade edildiği üzere ne yer dardı, ne de bedenler bu denli genişti. Bunun söylenmesinin amacı,

⁵⁷⁹ el-Mü'min, 40/18.

⁵⁸⁰ en- Necm, 53/ 57.

⁵⁸¹ el- Enbiyâ, 21/ 1.

⁵⁸² el- Mülk, 67/ 27.

⁵⁸³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/32.

⁵⁸⁴ el- Mü'min, 40/ 16.

⁵⁸⁵ el- Vâkıâ, 56/ 83,84.

⁵⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/276

⁵⁸⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/516

⁵⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/277

⁵⁸⁹ et- Tevbe, 9/25.

içinde bulunulan sıkıntıdan dolayı göğüslerin sıkışması halinin kinaye yoluyla tasvir edilmesidir.⁵⁹⁰

Katade, Süddi ve birçoğunun da düşündüğü gibi, “onların kalplerinin korkudan ağızlarına gelip ne çıkacak ne de yerlerine dönecek” durumu kinaye yoluyla tasvir edilerek o günün dehşeti sebebiyle sıkıntılı hâl beyan edilmiştir. Ayrıca bu sözün hakiki mânada kullanıldığını varsayarsak bu durum “onların susacaklarını, Rablerinin izni olmadan konuşmayacaklarını, konuşsalar da doğruyu söyleyeceklerinin⁵⁹¹ beyanıdır.”⁵⁹²

Başka bir âyeti kerimede de o günün dehşeti anlatılırken “gözlerin yuvalarından fırlayacağı o gün onlar başlarını yukarı dikerek koşarlar; bakışları kendilerini bile görmez ve yüreklerinin içi bomboş hava kesilmiştir”⁵⁹³ şeklinde tasvir edilmiştir.

2.17.2. O Gün Hiçbir Şey Gizli Kalmayacak

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾

O gün onlar, Allah’a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah’ındır!⁵⁹⁴

“O gün herkes ortaya çıkar.” Bu cümleye farklı mânalar verilmiş olup, kimisi “O gün herkes kabrinden çıkacak ve artık onu gizleyen ne bir dağ ne bir tepe kalacak” derken kimi müfessir de bazı insanların, “nesnelere, örtülerle Allah’tan gizlenir” düşüncelerini geçersiz kılmak ve onların bu iddialarını reddetmek için yüce Allah (c.c.) özellikle “O gün bütün sırlar yok olacak, gizli hiçbir şey kalmayacak”⁵⁹⁵ ifadesini kullandı yorumunu yapmıştır.⁵⁹⁶

Kimi, “dünyadayken peygamber gönderilip uyarılanlar kıyâmet günü gözler önüne çıkacak ve onları gizleyen hiçbir şey kalmayacak” şeklinde yorum yapmıştır.⁵⁹⁷

Âyette geçen “bugün mülk kimin?” cümlesine ise müfessirlerimiz keyfiyeti hususunda farklı yorumlar yapmıştır.

1) “Herkes o gün öldükten sonra Allah soruyu sorar ve cevabını da kendisi verir” şeklinde yorum yapılmıştır ki bu batıl bir yorumdur. Çünkü Allah’ın yaşayan hiçbir canlı olmadığı halde mâ’dûma (yokluğa) bu soruyu sorması akla uygun değildir. Şâyet öyle bir hitap olduğunu varsayarsak bunu yapmasının birkaç sebebi olabilir ki bunlar:

⁵⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân*, 13/32.

⁵⁹¹ en- Nebe, 78/38.

⁵⁹² İbn Kesîr, *Tefsîrü l-Kur’âni l-Azîm*, 3731

⁵⁹³ El-İbrahim, 14/43.

⁵⁹⁴ el-Mü’min, 40/16.

⁵⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu l-ğayb*, 19/270

⁵⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân*, 13/30.

⁵⁹⁷ İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/ 208

- Ya dersini ezberleyen birinin kendine söyleşi gibi olur ki bu Allah'a uygun değildir.
- Ya sevinç ve mutluluk duyma amacıyla söylenmiş olabilir ki bu da Allah hakkında uygun değildir.
- Bu söylem ibadet mânasında söylenmiş bir söz olabilir ki bu da Allah hakkında uygun değildir. O halde Allah'ın böyle bir durumda hitabı caiz değildir, şeklinde yorum yapılmış.

2) “Allah kıyâmet günü herkes diriltildikten sonra bu soruyu tüm mahlûkata sorar.” Mü'minler neşe ve mutluluk içinde, kâfirler ise üzgün ve mahcup bir şekilde cevap verir.

3) Herkes öldükten sonra, bir grup meleğin soruyu sorup başka bir grup meleğin de cevap vermesi de muhtemeldir.

4) Allah sorar, melekler ise cevap verir.

5) Mü'minler sorar, kâfirler son derece pişmanlıkla böyle cevap verir.⁵⁹⁸

6) Başka bir yorum ise kıyâmete yakın nida ile görevli melek: “Bugün mülk kimindir?” diye sorar. Bunu ölümler ve diriler hepsi duyar. Peşine Allah Teâlâ cevaben “Kahhâr olan Allah'ındır,”⁵⁹⁹ buyurur.

7) Diğer bir mâna ise “Allah kullarını tekrar dirilttiği gün insanlara sorar, onlar ise hep birlikte cevap verir” şeklinde yorum yapılmıştır.⁶⁰⁰

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾

Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir.⁶⁰¹

Allah gözün doğru olanını da eğri olanını da bilir. Her ne kadar insanlardan gizli olarak hain gözle haram birine bakılsa da bu Allah'ın bilgisinden asla gizli değildir. Allah insanın gizlediği iyi niyeti de kötü niyeti de bilir, gözlerin insanlardan gizli hain bakışlarını da. Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.

“Hain gözler'e” müfessirlerimizin genel olarak vermiş oldukları mâna, “Kişinin bir kadına insanların gaflette olduğu an hakkı olmadığı halde hain bakması ve insanların fark edeceği an gözlerini çevirmesi veya evlere ilk girişte herkesin gaflette olduğu sırada göz ucuyla bakması, imkân bulsa zîna etmeyi kalbinde saklaması”dır.⁶⁰²

⁵⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l ğayb*, 19/271, 272

⁵⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3730

⁶⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/30.

⁶⁰¹ el-Mü'min, 40/19.

⁶⁰² Süyûtî, *Ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, 13/40; İbn. Cerîr, *Taberî Tefsîri* 7/210; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3731

Beydâvi ise “*hain gözler’i*” “kişinin ilk bakışından sonraki bakışlarını insanlar gafletleyken devam ettirmek” mânasında yorumlamıştır⁶⁰³

Te’vilatta ise “*hain bakışlar*” tekrar bakış, kötü niyetli bakış, haram bakış veya Allah Teâlâ’nın sevmediği hareketlerden kaç göz oynatma, şeklinde yorumlanmıştır.

“*Allah’ın sinelerde olanı çok iyi bilmesi*” Allah’(c.c.)’ın “kalpteki sırları, düşünceleri çok iyi bilmesi,” olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple gözleri haramdan kalbi ise kötü düşüncelerden uzak tutmak gerekir. Zira bu âyeti kerime, insan için helâl olmayan bakma, düşünme, dinleme gibi haramlardan uzuvların korunması için bir uyarıdır. Nitekim başka bir âyette yüce rabbimiz: “Şüphesiz ki kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur”⁶⁰⁴ buyurarak bilmediğimiz ve hakkında ilim sahibi olmadığımız şeyler hakkında inceleme, konuşma veya kulak hırsızlığı gibi dinen uygun olmayan şeylerden uzak olmamızı emreder⁶⁰⁵

Fahreddin er-Râzî ise fiilleri ikiye ayırmıştır. Bunlar:

- Uzvun Fiilleri: Her uzvun fiilleri vardır. Bunlardan en gizli olanı da gözün fiilidir ki Allah bunu en iyi bilendir

- Kalbin Fiilleri: Allah akıllardan geçeni de kalpte gizleneni de en iyi bilendir. ⁶⁰⁶

Bu durum yüce kitabımızda; “yeryüzünde ve gökyüzünde hiçbirşey ondan gizli kalmaz”⁶⁰⁷ buyrulmaktadır.

Bize göre bu bu âyeti kerime müfessirlerimizin vermiş olduğu mânaların yanı sıra mü’min görünüp kalbi ve gözüyle mü’minlere kin besleyen, mü’minlerden olmadığı halde onlardanmış gibi görünen münâfiklar için de yorumlanabilir. Kısacası Allah kulun kalbinin derinliklerinde beslediği düşünceyi de, yaptığı işleri de en iyi bilendir. Bu bağlamda kişinin iyi veya kötü niyetine, samimiyetine bağlı olarak herkesin yaptığıının karşılığını verecektir

2.17.3. Hesap ve Mizan

الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

O gün herkes yaptığıının karşılığını bulur. O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır. Kuşkusuz Allah’ın hesabı çok hızlıdır.⁶⁰⁸

⁶⁰³ Beydavi, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/21.

⁶⁰⁴ el- İsrâ, 17/36.

⁶⁰⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/33.

⁶⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/280

⁶⁰⁷ el-Âl-i İmrân, 3/5.

⁶⁰⁸ el-Mü’min, 40/17.

Bu âyeti kerimede Allah Teâlâ'nın kullarının yaptıklarının karşılığını tastamam vereceği, bununla birlikte adaleti gereği insanların işlemiş olduğu günahınların karşılığında fazla ceza da vermeyeceğini beyan buyurmaktadır. Bu konuda Kur'ânı Kerim'de ,*“her nefis ölümü tadacaktır. Kıyâmet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilir. Kim cehennemden uzak tutulup cennete girerse gerçekten kurtuluşa ermiştir”*⁶⁰⁹ şeklinde ifade edilirken başka bir âyeti kerimede, *“Kim zerre misali hayır yapmışsa onu görecektir. Kim de zerre misali kötülük yapmışsa onu görecektir”*⁶¹⁰ buyrulmaktadır.

*“O gün herkesin kitabı kendisine verilerek ‘Kitabını oku, bugün hesap gören olarak nefsin yeter!’”*⁶¹¹ buyurularak kitabı kendisine takdim edilir. O gün, amel defteri kendilerine verildiğinde suçlular kitapta yazılanları görünce kendilerini pişmanlık sarar. Onlar titrek bir sesle, *“Eyvah bize bu defter nedir ki küçük büyük bırakmamış, hepsini kaydetmiş”* derler. *Yaptıklarını önlerinde bulmuşlardır. Rabbin kimseye haksızlık yapmaz”*⁶¹² Herkesin kitabı sağ veya sol tarafından verilir. Kitabı sağ tarafından alanlar: *“Kitabımı alın, okuyun. Muhakkak ki ben hesabımla karşılaşacağımı biliyordum”*⁶¹³ diye sevinçle çığlık atarak sevinirken kitabı sol tarafından alanlar ise *“Keşke bu kitap bana verilmeseydi, hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Keşke iş bitiren (ölüm) olsaydı, malım bana fayda sağlamadı, gücüm de benden yok olup gitti”*⁶¹⁴ sözleriyle yakınırlar. *“Böylelikle kimin ameli ağır gelirse o kurtuluşa erecektir. Onun için yüksek cennetlerde hoşnut olacağı bir hayat vardır”*⁶¹⁵ Kimin ameli ise hafif gelirse kendilerine yazık edenlerden olup, cehennemde ebedi kalanlardan olacaktır.⁶¹⁶

O gün herkes kendini kurtarma telaşası içerisinde olacak ve herkes birbirinden kaçacak. Kimsenin kimseye en küçük faydası olmayacak. Bu durum yüce kitabımızda, *“O gün kişi kardeşinden, ana babasından, eşinden ve oğullarından kaçır. O gün kişinin kendisine yetecek işi(sıkıntısı) var,”*⁶¹⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Allah Teâlâ, o günün dehşetine karşı; *“Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, kimsenin başka kimseye karşı aracı (şefaathçi) olarak kabul edilmeyeceği, kimseden günahlarına karşı fidye alınmayacağı ve hiçbir konuda yardım göremeyeceği gündün korunun”*⁶¹⁸ buyurarak uyarıda bulunmuştur.

Bunun yanı sıra Allah Teâlâ günahların cezasını adaleti gereği işlemiş olduğu günahın karşılığı kadar verip bundan faslasıyla cezalandırmayacak. Buna mukabil iman eden sahil

⁶⁰⁹el- Âl-i İmrân, 3/185.

⁶¹⁰el- Zilzâl, 99/7-8.

⁶¹¹el- İsrâ, 17/14.

⁶¹²el- Kehf,18/49.

⁶¹³el- Hâkka, 69/19-22.

⁶¹⁴el- Hâkka, 69/25-29.

⁶¹⁵el- Mü'minûn, 23/102; el-Hakka,69/21-22.

⁶¹⁶ el- Mü'minûn, 23/103.

⁶¹⁷el- Abese, 80/34-37.

⁶¹⁸el- Bakara, 2/48.

kullarına ise lûtfu, ihsanı ve yüce merhameti gereği tevbe edenlerin günahlarını bağışlayıp tevbe etmeden ölen mü'min kullarından dilediğinin günahını affedecektir. Bununla birlikte salih amellerin mükâfatını ise bire on⁶¹⁹ veya bire yedi yüz⁶²⁰ veya hesapsız olarak⁶²¹ fazladan verecektir. O gün herkes hak ettiğinin karşılığını tastamam alacak,⁶²²hiç kimseye asla zulmedilmeyecek. Müfessirlerimiz zulmün mânasını birkaç şekilde yorumlamıştır.

Bunlar:

- Zulüm, yaptığı iyiliğin karşılığının tam verilmemesi,⁶²³
- Azaba müstehak olmayana azap edilmesi
- Hak ettiği azaptan fazla azap yapılması.⁶²⁴

Allah herkesin hesabını aniden ve birlikte yapmaya kadirdir.

2.17.4. Allah'ın O Gün Adaletle Hükmetmesi

وَاللَّهُ يَفْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَفْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (٢٠)

Ve Allah adaletle hüküm verir, onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir.⁶²⁵

Âyeti kerîmede hüküm sahibinin tek ilahlık vasfına haiz, kâinatın yaratıcısı olan Allah'a mahsus olduğu vurgulanmaktadır. Buna karşın Allah'a ortak koşmuş oldukları putlar cansız varlıklar olup müşriklerin inandıkları mânada hüküm sahibi olmaları muhaldir. Onların dini değerleri hafife alıp alay etmelerine karşılık Allah' Teâlâ'nın da onların akıl dışı inanışlarına ve kendileriyle övünmüş oldukları putlara karşı istihzada bulunmak sûretiyle karşılık vermiştir.⁶²⁶ Allah (c.c.) hakkıyla işitip gördüğünü vurgulayarak, onların tapmış olduğu putların ise bu vasıflardan yoksun cansız varlıklar olduğu istihza yoluyla yüzlerine vurulmuştur.⁶²⁷

Böylece taptıkları putlar onları cehennemden kurtaramayacağı, Allah'ın herkese adaletiyle hükmedeceği yaptıklarının karşılığını hakkıyla vereceği, onu inkâr edip şirk koşanları ise ebedî cehennem ile cezalandıracağı vurgulanmaktadır.

Müfessirimiz Mâtürîdî ise Te'vîlât adlı eserinde "يَفْضِي" kelimesinin bar kaç mânaya geldiğini ifade edip bunların;

1) "Hakkı emretmek" Allah size sadece kendisine kulluk etmeyi emretti,

⁶¹⁹el- En'âm, 6/160.

⁶²⁰el- Bakara, 2/261.

⁶²¹el- Mü'min, 40/40.

⁶²²ez- Zümer, 39/70.

⁶²³ Beydavi, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/21.

⁶²⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l ğayb*, 19/274

⁶²⁵ el-Mü'min,40/20.

⁶²⁶ Beydavi, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl* 4/21.

⁶²⁷ Neseî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, 9/156

- 2) “ *Vahiy ve haber*” Allah size kendisine kulluğu vahyetti,
- 3) “ *Var etmek, yaratmak*” “Allah hakkı yarattı.” Öyleyse bu durumda hakkı emreden, haber veren ve hakkı yaratana karşı kulluğun yapılmasının zorunluluğu ifade edilir.
- 4) “Hüküm veriyor” mânasına gelince; bu iki şekilde yorumlanır:
- 5) “Allah dünyada insanlara herkesin anlayabileceği şekilde âyetleriyle hüküm verir,” mânası ki buradaki hüküm emir mânasını ifade eder.
- 6) Kâfirlerin taptıklarının kendilerine şefaata etmeyeceğine ve hüküm sahibinin kâinatın yegâne sahibi olan Allah’a ait olduğunu ifade eder.⁶²⁸

2.18. İnkârcıların Âhiret Âlemindeki Diyalogu

2.18.1. İnkârcıların Allah ile Diyalogu

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾

İnkâra sapanlara (âhirette) şöyle seslenilecek: "Siz inanmaya çağırılıp da inkâr ederken Allah'ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden daha şiddetlidir."⁶²⁹

Bu âyeti kerîmede Allah'ın öfkesinin cehenneme sevk edilen kâfirlerin, kendilerine ve uydukları kişilere duydukları öfkelerinden daha şiddetli olduğu bildirilmektedir. Şöyle ki onlar Allah'ı inkâr etmeleri şirk koşmaları sebebiyle cehenneme sevk edildiklerinde orada yaptıklarından ötürü pişmanlık duyarak kendi kendilerini ve uydukları kişileri kınayıp, öfke duyarlarırken melekler tarafından onlara hitaben: “Allah'ın öfkesi sizin şu anki kendi kendinize olan öfkenizden daha şiddetliydi” şeklinde nida edilir.⁶³⁰

Ebü'l Berekât en-Nesefî, (ö.710/1310) “*Allah'ın öfkesi*”, peygamberin Allah'a davet ederken, Kâfirlerin O'nun dâvetine karşı nefislerine uyup imtina ederek olumsuz cevap vermeleri sebebiyle cehennem azabını tattıkları vakit kendilerine olan öfkelerinden daha şiddetli olacağı,” mânasında yorumlamıştır.⁶³¹ Mefâtihu'l-Ğayb'ın yazarı Fahreddin er- Râzî ise, (ö.1149/1210) bu âyette bir hazif bir de takdim ve te'hir olduğunu ifade ederek hazif olan mânanın; “*Allah'ın size olan öfkesi,*” takdim ve tehir olan mânanın ise, “*İman etmeye çağırılıp da inkâr ettiğiniz zaman Allah'ın size olan buğzu sizin kendinize olan buğzunuzdan daha büyüktür,*” yorumunu yapmıştır.

⁶²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*,13/35.

⁶²⁹ el-Mü'min,40/10.

⁶³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,3727

⁶³¹ Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil*, 9/148

Râzî, Buğz'un ise bir kaç mânaya geldiğini ifade etmiştir. Bunlar:

a) Cehennemde azabı tadarken, dünyada iken imana çağrıldığınız halde inkâr etmeniz sebebiyle kendi kendinize yaptığınız buğz.

b) Tâbî olduğunuz kişilere karşı buğzunuz ve onların da size karşı olan buğzudur. Buğzun yeri konusunda ise yine iki görüşü vardır:

a) Dünyada peygamber tarafından Allah'a iman için çağrıldığınız halde O'nu inkâr etmeniz sebebiyle Allah'ın size karşı olan buğzu, âhirette cehennem azabını gördüğünüz zaman kendinize veya birbirinize karşı olan buğzunuzdan daha şiddetlidir.”

b) Allah'ı inkâr etmeniz sebebiyle ahirette O'nun size olan buğzu azabı gördüğünüz zaman kendinize veya birbirinize karşı olan buğzundan daha şiddetli olacaktır⁶³²

Kimi müfessirimiz ise, “*sizin kendinize öfkenizden*” muradın, “âhirette kendilerini şirke çağırıp, uydukları kişilere olan öfkeleri veya dünyada iken bir olan Allah'a dâvet edildiklerinde ona uymayıp, şirk koşanlarla birlikte olmaları sebebiyle kendi kendilerine olan öfkeleri” şeklinde yorumlanmıştır⁶³³

2.18.2. İnkârcıların Günahlarını İtiraf Edip Pişmanlıklarını Dile Getirmeleri

قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا اِثْنَيْنِ وَاَحْيَيْنَا اِثْنَانِ وَاَعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ اِخْرُجُ مِنْ سَبِيلٍ (۱۱)

Ey Rabbimiz!" diyecekler. "Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu?"⁶³⁴

İnkârcılarla Allah arasında geçen diğer bir diyalog ise: Kâfirler bir olan Allah'a ve O'na inanmaya davet edildiklerinde O'nu inkâr edip, şirk koşulmaya çağırıldıklarında ise koşarak gitmeleri ve bu hâl üzere Allah'ın huzuruna çıkarılıp cehenneme sevedikleri vakit yaptıkları hata ve günahları itiraf edip :“ *Ey Rabbimiz! Bizi iki kere öldürdün ve iki kere dirilttin. Biz günahlarımızı itiraf ediyoruz. Bizim için çıkış yolu var mı?*” sözleriyle pişmanlıklarını dile getirerek tekrar dünyaya geri gönderilmeyi, kendisine inananlardan olup salih amel işlemeleri için bir hak daha verilmesini talep etmektedirler.

İki kere öldürülüp iki kere diriltilmeyi, müfessirlerimiz, bir kısım deliller getirerek bu cümleyi farklı yorumlarla açıklamışlardır.

Kadı Beyzâvî “*iki kere ölmeyi ve iki kere dirilmeyi*” şu ifadelerle açıklamıştır:

• “*İki kere ölmenin*” birincisi, “*hayat verilmeden önceki hal*” ikincisinin, “*eceliyle ölmek;*” olduğunu,

⁶³² Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/259

⁶³³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 13/28.

⁶³⁴ el-Mü'min, 40/11.

• *İki kere dirilme*”nin “birincisi,”**bu dünyada ilk hayat verilmesi**” ikincisi, “**diğer âlemde yeniden yaratılma**” mânasında yorumlamıştır⁶³⁵

Diğer bir görüş ise;

Bunlardan ilki Abdullah bin Abbas ve Abdullah bin Mesud, Katade, Dehhak ve Ebu Malik'ten gelen rivâyet ile:

• *İki kere ölümden maksat*, birincisi, **babaların sulbünde iken ölü olma hali**, ikincisi, **dünyada iken de eceliyle ölüm**.

• “iki kere dirilme”nin birincisi, **babaların sulbünde ölü iken dirilme**, ikincisi, **âhiret hayatı için yeniden dirilme** mânasında yorumlanmıştır. Bu görüşü teyit etmek için ise :“Sizler ölü idiniz, sizi diriltti. Sonra sizi öldürdü, sonra sizi tekrar diriltti.”⁶³⁶ âyetini delil olarak sunmuşlardır.

Süddiye veya ibn’ür- Revendî kanalıyla gelen diğer rivâyete göre:

• *İki kere ölmekten maksat*, birincisi **dünyada iken ölmek** ikincisi, **kabirde hesaptan sonra ölmek**,

• *Dirilmekten maksat*, birincisi **kabirde dirilmek**; ikincisi **âhiret için dirilmek** olduğu yorumlanmıştır. Bu görüşü tercih edenler, daha önce geçen görüşteki baba sulbünde öldürülmüş oldukları görüşünü kabul etmeyerek; zira zaten ondan önce cansız idiler görüşünü savunup aynı zamanda bu âyetin kabir azabına delil olduğu görüşünü ifade etmişlerdir.⁶³⁷

Zeyd’e göre ise:

• *İki kere öldürülmelerinden maksadın*, birincisi, **Hz. Âdem’in sulbünde iken Allah’ın onlardan ahd aldıktan sonra öldürmesi** ikincisi, **rahimlerde yaratıldıktan sonra ecelleri ile ölmeleri**,

• *İki kere diriltilmelerinden*: Birincisi, **Hz. Âdem (as)’ın sulbünde iken diriltilmeleri** ikincisi, **dünyada yaşadıktan sonra ecelleriyle ölmeleridir**.⁶³⁸ Bu görüşler zayıf görülmektedir. Zira onlara göre öldürülme ve diriltirme, üç kere sayılır ki bu âyette iki kere öldürülme ve iki kere diriltirmeden bahseder. Bu ise birinci görüşün daha uygun olduğunu teyit eder. Bizim düşüncemiz de o yöndedir.

Elmalılı Hamdi Yazır ise öldürülme ve diriltilmeyi;

• *İki kere öldürülmenin*: Birincisi, **dünyada ölme**; ikincisi, **kabirde diriltildikten sonra ölme**.

⁶³⁵ Beydavi, *Envâru’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/17.

⁶³⁶el- Bakara, 2/28.

⁶³⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 13/24. ;Nesefî 149

⁶³⁸ Taberi 205

• **İki kere diriltilmenin:** Birincisi, *kabirde diriltilme*; ikincisi ise *âhiret için diriltilme* olduğunu yorumlanmakta. Bu görüşte de öldürülme ve diriltilmeye dünya hayatı dikkate alınmamıştır. Çünkü dünyada inkâr ettiklerini kabul ve itiraf etmektedirler. Nitekim Sâffât Sûresi'nde “Biz ilk ölümümüzden başka bir daha ölmeyecek değil miyiz?”⁶³⁹ mânasında ifade edilirken Başka bir âyette “Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar.”⁶⁴⁰ Buyrulurken bunlardan birincisinin bedene ait olan ölümü ve hayatı, ikincisinin ise ruha ait olan ölümü ve hayatı şeklinde düşünülmesi muhtemeldir⁶⁴¹

2.18.3. Allah'ın İnkârcıların Suçlarını Yüzerine Vurması

ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكَ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

Bu duruma düşmenizın sebebi şudur: Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra saptardınız, ama O'na ortak koşduğunda buna inanırdınız. Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'a aittir.⁶⁴²

Bu âyet kâfirlerin pişmanlık duyup günahlarını itiraf ettikten sonra kendilerine ikinci bir şans daha verilerek tekrar dünyaya döndürülüp Allaha inanarak salih amelde bulunmak, şâyet bu imkânsızsa ölüm yoluyla yok olup azaptan kurtulmak gibi kendileri için çıkış yolu aramalarına karşın bu taleplerinin karşılık bulmayacağıın beyanı niteliğindedir.

Allah Teâlâ'nın da onların taleplerini yanıtızsız bırakıp, tenkit ve azarlama yolu ile “İşte bu duruma düşmenizın sebebi bir olan Allah'a davet edilirken onu inkâr edip, O 'na karşı şirke dâvet için çağırıldığınızda onu tercih etmenizdir.”⁶⁴³

“Hüküm artık en büyük olan, yüceler yücesi Allah'ındır, buyrulurarak, müşriklerin ona karşı şirk koştukları ve ilahlık konusunda kendisine müsavi tuttıkları putların hüküm veremeyeceğini ve âhirette de gözden kaybolup gideceklerini, buna karşın Allah'ın tek hüküm sahibi olarak kendisini inkâr edenleri ve ortak koşan müşrikleri cehennem azabına mahkûm edeceğinin beyanıdır⁶⁴⁴

Allah Teâlâ'nın, başka bir âyeti kerîmede; “*Velev ki onlar tekrar geri döndürülselerdi, yine aynı yasaklandıkları şeylere dönecektiler.*”⁶⁴⁵ Onlar cehennem azâbını tadıp da canları acıdıkaça :“*Rabbim bizi buradan çıkar yaptıklarımızdan farklı olarak salih amel işleyelim.*” sözlerine karşın Allah Teâlâ da onlara cevaben: “*Öğüt alacak kişinin düşüneceği kadar bir*

⁶³⁹ es-Sâffat, 37/58.

⁶⁴⁰ ed- Duhân, 44/56.

⁶⁴¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/514.

⁶⁴² el-Mü'min,40/12.

⁶⁴³ Râzî, *Mefâtîhu'l ğayb*, 19/ 264

⁶⁴⁴ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/18.

⁶⁴⁵el- En'am, 6/27-28.

süre sizi yaşatmadık mı? Öyleyse azabı tadın, zalimler için bir yardımcı yoktur,”⁶⁴⁶ buyurarak bu yöndeki taleplerine karşı red cevabı verecektir.

2.18.3.1. Allah’ın Âyetleriyle Mücadele Edenlerin Âhiretteki Son Halleri ve Allah’ın Onlara Hazırlamış Olduğu Azaptan Kesitler

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّىٰ يَصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾

Görmez misin, Allah’ın âyetlerini tartışmaya kalkışanları; gerçeklerden nasıl da uzaklaştırılıyorlar!⁶⁴⁷

Allah (c.c.) , âyetleriyle delilsiz mücadele edenleri bir kez daha kınıyor. Bu kadar âfâkî (dış âlemde) ve enfüsî (iç âlemde)’ki deliller varken onlar, hakkında hiçbir delilleri olmadan Allah’ın âyetleri ve göndermiş olduğu pengamberleri inkâr edip onlarla mücadele ederek nasıl da çevrilirler? Buradaki “*nasıl döndürülüyorlar*” cümlesi teâccüp (hayret) mânasında kullanılmıştır.⁶⁴⁸

Kimi müfessirimiz “*nasıl döndürülüyorlar,*” cümlesine birkaç mâna vermiştir. Bunlar:

- 1.) Onları hangi delil gerçeklerden uzaklaştırıyor,
- 2.) Onları hangi delil Allah’tan uzaklaştırıyor,
- 3.) Allah’ın âyetleri olduğunu bildikleri halde, neden ondan uzaklaşıp yüz çeviriyorlar”⁶⁴⁹ şeklinde yorum yapmıştır.

Daha önce bu durum 56. âyette geçtiği halde tekrar burada geçmesi ya mücadele edenlerin veya mücadele ettikleri şeyin farklı olması veya tekid için getirilmiş olabilir⁶⁵⁰

الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾

Kitabın ve elçilerimize gönderdiklerimizin asılsız olduğunu savunanlar, evet onlar ileride gerçeği anlayacaklar!⁶⁵¹

Bu âyette zikredilen “**kitap**” veya “**elçilerimize gönderilenler**” cümlesi “*ya diğer kitaplar veya vahiy ve şeriatlerdir*”⁶⁵² ya da “*peygamberlere gönderilen kitaplar veya kitapta bulunmayıp vahyi gayri metlüv olan peygamber emirleri (sünnet veya hadisler)*” mânasına

⁶⁴⁶el- Fâtır, 35/ 37.

⁶⁴⁷ el-Mü’min,40/69.

⁶⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu ’l ğayb*, 19/331

⁶⁴⁹ Mâtürîdî, *Te ’vilâti ’l-Kur ’ân*,13/89.

⁶⁵⁰ Beydavi, *Envâru ’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/44.

⁶⁵¹ el-Mü’min,40/70.

⁶⁵² Beydavi, *Envâru ’t-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/44.

gelebilir. Başka bir mânası da, “geçmiş peygamberlere gönderilen kitaplar ve peygamberimiz (s.a.v.)’e gönderilen Kur’ân-ı Kerim, şeklinde yorum yapılmıştır.

“İleride anlayacaklar” sözü ise tehdit mânası içerir⁶⁵³

Ayrıca âyette geçen “سوف” ile akabinde gelen âyette ki ذ in bir arada bulunması, geleceğe dair konular ve bilgilerin Allah adına şeksiz ve şüphesiz vuku bulacağına delili olarak yorumlanmıştır. Mâna olarak da “bunlar olacağı zaman” şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁵⁴

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾

فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾

O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar.⁶⁵⁵

Onlar boyunlarında prangalar ve zincirlere sarılmış olarak sıcak suya sürüklenip sonra ateşte yakılacaklardır.⁶⁵⁶ Buradaki “*secr*” “ateşin kendilerini her taraftan kuşatıp tüm vücutlarını kaplaması” mânasına gelir.⁶⁵⁷ Âyetteki **azabın keyfiyeti**, “onların çeşitli azaplara maruz kalacakları, azabın her birinden bir ötekine intikalinin olacağıdır,” mânasında yorumlanmıştır⁶⁵⁸

2.18.4. İnkârcıların Birbirleriyle Diyalogu

ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئًا كَذَلِكَ يَضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾

Sonra onlara, "Vaktiyle Allah'ın dışında ilahî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?" denir. "Bizi bırakıp kayboldular. Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz." derler. İşte Allah, inkârcıları böyle şaşkın ve çaresiz bırakır. (73-74)

Sonra onlara taptıkları şeylerin nerede olduğu sorulacak. Bu âyeti kerime onların inandığı üzere putları Allah katında kendileri için şefaâtçi veya Allah’a yaklaştırma vesilesi olarak görmlerinin batıl bir inanış olduğunun beyanıdır.

Müşriklerin, “**Onlar bizden kayboldu**” cümlesine, “onlardan umduğumuzu bulamadık, inandığımız gibi değıllermiş mânası verilirken, “**Doğrusu önceden hiçbir şeye tapmıyorduk,**” cümlesine ise, “onlara yapılan her şeyin boş olduğunun ve değeri olmayan bir şeye ibadetin

⁶⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/89.

⁶⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/331

⁶⁵⁵ el-Mü'min, 40/71-72.

⁶⁵⁶ Nesefî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Te'vil*, 9/196

⁶⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/332

⁶⁵⁸ Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevîl* 4/45.

yok hükmünde olduğunun, onların kayda değer bir taraflarının bulunmadığının itirafı” olarak yorumlanmıştır.⁶⁵⁹

Başka bir mâna ise “müşriklerin yaptıklarını inkâr” sadedindedir. Onlar cehenneme girdikleri ve azabı tattıkları halde hâlâ dünyada yaptıkları gibi yalanla iş yapmayı sürdürdüklerinin ve yaptıklarını inkâr ettiklerinin tezahürüdür. Diğer bir âyeti kerimede: “Rabbimiz, biz müşriklerden değildik, demelerinden başka çareleri kalmaz,”⁶⁶⁰ sözleri bu durumu teyit etmektedir.

Başka bir mâna ise, “ilahlık vasfına haiz olmayan cansız putlara taparak şirk koşmalarının boş ve değersiz olduğunu itiraf” yorumu yapılmıştır⁶⁶¹

“Allah kâfirleri böyle şaşırır” cümlesi ise, kimi müfessire göre “Allah onları cennet yolundan şaşırır”⁶⁶² Bu durum, onların dünyada inkârı seçmeleri sebebiyle Allah’ın onları inandıkları şeyle başbaşa bırakması, yardımını kesmesi, böylelikle onların doğru yolu bulamamaları” mânasında düşünülebilir. Kimine göre ise “Allah putları ve kendilerini birbirine kaybettirir öyle ki birbirlerini arar bulamazlar”⁶⁶³

دَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾

أَدْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾

“Bu duruma düşmenizın sebebi, dünyadayken haksız olarak böbürlenmeniz ve şımarmanızdır.

İçinde ebedî kalmak üzere cehennem kapularından girin içeri!” Büyüklük taslayanların kalacakları yer ne kötü!⁶⁶⁴

Âyeti kerimede kâfirlere yapılan azabın sebebinin, dünyada iken haksız yere şımarık davranmaları ve taşkınlık yapmaları olduğu beyan edilmiştir.

Âyetteki “**tefrehûn**” kelimesine “taşkınlık” mânası verilmiş olup; buradaki taşkınlığın, “batıl yolda olmalarından sevinç ve mutluluk duyma”, mânasında olduğu, “**temrehûn**” kelimesi ise, “kibir” mânasında kullanılmış olup; “içinde buldukları bu durumdan dolayı mü’minlere karşı böbürlenmeleri” şeklinde yorum yapılmıştır.⁶⁶⁵ Kimisi de azabın sebebinin “yeryüzünde haksız yere şımarıklık ve taşkınlık sebebiyle saptırılmış olmaları”, **saptırılmalarından kasıt ise “müşrik olup puta tapmalarıdır, yorumunu yapmıştır.”**⁶⁶⁶

⁶⁵⁹ Beydavi, *Envâru’-t-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/45.

⁶⁶⁰ el- En’âm, 6/23.

⁶⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/91.

⁶⁶² Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/332.

⁶⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/1074

⁶⁶⁴ el-Mü’min, 40/75-76.

⁶⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/92.

⁶⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu’l ğayb*, 19/332

Başka bir müfessirimiz ise, bir önceki âyette “Allah kâfirleri böyle saptırır,” buyurulduktan sonra, kelamı daha etkin kılmak amacıyla muhataba hitap yoluyla; **“saptırılıştan maksadın,”** “onların yeryüzünde haksız yere şımarmaları ve kibirlenmeleri olduğunu, bunun ise şirk ve tuğyan şeklinde kendini gösterdiği” şeklinde yorumlamıştır.⁶⁶⁷ Saptırılmalarının sebebi açıklandıktan sonra, melekler onlara: “Yedi kapılı cehennemden kendinize layık görülen kapıdan girin!” Orada ebedî kalacaksınız. İşte kibirlenenlerin yeri ne kötüdür,” şeklinde hitap edecekler.⁶⁶⁸ Nitekim başka bir âyeti kerîmede de “Onun yedi kapısı vardır. Her bir kapı için onlardan bir grup taksim edilmiştir,”⁶⁶⁹ buyrulurken onların dünyadaki tutum ve davranışlarına göre cehennemde hak ettikleri bölümde azap edileceği vurgulanmaktadır.

وَإِذْ يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعْفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَدُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾
قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾

Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, "Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?" dediklerinde; Büyüklük taslayanlar şöyle cevap verirler: "Doğrusu hepimiz onun içindeyiz; artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir."⁶⁷⁰

Kâfirler azabı görünce birbirleriyle tartışmaya başlayacaklar. Dünyada iken ezilip horlananlar lider konumunda olup büyüklük taslayanlara: “Biz dünyada iken size tabiydik. Hadi şimdi bu azabı veya bir kısmını bizden kaldırın,” şeklinde seslenerek onlara karşı kin ve öfke duyup kızgınlıklarını dile getirmek ve onlara uymaları sebebiyle pişmanlıklarını ortaya koymak amacıyla bu sözü söylemektedirler. Veya dünyada iken onların, “Bize tabi olun! Günahı bizim üzerimize.” sözü üzere, onlara “Hadi! Bize böyle söyleyip hak yolundan alıkoydunuz. Şimdi günahımızdan bir kısmını yüklenin,” mânasında yorumlanmıştır.⁶⁷¹

“Şimdi hiç olmazsa ateşten bir parçasını bizden savabilir misiniz?” sorusuyla, aslında onların bu azabı hafifletme veya engellemelerinin söz konusu olmadığını bildikleri halde, onlara bu talepte bulunmaları onları utandırma ve kınama amacıyla söylenmiştir.⁶⁷² Başka bir âyeti kerîmede ise onlardan cehenneme girecek her biri yandaşına lanet okuyup tabi oldukları kişilere Allah’tan iki kat azap talep edecekleri bildirilmektedir.⁶⁷³

Dünyadayken büyüklük taslayıp lider konumunda olanlar, zayıf konumda olup kendilerine tabi oldukları kişilere “Şimdi hiç olmazsa ateşten bir parçasını bizden savabilir misiniz?” yönündeki isteklerine karşı onların; “Eğer kurtarabilseydik, biz kendimizi kurtarırdık.

⁶⁶⁷ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/46.

⁶⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm*,3752

⁶⁶⁹ el-Hicr, 15/ 44.

⁶⁷⁰ el-Mü'min,40/47-48.

⁶⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*,13/66.

⁶⁷² Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/312

⁶⁷³ el-Â'râf, 7/ 38.

*Sızlansak da sabretsek de bizim için kurtuluş yoktur,*⁶⁷⁴ şeklinde cevapları, ayrıca başka bir örnekte ifade edildiği üzere kâfirlerin, şeytanla minnetvari ve suçlamalı olarak tartışmalarında, şeytanın: *"Allah size vaadetti, ben de vaatte bulundum, size yalan söyledim. Sizin üzerinizde bir gücüm yoktu. Ancak sizi çağırdım, siz de bana katıldınız. Beni değil kendinizi kınayın. Ne siz beni kurtarabilirsiniz ne de ben sizi kurtarabilirim. Daha önce beni ortak koşmanızı da tanımamıştım,*⁶⁷⁵ şeklinde karşılık vermesi, şunu gösteriyor ki kimse kimsenin günahını yüklenmesi sözkonusu olmayacak ve herkes kendi yaptığı için karşılığını görecektir.

Bu bilgiler, dünyada iken, insanları haram ve günahlara sevk ederek *"sizin günahlarınız bizim üzerimize olsun"* sözünün geçersiz olduğunun beyanıdır.⁶⁷⁶ Nitekim konum bakımından zayıf olanlar, tâbi oldukları kimseler için Allah'tan iki kat daha fazla azap istediklerinde *"Allah'ın herkese sadece hak ettiği kadarıyla azap edeceğini"*⁶⁷⁷ beyan etmesi bu durumu en güzel şekilde izah etmektedir. Şüphesiz Allah, kullar arasında hüküm vermiştir.

2.18.5. İnkârcıların Cehennem Melekleriyle Diyalogu

وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾

*Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, "Rabbimize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!" diye seslenirler.*⁶⁷⁸

Kâfirler cehennemde azap çekerken, azabın şiddetli ve daim olması sebebiyle cehennem bekçilerine Allah'ın bir gün de olsa kendilerinden azabı hafifletmesi yönündeki taleplerini arz ederler. Başka bir âyeti kerîmede ise; *"Cehennem meleğine nida ederek ey Mâlik! Rabbine söyle, işimizi bitirsin.(bize ölümü takdir buyursun.) Mâlik: "Sizler burada kalıcısınız" kalıcı olmalarının sebebi olarak ise; "Hakkı size getirdik, fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyordunuz, şeklinde cevap verecektir.*⁶⁷⁹ Cehennemlik olan inkârcı ve müşriklerin bunun gibi daha pek çok istekleri olacak fakat bunların hiçbiri karşılık bulamayacaktır. Bunların misali yüce kitabımızda şöyle ifade edilir:

1) Cehennemlikler cennettekilerden su veya Allah'ın kendilerini rızıklandığı şeylerden vermelerini isterler. Cennetlikler cevaben, Allah'ın bunları cehennemliklere haram kıldığını ifade ederler.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴el- İbrahim, 14/ 21.

⁶⁷⁵el- İbrahim, 14/ 22.

⁶⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*,13/66.

⁶⁷⁷el- A'râf, 7/ 38.

⁶⁷⁸ el-Mü'min,40/49.

⁶⁷⁹ez- Zuhruf, 43/ 77-78.

⁶⁸⁰el- A'râf, 7/ 50.

2) Rablerinin karşısında başları eğik, pişmanlık içinde: “*Ey Rabbimiz! Gördük işittik. Bizi geri gönder de (bıraktığımız dünyada) salih amel yapalım*”⁶⁸¹ şeklindeki taleplerine karşı, “*Hayır, O onun söylediği bir sözdür. Aralarında ise diriltilecekleri güne kadar bir engel vardır.*”⁶⁸²

3) “*Kâfirler için cehennem ateşi vardır. Ölmelerine hükmedilmez ve azapları da hafifletilmez.*” “*Onlar orada feryad ederek: Ey Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduğumuzun gayrısına salih amelde bulunalım*” sözlerine karşın Allah Teâlâ: “*Biz size düşünecek olanın düşüneceği kadar ömür vermedik mi ve size uyarıcılar da gelmişti. Öyleyse tadın azabı, zalimlerin yardımcıları yoktur.*”⁶⁸³

Âyeti kerimde “*cehennem meleği veya bekçisi*” olarak, meleklerin cehennem vasfı ile birlikte nitelendirilmesi, inkârcıların dehşete kapılmaları veya korkutulmaları için olabilir. Veya onların ateşteki yerlerini beyan için veya “*cehennem*”in Arap dilinde azap mahallinin en derekesi (derinliği) mânasında kullanılmasından olabilir. Nitekim Arap dilinde kuyunun en dibi “*bir'u cehennem*” olarak isimlendirilmiştir.

Kâfirlerin taleplerini direkt Allah'tan istememelerinin sebebi ise, o gün Allah'ın onlara “*Yıkılıp kalın orada! Benimle konuşmayın!*”⁶⁸⁴ Hitâbı veya Allah'ın onlarla konuşmayı yüzlerine bakmayı onları temize çıkarmayacağını⁶⁸⁵ beyanı üzere, bu durumu bildikleri için, bununla birlikte cehennem bekçilerinin; cehennemin işlerini sevk ve idare ile görevli olup, konumları itibarıyla de Allah'a yakın olmaları sebebine binaen taleplerini meleklerle sunmaları muhtemeldir⁶⁸⁶ Te'vilât'ta ise onların dünyada Allah'tan başkasından isteme alışkanlıklarının ve ahlâklarının orada da devam etmesi, şeklinde yorum yapılmaktadır⁶⁸⁷

قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رَسُولُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَىٰ قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دَعُوا الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (٥٠)

Görevliler, "Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?" diye sorarlar. "Evet, getirmişti" cevabını verirler. O zaman görevliler, "Yalvarın durun şimdi ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır." derler.⁶⁸⁸

Cehennem bekçileri kâfirlerin bu taleplerine karşı onları ilzâm etmek, hakka dâvet edildiklerinde batıl yolları tercih etmeleri sebebiyle onları kınamak amacıyla cehenneme sevk olunduklarında, rablerinin âyetlerini okuyan, kavuşma günü (âhiret) için uyarıcı peygamberlerin gelip gelmediğini sorunca, onlardan da bu durumu tastik edici cevap

⁶⁸¹es- Secde, 32/ 12.

⁶⁸²el- Mü'min, 40/ 100.

⁶⁸³el- Fâtır, 35/36-37.

⁶⁸⁴el- Mü'minûn, 23/108.

⁶⁸⁵el- Âl-i İmrân, 3/ 77.

⁶⁸⁶ Beydavi, *Envârü't-Tenzil ve Esrâri't-Tevil* 4/34.

⁶⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/67.

⁶⁸⁸ el-Mü'min, 40/50.

alınca, “Öyleyse ebedî kalmak üzere girin cehenneme!”⁶⁸⁹ şeklinde nida edecekler. Melekler, onlara bu yalvarış ve isteklerinin boşuna olduğunu, kâfirler için vaad edilen ebedî azâbın affının asla söz konusu olmayacağını bildirmişlerdir⁶⁹⁰ Eğer Allah Teâlâ onlara peygamber göndermeseydi, onlar; “Bize hiçbir uyarıcı ve peygamber gelmedi,”⁶⁹¹ şeklinde mazeret sunabilirlerdi⁶⁹² Melekler onlara: “Öyleyse kendi kendinize dua edin, taleplerinizi Allah’a bildirin,” derler. Fakat onların dua ve talebine kimse cevap vermez.⁶⁹³

2.18.6. İnkârcıların Tüm Mazeretlerinin Geçersiz Kılınması

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

O gün zalimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz. Lânet onlarıdır, kalınacak yerin en kötüsü de onlar içindir.⁶⁹⁴

Bu âyette geçen “**Mazeretleri kabul edilmez.**” cümlesinin taşıdığı mâna olan;

“mâzeretleri fayda vermez” âyeti ile başka bir âyetteki “Onlara mazeret beyan etmeleri için izin verilmez,”⁶⁹⁵ mânaları arasında her ne kadar zâhirî bir çelişki görülüyor olsa da gerçek mânada çelişki bulunmamakta, âyetler cem edilip birlikte düşünüldüğünde; “kendilerine mazeret dilemeleri için izin verilmez fakat izin verilmediği halde onlar mazeretlerini dile getirirler. Sonuç olarak mazeretleri kendilerine fayda vermez” mânasında yorum yapılmıştır.⁶⁹⁶

Âhirette kâfirler için üç şey söz konusudur. Bunlar:

- 1) Onların mazeretleri kabul edilmeyecek ve dinlenmeyecek.
- 2) Allah, onları lânetleyerek rahmetini üzerlerinden kesecek.
- 3) Onlar yurdun en kötüsü vasfı ile bilinen cehenneme atılacaklar.⁶⁹⁷ Süddî, “Yurdun en kötüsü” ile “cehennem”in İbn Abbas yolu ile gelen rivâyetle Ali bin Ebu Talha ise, “kötü âkıbet”in kastedildiğini dile getirmiştir.⁶⁹⁸

⁶⁸⁹ez- Zümer, 39/ 71-72.

⁶⁹⁰ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrârüt-Tevil* 4/35.

⁶⁹¹el- Mâide, 5/19.

⁶⁹² Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/312

⁶⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,3743

⁶⁹⁴ el-Mü'min,40/52.

⁶⁹⁵el- Mürselât, 77/36.

⁶⁹⁶ Mâtüridî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/72.

⁶⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/316

⁶⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*,3745

2.19. İnkârcıların Azabı Gördüklerinde İmanların Kabul Edilmemesi ve Son Pişmanlığın Fayda Vermemesi

فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدِيثَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ (٨٤).

Dehşetli cezamızı gördüklerinde, "Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler.⁶⁹⁹

فَلَمْ يَكْ يَنْفَعُهُمْ إِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ (٨٥)

*Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır.*⁷⁰⁰

“Onlar inkâr edip alaya aldıkları azabı gördüklerinde, Allah'a iman edip şirk koştukları şeyleri inkâr ederler.”

Bununla iki mânanın kastedilmesi muhtemeldir.

1) Ölmeden dünyada başlarına gelen azâp. Buradaki azapla da iki mâna kastedilmiş olabilir. Bunlar:

a) Başlarına gelen ölüm felaketi,

b) Kavimlerin başlarına gelen felâket. Firavun ve kavminin başına gelen azâp yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de; Firavun için, “boğulma kendini yakalayınca, “Artık iman ettim. Gerçekten İsrâiloğullarının iman ettiği ilahdan başka ilah yok ve ben teslim oldum” demesi üzerine Allah Teâlâ da , “Şimdi mi iman ettin? Hâlbuki bundan evvel isyan etmiştin ve bozgunculardan olmuştun”⁷⁰¹ şeklinde karşılık vererek imanının geçersiz kılındığı ifade edilmiştir.

2) Öldükten sonra kabirde gördükleri azap anındaki pişmanlıkları ve iman etmeleri olarak da yorumlamıştır. Her ikisinde de imanları kendilerine fayda vermeyecektir⁷⁰²

3) “فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا.” Kimisi ise “azâbımızı gördüklerinde” cümlesindeki “azâb” başka bir âyette geçen “بعذاب بأس”⁷⁰³ “vasfıyla birlikte düşünülüp “şiddetli azap” mânası taşıdığı, “İmanlarının kabul edilmeyeceği vakit” ise “ölmeden önce azâp ve rahmet meleklerinin görüldüğü zaman” şeklinde yorumlanmıştır. Allah'ın sünneti (adedi) tüm kulları için böyledir. Zira azâp geldiğinde geri çevrilmez ve azabın görüldüğü an ise iman kabul edilmez. İşte onlar bu durumdayken azâbı gördüklerinde hüsrana uğramışlardır.⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ el-Mü'min,40/84.

⁷⁰⁰ el-Mü'min,40/85.

⁷⁰¹el- Yunus, 10/90, 91.

⁷⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,13/100.

⁷⁰³el- A'râf, 7/165.

⁷⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l ğayb*, 19/338

2.19.1. İnkârcıların Son Pişmanlıkları ve Kendilerini Kınamaları

Onların tüm bu talepleri karşılık bulamayınca, bu sefer kendilerini kınayarak:

“Keşke toprak olsaydım!” ⁷⁰⁵

“Keşke bu hayatım (âhiret) için bir şey yapsaydım!” ⁷⁰⁶

“Keşke kitabım (amel defterim) verilmeseydi!” ⁷⁰⁷

“Keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!” ⁷⁰⁸

“Keşke iş bitiren (ölüm) olsaydı!” ⁷⁰⁹

“Keşke falancayı dost edinmeseydim!” ⁷¹⁰

“Keşke Allah ve Resulüne itaat etseydik!” ⁷¹¹

“Keşke peygambere birlikte bir yol tutsaydım!” ⁷¹²

“Keşke Onlarla (iman edenlerle) beraber olsaydım da büyük bir başarı kazansaydım!” ⁷¹³ Sözleriyle pişmanlık içinde yakınırlar. Fakat artık bu sözlerin ve pişmanlıkların hiçbir faydası olmayacaktır.

Zira Allah Teâla, yüce kitabında geçmişten günümüze kadar yaşayan tüm kavimlere peygamberler ve kitaplar göndererek onları uyardığını bizlere bildirmiş, bizleri tek ilah olarak kendisine inanmaya göndermiş olduğu peygamberlerini, katından indirmiş olduğu kitaplarını tasdik edip kulluk görevimizi yerine getirmemizi emretmiştir.

Bu kutlu dâvete icabet edenleri dünyada refah, mutluluk, huzur içinde bir hayat yaşatmayı, âhirette de cennetle mükâfatlandırmayı, kendisini inkâr edenleri ise hem bu dünyada mutsuz, huzursuz, darlık içerisinde yaşatıp helâk etmeyi, âhirette ise ebedi cehennem azabıyla azaplandırmayı vaadetmiştir. Bunun değişmez sünnetullah (Allah Teâlâ'nın değişmez kanunu) olduğunu da ifade etmiştir.

Böylece geçmişten günümüze, günümüzden de kıyâmete kadar İnkâr yolunu tercih edenleri, geçmiş kavimlerin helâklarını gezip görerek veya okuyup araştırarak ibret almaya dâvet etmiş etmiş, bu konuda onları uyarmıştır.

⁷⁰⁵en-Nebe,78/40.

⁷⁰⁶el- Fecr, 89/24.

⁷⁰⁷el- Hâkka, 69/25.

⁷⁰⁸el- Hâkka, 69/26.

⁷⁰⁹el-Hâkka, 69/27.

⁷¹⁰el- Furkan, 25/28.

⁷¹¹el- Ahzâb, 33/66.

⁷¹²El-Furkan,25/27

⁷¹³en- Nisâ, 4/73.

SONUÇ

Mü'min Sûresi, Kur'ân-ı Kerim'in genel mantelitesini, veciz bir şekilde özetleyen, itikat, ibadet ve ahlak konularını ele alan muhtevi bir sûredir. Özellikle toplumsal yaşam içerisinde kişilerin hayatını kolaylaştıracak, dünyevi ve uhrevi mutluluğa götürecektir. Özellikle toplumsal yaşam içerisinde kişilerin hayatını kolaylaştıracak, dünyevi ve uhrevi mutluluğa götürecektir. Özellikle toplumsal yaşam içerisinde kişilerin hayatını kolaylaştıracak, dünyevi ve uhrevi mutluluğa götürecektir. Özellikle toplumsal yaşam içerisinde kişilerin hayatını kolaylaştıracak, dünyevi ve uhrevi mutluluğa götürecektir.

Mü'min Sûresi, mânası hakkında çeşitli görüşlerin bulunduğu Hurûf-ı Mukataa denilen kesik heca harfleri ile başlar. Kur'ânın tenzil sürecinin ilahiliğine ve önemine vurgu yapılan sûre başlangıcı Müslümanları ve kıyâmete kadar Kur'ân'ı kendilerine düstur edinecek olanları bu yola kanalize ederken tüm şüpheleri de gidermektedir.

Kâfirlerin iman karşısındaki hüsrancı ve yenilmeye mahkûm oluşları ise edebi birçok üslup kullanılmak ve müşahhaslaştırılmak sûretiyle imanın küfür karşısındaki önemi ve üstünlüğü anlatılmaktadır.

Sûrede kâfirlerin mü'minlere buğzu, baskıcı tutumlarına karşın Allah'a yakınlık bakımından en üstün derecede olan meleklerin mü'minlere karşı dua ve istiğfarda bulunmaları, Allah'ın inâyet ve yardımının mü'minlerin üzerinde olduğu beyan edilmektedir.

Sûrede Hz. Mûsâ ve Firavun kıssası, Hz Nuh kıssasının belirli bölümleri, geçmiş kavimlerin helâk olma sebepleri anlatılarak âkıbet bakımından durumları ve ibretlik sahneleri gözler önüne serilmektedir. Bu kıssalarda yine tevhid inancına değinilerek bunların üzerinden Hz. Peygamber (s.a.v)' e öğüt verilmektedir. Tebliğ yolunda onun maruz kaldığı sıkıntılara önceki peygamberlerin de maruz kaldıkları bildirilerek teselli edilmiştir. Aynı zamanda peygamber (s.a.v.) zamanında yaşayan müşriklere de uyarıda bulunulmuştur.

Âhiret ahvalleri ve o günün dehşetli senaryoları, mahşer günü ve hesaplaşma sahneleri, herkesin yaptığının karşılığını görmesi, Mü'minlerin sevinci ve mutluluğu kâfirlerin pişmanlığı ve üzüntüleri, Mü'minlerin cennete kâfirlerin cehenneme sevki tasvir metoduyla anlatılmıştır.

Kişilerin o dehşetli günde cehennem meleklerinden talep edecekleri isteklerin reddedilmesi ile beraber azaba düşer olup, kurtuluş yolunun olmayacağı kendilerine haber verildiğinde yaptıklarına olan pişmanlıkları daha sonra cehennemde kendilerine uydukları kişilerle tartışmaları veciz bir üslupla anlatılmış ve mü'minlere ibretlik dersler verilmiştir.

Yaptığımız bu çalışmada Mü'min Sûresi'nde ele alınan başlıca konuları tespit etmeye gayret ettik. Bunları itikatla, ahlakla ve amelle ilgili konular olmak üzere üçlü bir tasnife tabi

tuttuk. Yani bu tasnifle, Mü'min Sûresi denilince içerisinde hangi konulardan bahsedildiği hususunda zihinlerde genel bir kanaat oluşturmaya çalıştık.

Sonuçta Mü'min Sûresi; itikat, ibadet ve ahlak konularını ihtiva eden, bunun yanında geçmiş ümmetlerin kıssalarını veciz ve ibret verici bir üslupla anlatan önemli sûrelerden birisidir. İman, amel ve ahlak bağlantıları devrin sosyo-kültürel kodları göz önünde bulundurulmak sûretiyle ele alınmıştır. Aynı hasasiyete sahip olarak Son ilahi kitap olan ve kıyâmete kadar da evrenselliğini devam ettirecek Yüce kitabımız Kur'ân-ı kerim'in pasajlarının nesilden nesile aktarılması, gerekli öğüt ve nasihatın alınması büyük önem arz etmektedir. Evrensel din olan İslamın buyruklarını aktarırken yüce kitabımızda da ifade edildiği üzere; *Rabbinin yoluna hikmek ve güzel öğütle çağır*⁷¹⁴, mesajına uygun olarak güzel bir üslub, yumuşak ve tatlı söz ile yapılmalıdır. Bunu yaparken yüce kitabımızın bu üslubunu göz önünde bulundurarak düşünceleri hoş görüp ayrıştırma yoluna gitmeden birleştirici ve yapıcı bir tutumla, modern çağın imkânlarını kullanarak çağın gereksinimlerini de gözönünde bulundurarak yapılmalıdır. Yöntemi ise her yaş grubuna uygun, herkesin anlayabileceği bir dil üslubu ve ihtiyaç duyulan bilgi sunularak dâvet ve tebliğ yapılmalıdır. Böylece ilahi mesajlar evrenselliğini koruyup tüm insanlığa ışık olarak kıyâmete kadar karanlık yolumuzu aydınlatmaya devam edecektir.

⁷¹⁴ En-Nahl,16/125

KAYNAKÇA

- Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kur'ân” md. , DİA. , TDVY. , (İstanbul, 1995).
- Abdulhayy el-Fermavî, “el-Bidâyetü fi't-Tefsir'l-Mevzûi”, 2. Baskı, (Kahire, 1998).
- Ahmet Demir, “Sûrelerin İsimleri”(Harran Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, 1999).
- Ahmet Saim Kılavuz, Ana hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma giriş, 10.baskı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, Ekim 2004).
- Ali Bulut, Belâgat Terimleri Sözlüğü, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Yay. 2015).
- Bedreddin Çetiner, "Ahkâmu'l-Kur'ân", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988).
- Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 2009).
- Burhâneddin Ebu'l- Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î, Nazmu'd-Dürer fi Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver 1-22, (Dâru'l-Kitabi'l- İslamiyye, 1984).
- Dâni, Ebu Amr Osman b. Saîd, Ahru'f's-Seb'a li' Kur'ân, thk: Abdu'l-Müheymin Tahhan, (Cidde: Dâru'l- Minâre, 1997).
- Ebû Mansûr Muhammed b. Muhamed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (Tarihsiz), Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi, Çev. Prof. Dr. Kemal Sandıkçı, Editör Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz, Cilt: 13, (İstanbul 2018)
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, Dâr'u Davkî'n-Necat, (Dımeşk: 2002),7/ 170; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, Sahîh-i Müslim, Dâru-Tîbeti li'Neşri ve't-Tevzi', (Riyad, 2006).
- Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân, Çev. : Mehmet Keskin, (İstanbul: Ümit Yayıncılık, 1995).
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, Taberî Tefsîri, Tercüme: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, (İstanbul: Hisar Yayınevi, Beyazsaray, 15 Beyazıt, 1996).
- Ebü'l Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân 1-2, (3. Baskı), Thk. : Mustafa Dîb el-Buğa, (Dâru İbn Kesîr, 1996).
- Ebü'l Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, Ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr (Tarihsiz) Hadislerle Kur'ân Tefsiri, 1. Baskı, Tercüme: Hüseyin Yıldız, İstanbul: Kasım 2012) 13/849
- Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, (Beyrut: Dâru's-Sadr, H./1414).
- Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, Ruhü'l-Meâni (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.).
- Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, Sahîh-i Müslim, “Zikir”, 41. (Dâru-Tîbeti li'Neşri ve't-Tevzi, ts.)
- Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fi Garibu'l-Kur'ân, (Beyrut-Dımeşk: Daru'l Kalem-Dâru'ş-Şamiyye, H. 1412).
- Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, Tefsiru'l-Keşşaf ân Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhu't-Te'vîl I-IV, (Beyrut: Daru'l-Kitab, 2008).

- Ebü'l- Kâsım Mahmûd b.Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, el-Keşşâf An Hakâiki Gavâmîdî't-Tenzîl ve 'Uyûnîl'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Tevîl, Çeviri: Komisyon, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2018) 5/1078.
- Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredâtû li Elfâzi'l-Kur'ân, (Beyrut, Dâru'l-Marife, 2005).
- Ebü Mansûr Muhammed b. Muhamed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi, Çev. Prof. Dr. Kemal Sandıkçı, Editör Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul 2018).
- Ebü İsâ Muhammed b.İsâ b.Sevre (Yezîd) et-Tirmizî Sevabu'l-Kur'ân,2;Ebû Muhammed b. Abdirrahmân b.el-Fazl ed- Dârimî, Fezailü'l-Kur'ân.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Sadeleştirenler: Prof. Dr. İsmail Karaçam, Yar. Doç.Dr. Emin Işık, Dr.Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel,(İstanbul/ Mahmutbey: Zehraveyn Yayınevi, ts.).
- Ercan Şen, "Çağdaş Bir Tefsîr Olarak Konulu Tefsîr Ekolü ve Örnek Bir Konulu Tefsîr Denemesi: Kur'ân'da Fetih Kavramı, 4.(Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı 4", 2015).
- Fahreddîn er-Râzî Tefsîr-i Kebîr, (Mefâtihu'l Gayb), Tercüme: Prof. Dr. Suat Yıldırım, Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr. Sadık Kılıç ve Öğr. Gör. C. Sadık Doğru, (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, Özpaşahan Matbaası, Özgün Ciltevi,ts.).
- Güven, Konulu Tefsîr Metodu, 61-106; Muhsin Demirci, Konulu Tefsire Giriş, (İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yay. 2017).
- Gıyasettin Arslan, "Tefsîr Çalışmalarında "Konulu Tefsîr"in Önemi", İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2, (Elazığ, Fırat Üniversitesi 1997),
- Hayrettin karaman v.d. Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020),40/1
- Mahmud Besyûni Fuda, et-Tefsîru'l-Mevdui' Neşetühü ve Etvarühü ve Mua'lemehü, Mecelletü Külliyyet'i-Şerîa'ti ve Usulî'd-Dîni bi'l-Cünûbi, (Mısır, 1983).
- Mahmud Hicazi, et-Tefsîru'l Mezû'iyeti fi'l-Kur'âni'l Kerim, (Kahire, 1970).
- Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Süreler Arasındaki Münâsebet, (Ankara: DİBY.2009).
- Mehmet Paçacı, Çağdaş dönemde Kur'ân ve Tefsire ne oldu? (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008).
- Mennâ' Halil Kattân, Mebâhis fi Ulûmi'l Kur'ân, Müessesetü'r-Risale, (Beyrut, 2009).
- Mevlüt Güngör, "Tefsîr'de Konulu Tefsîr Metodu", (İslami Araştırmalar Dergisi, 1988), 2/7
- Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, Menâhilü'l-'İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân 1-2, (Beyrut: Dâru'l Arabî, 1995).
- Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, Menâhilü'l-'İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân I-II, (Beyrut, Mektebetü'l-'Asriyye,1996), 1/112; Suyûtî, el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân 1/99-101; Abdullah Aydemir, "Esbâbü'n Nüzul", (Diyanet Dergisi, 11(1), Ankara, 1972).
- Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, Menâhilü'l-'İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003).
- Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni Celâleddîn, et-Telhîs fi U'lûmi'l-Kur'ân, Thk. : Abdurrahmân el-Berkûkî, (Kâhire: Daru'l-Fikr el-'Arabî, ts).
- Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, el-Burhân fi 'Ulûmi'l Kur'ân 1-4, Thk. : Komisyon, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990).

- Muhammed Âlî el-Hasan, el-Menar fi Ulûmi'l-Kur'ân mâ Medhali fi Usûli't-Tefsiri ve Masadirihi, Müessesetü'r-Risale, (Beyrut, 2000).
- Muhammed Ali Es Sabuni, Safvetü't-Tefasir, (Ensar Neşriyat ts.).
- Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, et-Tefsîr ve'l-Müfessirun, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976).
- Muhsin, Demirci, Tefsîr Usûlü, 12. Baskı, (İstanbul, İFAV. 2010), 229-230; Mennâu'l-Kattân, Mebâhis fi'l 'Ulûmi'l-Kur'ân, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996),79-80; Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzul", DİA, (İstanbul, 1995).
- Muhsin Demirci, Konulu Tefsîre Giriş, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017).
- Mustafa Emîn- Alî Câzîm, Belâğatü'l-Vâziha, (Beyrut, Dâru'l-Kalem, 2018).
- M. Kamil Yaşaroğlu, "Mü'min Sûresi" md. ,DİA, (Ankara: TDVY. , 2020).
- Mustafa Müslim, Kur'ân Çalışmalarında Yöntem, Çev.: S. Özer, (Ankara: Fecr Yayınları, 1993).
- Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b.Ömer b. Muhammed el-Beyzavi, Envâru't-Tenzîl ve Esrârüt-Tevîl, (Muhtasar Beydâvî Tefsîri) Tercüme ve Dipnotlar: Doç. Dr. Şadi Eren, (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011).
- Nesefî, Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah, Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl Tercüme: Şerafettin Şenaslan ve Ömer Faruk Haznedaroğlu, (Ravza Yayınları, Vezneciler / ts.).
- Nurettin Bolelli, Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı, 10. Baskı (İstanbul, 2016).
- Ömer Dumlu, Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri, (Samsun, 1992).
- Rağîb el-İsfahânî Hüseyin b. Muhammed, Müfredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'ân, Thk. : Safvân Adnân Dâvûdî, (Beyrut, Daru's-Şamiyye, 1997).
- Seyyid Muhammed el-Bakir, Mukaddimat fi't-Tefsiri'l-Mevdûi' li'l-Kur'ân, (Beyrut, Dâru't-Tevzîhi'l- İslâmi, 1980).
- Seyit Mursi, İbrahim el-Beyyumi, Dirasat fi't-Tefsiri'l-Mevzûi, (Beyrut, ts).
- Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2008).
- Süyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, 1. Baskı, (İstanbul, ,sistem matbaacılık Kasım 2012).
- Suyûtî, Ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr, Tercüme: Hüseyin Yıldız, (İstanbul: OcakYaymevi,1.Baskı, 2012).
- Şahin Güven, Konulu Tefsîr Metodu, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009).
- Şen, Çağdaş Bir Tefsîr Olarak Konulu Tefsîr Ekolü ve Örnek Bir Konulu Tefsîr Denemesi. T.D.V. İslâm Ansiklopedisi (İstanbul, 1996), 41/279.
- T.D.V. İslam Ansiklopedisi(İstanbul,1998), 18/465.
- T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, melek md. (Ankara, 2004), 29/37.
- TDV İslam Ansiklopedisi Vahiy maddesi (İstanbul, 2012), 42.
- İbn Kesîr, Ebü'l Fida İsmail, Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr li't-Tâbiâti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999).
- İbn Kesîr, (Ebü'l Fidâ'İmâdüddîn İsmâil b, Şihâbiddin Ömer b.Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî) Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr li't-Tâbiâti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999).

İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, (TDV Yayınları, 26. bs. Ankara, 2014).

İsmail Cerrahoğlu, tefsir usulü, (T.D.V. Yayınevi,28. Baskı).

Zürkani, Muhammed Abdulazim, Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II, (Beyrut: Dâru'l-Kitabil-Arabi, 1995, I/202.

Zerkeşi Bedreddin Muhammed b. Abdullah, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II, thk: Muhammed Ebu'l- Fazl İbrahim, (Kâhire: Mektebet-ü Dâru' t-Turâs, 3.bs, 1984), I/ 241-242.

Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân I/107-111; Zerkeşi, el-Burhân fî 'Ulûmi'l Kur'ân I/117-121; Suyûfî, el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân I/92-94; Aydemir, Esbâbü'n Nüzul.

ÖZGEÇMİŞ

.././.... tarihinde ilinde doğdu. İlkokulu bitirdikten sonra hafızlığını yılında ikmal etti. Daha sonra orta ve lise bölümlerini Erzurum Merkez İmam Hatip Lisesi'nde okuyup ...' de mezun oldu. yılında Diyanet İşleri Başkanlığında göreve başlayarak İmam Hatip, Kur'an Kursu hocalığı gibi farklı kademelerde görev aldı.'de Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bölümünden mezun oldu.-.... yılları arasında Aşere (Kur'ân-ı Kerim'i on İmama göre yazma ve kıraât etme) öğrenimi görerek icazetini aldı. yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde bulunan Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Eğitim Merkezi Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde kursiyer olarak öğrenim gördükten sonra ...' de mezun oldu. Bu eğitimi aldığı sırada yılında Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanlığı, Tefsir bölümünden tezli Yüksek Lisans programına kaydolup ../ ./.../ ...'de "Mü'min Sûresinin Ana Tefsir Kaynaklarına Göre Konulu Tefsir Bağlamında Tahlili" konulu Yüksek Lisans Tezi'ni savundu. /..... İlçe Vaizi olarak görev yaparken Diyanet İşleri Başkanlığınca açılan sınavda başarılı olarak Ekim ...' den beri ateşeliğine bağlı olarak Yurtdışı görevinde bulunmakta. İyi derecede Arapça ve orta derecede Almanca dili bilmekte. Evli ve iki çocuk babasıdır.